

ZAVIČAJNI MUZEJ
Jagodina

Stalna izložbena postavka

REGIONAL MUSEUM
Jagodina

ZAVIČAJNI MUZEJ
Jagodina

THE PERMANENT EXHIBITION
CATALOGUE

Edited by
Branislav Cvetković
and Smiljana Dodić

Authors:
Ljubica Zdravković, historian, Mira Bojković, art historian,
Miodrag Aleksić, MA ethnologist, Duško Grbović, historian,
Branislav Cvetković, art historian, Smiljana Dodić, archaeologist,
Radovan Petrović, archaeologist and Jorge Valda Dominguez, geologist

Jagodina
2001

Izdavač: Zavičajni muzej,
Kraljice Marije 11, 35000 Jagodina
e-mail: zavm@srpsat.net

STALNA IZLOŽBENA POSTAVKA
KATALOG

Urednici: Ljubica Zdravković,
Mira Bojković, istoričar umetnosti,
Miodrag Aleksić, etnolog,
Duško Grbović, istoričar,
Branislav Cvetković, istoričar umetnosti,
Smiljana Dodić, arheolog,
Radovan Petrović, arheolog,
Jorge Valda Dominguez, geolog

Postavka organizovana: Duško Đorđe Kadićević, istoričar

Razmeni: dr Miodrag Jevremović, profesor, Filozofski fakultet, Beograd
dr Miodrag Aleksić, etnolog, Muzej Srbije, Beograd
prof. Dr Žarko Čirić, etnolog, Narodni muzej, Beograd

Kultura i Kulturni Doprinos: Urednici: Ljubica Zdravković, istoričar,
Branislav Cvetković, istoričar umetnosti, Smiljana Dodić, arheolog,
Radovan Petrović, arheolog i Jorge Valda Dominguez, geolog
Sadržaj: 100 stranica
Tisk: 1000

Autori:

Ljubica Zdravković, istoričar, Mira Bojković, istoričar umetnosti,
mr Miodrag Aleksić, etnolog, Duško Grbović, istoričar,
Branislav Cvetković, istoričar umetnosti, Smiljana Dodić, arheolog,
Radovan Petrović, arheolog i Jorge Valda Dominguez, geolog

Jagodina
2001

**IZDANJE MUSEJSKOG KATALOGA
MUSEJA JAGODINA**

**Muzejski katalog
Jagodina**

SADRŽAJ

IVOD

STALNA IZLOŽBENA POSTAVKA

I knjig - Prostori Jagodine ("izložba u redakciji")

1. Preistorija
2. Antički period
3. Srednjovjekovni period
4. Doba turske osmanskog vladanja
5. "Kočina krajina"
6. Ustanak
7. Književnost
8. Ratovi
9. Književnost
10. Drugi svetski rat

Izdavač: Zavičajni muzej,
Kneginje Milice 82, 35000 Jagodina
e-mail: jagmus@ptt.yu

Glavni i odgovorni urednik: Branislav Cvjetković

Katalog priredili: Smiljana Dodić i Branislav Cvjetković

Autori tekstova u katalogu:

Ljubica Zdravković, istoričar,

Mira Bojković, istoričar umetnosti,

mr Miodrag Aleksić, etnolog,

Duško Grbović, istoričar,

Branislav Cvjetković, istoričar umetnosti,

Smiljana Dodić, arheolog,

Radojan Petrović, arheolog,

Jorge Valda Dominguez, geolog

Postavka eksponata: Dobrila Boba Radovanović, dizajner

Recenzenti: dr Miodrag Jovanović, profesor, Filozofski fakultet, Beograd
mr Duško Šljivar, muzejski savetnik, Narodni muzej, Beograd

Lektura i korektura: Ljubica Jovanović, profesor srpskog jezika i književnosti

Dizajn korica: Patriot Design, Jagodina

Štampa: Zlatna knjiga plus, Bagrđanski put bb, Jagodina

Tiraž: 1000

20. Paleontološka zbirka

21. Petrolistička zbirka

22. Mineralistička zbirka

Izdavanje ove knjige omogućeno je sredstvima Skupštine opštine Jagodina
i Ministarstva kulture Republike Srbije.

23. Gimnastička zbirka

24. Etnografska i grafička zbirka

25. Skulpture

26. Zbirka stakla i keramike

IV knjig - muzejske gomoke

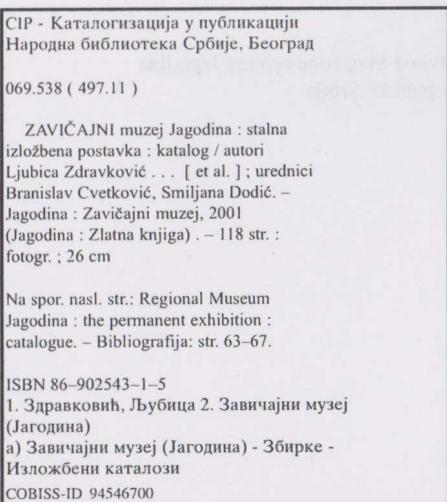
30. Savremena umetnost

SPOLIOGRAFIJA

ILUSTRACIJE

SADRŽAJ

UVOD	.9
STALNA IZLOŽBENA POSTAVKA	.17
I krug – Prošlost Jagodine ("izložba u izložbi")	.19
1. Praistorija	.19
2. Antički period	.19
3. Srednjovekovni period VII–XV vek	.20
4. Doba turske dominacije XV–XVIII vek	.23
5. "Kočina krajina" 1788–1791	.24
6. Ustaničko doba 1804–1815	.25
7. Kneževina i Kraljevina Srbija 1833–1912	.26
8. Ratovi 1912–1918	.29
9. Kraljevina SHS–Jugoslavija 1920–1941	.30
10. Drugi svetski rat 1941–1945	.31
II krug – muzejske zbirke	.33
11. Posude	.33
12. Oruđe	.37
13. Oružje	.39
14. Nakit	.42
15. Primjenjena umetnost	.44
16. Crkvena umetnost	.44
17. Rukopisi i stara knjiga	.46
18. Muzički predmeti	.48
19. Fotografija	.48
III krug – muzejske zbirke	.50
20. Paleontološka zbirka	.50
21. Petrološka zbirka	.50
22. Mineraloška zbirka	.50
23. Stanovanje	.51
24. Numizmatika	.54
25. Kult	.58
26. Etnološka zbirka	.61
27. Slikarstvo i grafika	.62
28. Skulptura	.63
29. Zbirka stakla i srebra	.64
IV krug – muzejske zbirke	.65
30. Savremena umetnost	.65
BIBLIOGRAFIJA	.67
ILUSTRACIJE	.72

UVOD

Pregled delatnosti sa istorijatom zbirki

Delatnost Zavičajnog muzeja u Jagodini, ustanove koja se bavi zaštitom pokretnih kulturnih dobara, obeležena je već poluvekovnim i, moglo bi se reći, veoma dinamičnim razvojem. U ovom prilično dugom vremenskom periodu, u radu Muzeja smenjivali su se usponi i padovi, shodno okolnostima zavisnim od društveno-ekonomskih odnosa u državi, čija je tragična povest obeležila dvadeseti vek. Od svojih početaka, kada se rad svodio na entuzijazam pojedinca sa građom od svega par stotina predmeta, Muzej je u međuvremenu izrastao u dobro organizovanu ustanovu, sa pet odeljenja i pratećim službama. Svojim profesionalnim odnosom prema zadaci- ma struke, u proteklih pet decenija u najvećoj meri opravdavo je svoje postojanje: prikupivši do danas blizu dvesta hiljada eksponata prirodnjačkog, arheološkog, etnološkog, istorijskog, umet- ničkog, tehničkog i arhivskog karaktera, i negujući interaktivni odnos sa publikom putem niza publikacija, ali i tematskih, studijskih i stalnih izložbi, uspostavio je neophodnu vezu između vremena sadašnjeg i prošlog. U službi najšireg društvenog i državnog interesa za trezoriranjem opštakulturnog umetničkog i istorijskog blaga, Muzej se postepeno bližio i onom metafizičkom cilju, oslonjenom na čovekovu vekovnu težnju za neprekinutim trajanjem, pri čemu je stalno zagledan kako ka budućem, tako i ka onom prošlom. U tom vremenskom kontrapunktu postavljaju se pitanja o poreklu, razlozima i oblicima postojanja, traže odgovori na pitanja o putevima stranputnicama predaka, a ponegde se naziru putokazi kuda dalje.

Muzeološko organizovanje u Pomoravlju novijeg je datuma. Uporedo sa izazovima storije koja nije štedela središnje delove Balkana, povratak u evropske okvire tekao je presporo; cena je bila ogromna. Pljačkaške pohode i ratove smenjivale su migracije; vojske su za sobom ostavljale pustoš, a sa sobom odnosile sveđočanstva o trajanju: umetnička dela, knjige, novac, predmete od plemenitih metala. Ideološke isključivosti, takođe, kao stalni pratilac kulturno, ekonomski i duhovno nerazvijenih sredina, dugo su onemogućavale stvaranje uslova za organizovano izučavanje i zaštitu kulturne baštine. Začeci muzeološke delatnosti u Jagodini zato sežu tek u godine neposredno po završetku Drugog svetskog rata.

Osnivanje specijalizovane službe koja bi se bavila sistematskim prikupljanjem, čuvanjem, zaštitom, izlaganjem, proučavanjem i publikovanjem muzejskih eksponata (kulturnih dobara; istorijsko-umetničkih predmeta) ne bi bilo moguće bez pionirskog truda Dušana I. Vukićevića, nastavnika istorije u jagodinskoj Gimnaziji i Učiteljskoj školi. On je već tada poseđovao znatnu kolekciju starina sastavljenu uglavnom od arheološkog i istorijskog materijala. Otuda, početkom 1950. g. Poverenštvo za prosvetu u Jagodini, tadašnjem Svetozarevu, formira Odbor za Okružni muzej, sa zadatkom da osnove muzejsku ustanovu regionalnog tipa sa sedištem u Jagodini, ali sa jurisdikcijom nad beličkim, paraćinskim, ravaničkim, despotovačkim i pesavskim srezom. Jedan od iznetih razloga za osnivanje Muzeja bio je zaštita obogaćene zbirke vrednih eksponata koje je pri Učiteljskoj školi godinama prikupljao Dušan Vukićević. Međutim, ovaj pokušaj osnivanja Muzeja ostao je, ipak, samo na papiru. Istovremeno, Gradski odbor boraca Narodno-oslobodilačkog rata formirao je svoju zbirku predmetne građe iz Drugog svetskog rata, koja će biti otvorena za javnost već maja 1953. g. pod nazivom Muzej Narodnooslobodilačke borbe.

Novi pokušaji zasnivanja ozbiljne muzeološke službe u Jagodini usledili su već naredne

godine. Na inicijativu Međunarodnog komiteta za muzeje i galerije UNESCO-a 1954. g. su širom sveta organizovane manifestacije obeležavanja 18. maja kao svetskog Dana muzeja. Ovoj akciji pridružile su se i muzejske institucije u tadašnjoj Jugoslaviji širokom akcijom pod nazivom "Nedelja muzeja", koja je trajala od 3. do 10. oktobra 1954. g. Tim povodom u sali Gradskog odbora Socijalističkog saveza radnog naroda u Svetozarevu (Ul. B. Đuričića 10), bila je otvorena izložba muzejskog materijala iz oblasti arheologije, etnologije i istorije. Veći deo ove izložbe činili su časopisi, politički plakati, štampa i dokumenti vezani za istoriju Jagodine i znamenite ljudi koji su u njoj živeli. Posebnu pažnju posetilaca plenila je "aša" (srpski vezeni pokrivač za konja) i sablja "dimiskija" – poklon sultana Mahmuda II knezu jagodinske nahije Miloju Todoroviću, iz 1815. g. (danas u vlasništvu Vojnog muzeja u Beogradu). Deo ovih eksponata prethodno je bio izlagan 1951. g. u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti, gde je takođe bio veoma zapažen.

Međunarodna, globalna afirmacija muzejske delatnosti tokom 1954. g. bitno je uticala na osnivanje niza muzejskih institucija u Srednjem Pomoravlju, u Svetozarevu (Jagodini), Ćupriji i Svilajncu. Stoga, Narodni odbor Gradske opštine Svetozareva 30. septembra 1954. g. donosi odluku da Dušana Vukićevića postavi za upravnika Državnog arhiva i muzeja, koji je u osnivanju. Ovaj datum, koji se simbolično poklapa sa obeležavanjem pomena hrišćanskih mučenica sv. majke Sofije (Mudrosti) i njenih kćeri Agapis (Ljubavi), Pistic (Vere) i Elpis (Nade), ostao je do danas zvanični Dan jagodinskog Zavičajnog muzeja, koji se prigodno obeležava.

Aprila 1955. g. profesor Dušan Vukićević postaje i direktor novoosnovanog Zavičajnog muzeja u Svetozarevu. Muzej otpočinje sa radom u prostorijama Gradskog arhiva, čija se zgrada nalazila na Gradskom skveru, na mestu današnje zgrade "Jugobanke". Zanimljivo je uočiti da je Muzej u tom periodu u štampanom materijalu različito nazivan: Zavičajni, Narodni, te Muzej Belice i Levča. Vukićević organizuje prikupljanje nove građe i trudi se da obezbedi neophodan smeštajni prostor za novoprinovljene muzejske predmete, među kojima su arheološki predmeti iz svih istorijskih perioda, ikone, skulpture, stara knjiga i sl. Započinje mukotrpan put propagande muzeologije kao humanističke discipline i Muzeja kao ustanove kulture.

Krajem novembra 1959. g. Zavičajni muzej izlaže svoje zbirke u holu stare jagodinske Gimnazije. Iz zgrade Arhiva seli se potom u zgradu nekadašnje Ženske radničke škole u Ulici B. Đuričića 5 (zgrada je u međuvremenu srušena), deleći tada prostor sa Udruženjem penzionera i zbirkom Narodnooslobodilačke borbe. Muzej se u statističkom izveštaju iz 1961. g. navodi kao muzej kompleksnog tipa; u svojim zbirkama ima 1440 jedinica; ima radni prostor od 23m² i svega jedno stručno lice. Pored prikupljanja muzejske građe Dušan Vukićević radi i na pisanju Hronike grada (finalna verzija iznosi 1500 kucanih strana), koja ni do danas nije publikovana. Odlaskom Dušana Vukićevića u penziju avgusta iste godine, Muzej privremeno prestaje sa radom. Za dugogodišnji pregalački rad grad mu se odužio 1961. g., dodelivši mu prestižnu Oktobarsku nagradu. Iz zahvalnosti prema profesoru Vukićeviću kao osnivaču Muzeja i pionиру muzeologije u Pomoravlju, Zavičajni muzej je posle Vukićevićeve smrti poneo njegovo ime, dok je spomen ploča sa njegovim likom svečano postavljena u muzejskom holu 27. septem. 1984. g.

Godine 1963. obnavlja se rad Muzeja, koji u kontinuitetu traje do danas. Posebnu ulogu u organizovanju muzejske delatnosti tada preuzima arheolog Savo Vetnić kao novi upravnik. Muzej se formira u ustanovu kompleksnog tipa, koja radi na sistematskom prikupljanju, čuvanju, izlaganju i publikovanju prirodnjačke, arheološke, istorijske, umetničke i etnološke građe značajne za proučavanje i upoznavanje prošlosti Srednjeg Pomoravlja. Iste godine, zajedno sa Galerijom samoukih likovnih umetnika, (danas Muzej naivne umetnosti) dobija zgradu bivšeg sreskog Sindikalnog veća (Ul. B. Đuričića 10), tj. nekadašnju vilu braće Ristića. Muzej tada raspolaze sa 7 odeljenja, potkovljem i podrumom, kvadrature 95m². Problemi se, međutim, nastavljaju: usled proširenja Galerije naivnih umetnika, Muzej je iz Vile Ristića ubrzo iseljen i privremeno smešten u Gimnaziju, a odatle u bivši stan sreskog načelnika, u Ul. Maršala Tita, danas Kneginje Milice 80 (zgrada srušena jula 2000. g.). Tu je raspolagao prostorom od 80m² korisne površine, ali ni to nije odgovaralo stepenu prikupljene građe, koja je čuvana čak u tri zgrade.

Zaslugom arheologa Sava Vetnića i strastvenog sakupljača i poznavaoca starina Ilije Vukićevića, muzejskog preparatora, tokom šezdesetih godina Muzej postiže izuzetne rezultate u oblasti arheologije. U tom periodu evidentirano je čak 970 arheoloških nalazišta na radnom području. Prilikom terenskih obilazaka i arheoloških iskopavanja dobijeno je oko 9000 muzeala, a jedna od njih, neolitska figurina "Majka s detetom", otkrivena tokom arheoloških istraživanja u Drenovcu kod Paraćina, nalazila se među 23 najznačajnija arheološka otkrića iz bivše SFRJ na poznatoj izložbi u Parizu 1971. g. "Umetnost kroz vekove na tlu Jugoslavije." Godine 1963. pokrenut je naučno-istraživački projekat "Arheološka nalazišta u Pomoravlju", čiji je glavni istraživač do odlaska u penziju 2000. g. bio S. Vetnić. Realizacijom projekta, rekognosciranjem i sondiranjem, evidentirano je oko 1400 arheoloških lokaliteta. Naredne, 1964. g. pokrenut je i projekat "Stari narodi i kulture na tlu grada Svetozareva", kojim je glavni istraživač S. Vetnić evidentirao 26, a sondažno ili zaštitno istražio 7 lokaliteta. U 1969. g. pokrenut je još jedan naučno-istraživački projekat pod nazivom "Starčevačka kultura u Pomoravlju", na kome je S. Vetnić radio do 2000. g. a evidentirao oko 70 i istražio 30 naselja. Od značajnijih izložbenih postavki iz tih godina pamte se naročito studijske izložbe "Stari narodi i kulture na tlu Svetozareva" i "Stari narodi i kulture na tlu Srednjeg Pomoravlja".

Tokom sedamdesetih godina Muzej je ojačao i u pogledu stručnog kadra. Ipak, jedan broj novoprdošlih visokoobrazovanih saradnika je samo kraće vreme proveo na muzejskim poslovima (saradnici u Istoriskom odeljenju Dragoš Ivanović i Anica Jovanović, Zoran Marković, istoričar, Zoran Moravčević, sociolog). Na drugoj strani, istoričar Ljubica Zdravković (od 1970), arheolog Milorad Stojić (od 1974; 1994. prešao u Arheološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti), etnolog Miodrag Aleksić (od 1976) i istoričar umetnosti Mira Bojković (od 1977) svojim dugogodišnjim radom doprineli su daljem razvoju Muzeja.

U periodu 1974–1979. g. pod rukovodstvom arheologa Milorada Stojića realizovani su istraživački projekti "Stari narodi i kulture na tlu Svetozareva" i "Stari narodi i kulture u Srednjem Pomoravlju". U okviru njih rekognoscirano je područje grada Jagodine, opštine Jagodina, Srednjeg Pomoravlja, a na taj način registrovano je čak 120 lokaliteta. Obavljena su iskopavanja arheoloških lokaliteta "Sarina meda", "Crvena livada" i "Elmos" u Jagodini, "Vecina mala" u Majuru, "Đula" u Ostrikovcu, "Lukićska mala" u Rajkincu i "Buljićska bara" u Velikom Popoviću, kojima su arheološke zbirke Muzeja značajno obogaćene. Istovremeno, sa izučavanjem materijalnih ostataka prošlosti, muzejski radnici prate i beleže savremena zbivanja, pa se posebno u okviru Istoriskog odeljenja hiljadama jedinica popunjavaju fondovi koji u stopu prate događaje iz politike, privrede, kulture, zdravstva, sporta, prosvete.

Zahvaljujući velikom zalaganju muzejskih radnika, te dobronamernim uticajima pojedinaca iz ondašnjih političkih struktura, krajem sedamdesetih godina konačno se naziralo rešavanje problema muzejskog smeštaja. Po ugovoru između Muzeja i Samoupravne interesne zajednice kulture o razmeni zgrada, Muzej 1979. g. dobija nove prostorije u bivšoj zgradi Društva za telesno vaspitanje "Partizan", u Ul. Kneginje Milice 82, gde se i danas nalazi. Zgrada je bila sagradena još 1935. g. za potrebe Sokolskog doma po projektu arhitekte Momira Korunovića, jednog od najznačajnijih srpskih graditelja prve polovine XX veka, što je kasnije bio jedan od razloga da zgrada bude proglašena za spomenik kulture i stavljena pod zaštitu države. Nakon adaptacije zgrade Muzej se konačno useljava u letu 1981. g., priredivši tom prilikom dve studijske izložbe: "Trideset godina samoupravljanja u opštini Svetozarevo" i arheološku izložbu postavku. Pod rukovodstvom novog upravnika, etnologa Miodraga Aleksića, stručnjaci Muzeja sistematski rade na pripremi stalne postavke koja je svečano otvorena 7. jula 1983. g. Likovno uređenje povereno je dizajneru Slobodanu Seleniću i slikaru Miroslavu Aciću, dok su autori koncepte bili stručnjaci Muzeja: arheolozi Savo Vetnić i Milorad Stojić, istoričar Ljubica Zdravković, istoričar umetnosti Mira Bojković, etnolog Miodrag Aleksić i politikolog Dobrivoje Jovanović, a skromni katalog stalne postavke uradio je Savo Vetnić. Na površini od 400m² i sa potpuno novim tipom vitrina, na stalnoj postavci bilo je izloženo preko 3000 eksponata iz prirodno-istorijskog, arheološkog, etnološkog, umetničkog i istorijskog odeljenja. Kao dominantne izdvajale su se celine posvećene arheološkim zbirkama, s tim što je veći deo postavke, uz više nego obimnu gradu, bio posvećen istoriji radničkog pokreta i Drugom svetskom ratu. Istovremeno, u

Muzeju je otvorena umetnička galerija na 120m², u adaptiranom prostoru nekadašnje pozorišnebine Sokolskog doma. Tom prilikom postavljena je izložba slika već penzionisanog muzejskog preparatora i poznatog slikara Ilije-Ike Vukićevića. Stalnu postavku i izložbu u galeriji videlo je tada čak 12.000 posetilaca.

Od 1979. g. u okviru Arheološkog odeljenja, a u saradnji sa SANU i Regionalnom zajednicom nauke iz Kragujevca, pokreće se naučno-istraživački projekat "Praistorijske gradine u Pomoravlju", kojim rukovodi akademik Milutin Garašanin, a glavni istraživač je arheolog Muzeja Milorad Stojić. Tokom realizacije ovog projekta registrovane su 32 gradine, najvećim delom iz starijeg gvozdenog doba; obavljena su iskopavanja na gradinama "Đula–Groblje" i "Đula" u Ostrikovcu; sondažna iskopavanja ravnicaških lokaliteta "Milićevska reka" u Donjem Štiplju, "Vrbica" u Dragocvetu, "Crkva Lastavica" u Laništu, "Raskrsnica" u Crnu i "Igralište" i "Selište" u Dubokoj; zaštitna iskopavanja na lokalitetima "Čeramidište" u Bagrdanu i "Panjevački rit" u Jagodini; kao i sistematska arheološka iskopavanja lokaliteta "Gradac" u Laništu. U periodu od 1985–1988. g. stručnjaci Zavičajnog muzeja učestvuju i u realizaciji projekta Centra za arheološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu pod nazivom "Srpska srednjovekovna župa Belica u VII–XV veku", kojima je rukovodio akademik Dragoslav Srejović.

Uporedo sa terenskim istraživanjima obrađuje se i priprema za objavljanje muzejska grada. Od značajnijih izdanja ovoga perioda svakako treba istaći publikovanje celokupne ostave kasnoantičkog novca od oko dve hiljade komada, otkrivene 1971. g. tokom arheoloških istraživanja lokaliteta "Crvena livada"–"Staklena bašta", pod Đurđevim brdom u Jagodini. Ostavu rimskih antoninijana III veka, koja je u to vreme predstavljala jedini celovit nalaz tog tipa na teritoriji Gornje Mezije, obradio je i u izdanju Muzeja 1987. g. objavio numizmatičar Muzeja grada Beograda Nikola Crnobrnja.

Poseban podsticaj popunjavanju umetničkih zbirki predstavlja je dolazak Mire Bojković, prvog istoričara umetnosti u Muzeju. Tada je započeto sistematsko prikupljanje eksponata primenjene umetnosti, naročito proizvoda prvi jagodinskih staklara iz sredine i druge polovine XIX veka, ali i prikupljanje i sistematsko praćenje zavičajnog likovnog stvaralaštva. Kolekcije novoformiranog Umetničkog odeljenja ubrzo bivaju znatno obogaćene legatima akademskih slikara Nikole Milojevića i Živana Vulića, koji su 1980. g. na posebnoj izložbi i predstavljeni publici. Muzej upošljava politikologa Dobrivoja Jovanovića kao saradnika u Istoriskom odeljenju (1981; 1989. prešao na rad u Istoriski arhiv u Jagodini), a potom i istoričara umetnosti Milutina Kojića, koji kao kustos pedagog (od 1986) organizuje program pedagoških aktivnosti sa predavanjima namenjenim posetiocima svih kategorija. U međuvremenu organizuje se više gostujućih tematskih izložbi; u saradnji sa Narodnim muzejom iz Smederevske Palanke, 1982. g. upriličena je velika izložba "Srpsko slikarstvo 1900–1950", sa eksponatima iz bogate kolekcije palanačkog Muzeja. Tematska izložba "Bidermajer" bila je preuzeta iz fondova Vojvodanskog muzeja u Novom Sadu tokom 1984–85. g. Bliska saradnja sa Vukovarskim muzejom u tom periodu imala je za rezultat dve izuzetno značajne studijske izložbe: "Keramičko posuđe u Srednjem Pomoravlju" 1985. g. (autor M. Stojić) i "Staklo iz zbirke Zavičajnog muzeja u Svetozarevu" 1986. g. (autor M. Bojković). Prinovljena grada iz poznate trgovачke porodice Markovića bila je takođe predmet izuzetno uspele studijske izložbe pod nazivom "Ambijent jagodinske gradanske kuće u drugoj polovini XIX veka" 1987. g. (autor M. Bojković). U maju 1988. g. Muzej je organizovao zapaženu izložbu poznatog jagodinskog slikara, aforističara i crtača Žikice Jovanovića. Veliki uspesi muzejskih arheologa bili su osnova i za organizovanje "Medunarodnog simpozijuma o metalnom dobu", koji je u Jagodini održan 1984. g. Skupu su prisustvovali i stručnjaci iz nekoliko evropskih država. Tom prilikom, Muzej je priredio prateću izložbu "Metalno doba u Srednjem Pomoravlju". Pri Muzeju maja 1985. g. održano je i IX svetovanje Etnološkog društva Srbije, a radovi sa skupa potom su objavljeni u VI broju Etnoloških svezaka, zajedničkom izdaju Etnološkog društva Srbije i Zavičajnog muzeja.

U okviru Umetničkog odeljenja popunjavaju se fondovi slikarstva poklonima Republičke zajednice kulture, SIZ-a kulture Jagodina kao i otkupima. Retrospektivna izložba pronađena prigodom monografijom iz 1989. g. (autor M. Bojković) predstavila je celovito stvar-

alaštvo jednog od najpoznatijih jagodinskih slikara, Vojina Veličkovića Vojkana, a izložbu je videlo nekoliko hiljada posetilaca. Na inicijativu Instituta za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta u Beogradu, 1989. g. Muzej postaje učesnik projekta "Graditeljsko nasleđe Jagodine", koje je imalo za rezultat formiranje datoteke i fototeke o ključnim arhitektonskim spomenicima u Jagodini iz perioda XVIII–XX vek.

Početkom devedesetih godina pri Muzeju je osnovana Naučno-istraživačka jedinica u kojoj su, u okviru posebnog projekta istraživanja starobalkanskih i predslovenskih kultura, tokom dve godine radili arheolog mr Ljiljana Đuričić i lingvista dr Svetlana Slapšak. Kadrovska pojačanja Muzeja usledila su i narednih godina, kako u okviru muzejskih odeljenja (istoričar D. Grbović od 1990, istoričar umetnosti B. Cvetković od 1991, arheolog S. Dodić od 1995, arheolog R. Petrović od 1998 i geolog H. V. Dominež od 1999), tako i u okviru stručnih službi: opšta (D. Savić od 1984); bibliotečka (S. Despotović od 1996); konzervatorska (M. Tošić od 1998) i fotografkska (M. Brajković od 2001).

Na velikoj arheološkoj izložbi "Gospodari srebra – Gvozdeno doba na tlu Srbije", organizovanoj 1990. g. u Narodnom muzeju u Beogradu, u izloženom materijalu naročito su se isticali eksponati iz fondova jagodinskog Zavičajnog muzeja. U mesecu junu 1991. g. organizovana je zajednička izložba Zavičajnog muzeja i Etnografskog muzeja iz Beograda "Obredni hleb u Srbiji" sa delima beogradskog slikara Jeremije (autori Tatjana Zec i Miodrag Aleksić). Arheološki materijal Zavičajnog muzeja takođe bio je 1992. g. izložen u Galeriji Srpske akademije nauka i umetnosti u Beogradu na velikoj studijskoj izložbi "Gvozdeno doba u Pomoravlju – utvrđenje Gradac u Laništu" (autor M. Stojić), koju je otvorio akademik Dragoslav Srejović.

Tokom juna i jula 1992. g., a u okviru saradnje sa Odeljenjem za kulturu Ambasade NR Kine, u Zavičajnom muzeju je bila otvorena tematska izložba "Stara kineska keramika", koju je svečano otvorio sekretar Kineske ambasade Čang Šeng Šuan. U proleće 1993. g. na velikoj multimedijalnoj izložbi predstavljen je etno – muzej u Sirogojnu, jedini muzej pod otvorenim nebom u Srbiji. Muzej i njegovu mnogostruku delatnost jagodinskoj publici predstavila je tom prilikom direktor Muzeja, istoričar umetnosti Zorica Ivković. Iste godine reprezentativni eksponati Muzeja našli su se na tematskoj izložbi Pedagoškog muzeja u Beogradu "Poljoprivredne i zanatljske skole u Srbiji 1853–1941."

U letu 1992. g. dolazi do potpunog preuređenja velike izložbene sale Muzeja radi organizovanja nove stalne izložbene postavke, svečano otvorene 26. januara 1993. g. Prvobitna postavka pretrpela je odlučne izmene, naročito u pogledu koncepcije, s obzirom da je u velikom delu bila ideologizovana. Nova koncepcija, čiji je autor bio tadašnji direktor Milutin Kojić, stavila je akcenat na one muzejske zbirke koje prikazuju razvoj materijalne i duhovne kulture, potiskujući u drugi plan one koje su svedočile o političkim, ideološkim i ratnim naslagama iz prošlosti. Iako su novom postavkom po principu mikrocelina bile pokrivene osnovne kategorije iz oblasti arheologije, istorije, etnologije i istorije umetnosti (počev od neolita, do XX veka) brojnošću eksponata izdvojile su se arheološke zbirke. Ipak, u okviru izloženog materijala, umetničkom i istorijskom vrednošću naročito su istaknuti proizvodi prve i druge Srpske fabrike stakla iz Jagodine, zbirka importovanih predmeta od srebra i stakla, te reprezentativni eksponati istorijskog, umetničkog i etnološkog odeljenja (869 eksponata). Tada su na novoj stalnoj postavci bile izložene i velike ostave rimskog i vizantijskog novca od više hiljada komada, ali i pojedinačni primerci rimskog, vizantijskog, srpskog srednjovekovnog, mletačkog, turskog, austrotrsugarskog i jugoslovenskog novca. Istovremeno sa stalnom postavkom priredena je u muzejskoj Galeriji velika studijska izložba "Fotografija u Jagodini 1878–1941" (autor Ljubica Zdravković), koju je otvorio dr Miodrag Jovanović, istoričar umetnosti i redovni profesor Filozofskog fakulteta u Beogradu. Izložba je zbog izuzetne posećenosti trajala od januara do aprila 1993. g. U sklopu saradnje sa Muzejom žena (Frauenmuseum) iz Visbadena, jagodinski Muzej je kopijama svojih najpoznatijih neolitskih statueta učestvovao u letu 1993. g. na studijskoj izložbi ovog nemačkog muzeja, pod nazivom "Govor Boginje." Izložbu "Vartagrafije" poznatog slikara i dizajnera Miodraga Vartabedijana septembra 1993. g. (izložbu postavio B. Cvetković) svečano je otvorio akademik Vojislav Korać. Krajem 1993. g. Muzej pristupa pro-

ječtu "Ruski umetnici u Srbiji", koji su započeli Narodni muzej i Muzej nauke i tehnike u Beogradu (saradnik na projektu B. Cvetković). Tom prilikom istraženi su ostaci likovnog stvaralaštva ruskih emigranata u Jagodini.

Samostalna izložba slikara Zorana Stošića Vranjskog u Muzeju je organizovana juna 1994. g. U septembru mesecu iste godine, povodom 40-godišnjice Zavičajnog muzeja u Jagodini organizovana je velika studijska izložba "Zanati stare Jagodine" (autori Milutin Kojić i Miodrag Aleksić), koju je videlo nekoliko hiljada posetilaca. Tokom 1995. g. u Muzeju je priređeno nekoliko značajnih izložbi. Velika retrospektivna izložba "50 godina Novog puta 1945–1995" (autori M. Kojić, Lj. Zdravković, B. Cvetković, D. Grbović), otvorena marta 1995. g., obilnom gradom je prikazala poluvekovno delovanje nedeljnog lista koji pokriva područje Pomoravlja, Resave i Levča. U sklopu obeležavanja jubileja nedeljnika "Novi put" u Muzeju je potom otvorena i retrospektivna izložba slika, crteža i karikatura Aleksandra Uroševića Matre sa pratećom monografijom takode 1995. g. Povodom obeležavanja jubilarne pobjede nad fašizmom priređena je i 8. maja 1995. g. u Muzeju otvorena tematska izložba "Oslobodilački ratovi Srbije." Tokom iste godine u Muzeju su priređene i tri velike, izuzetno posećene gostujuće izložbe: u saradnji sa Etnografskim muzejom u Beogradu u galeriji Muzeja otvorena je izložba "Srbija na svetskoj izložbi u Parizu" (autor Vesna Dušković); u saradnji sa Muzejom u Vranju jula 1995. g. postavljena je izložba "Zlatovez iz etnografske zbirke Narodnog muzeja u Vranju"; u saradnji sa Narodnim muzejom u Kragujevcu organizovana je i izložba savremenog slikarstva po nazivom "9+".

Leta 1996. g. Muzej je rekonstruisan i fasada zgrade obnovljena. U saradnji sa Odeljenjem za kulturu Ambasade NR Kine juna 1996. g. u Muzeju je organizovana izložba "Predmeti iz narodne baštine drevne Kine", koju je svečano otvorio sekretar Kineske ambasade Čang Šeng Šiuān. U novembru 1996. g. povodom 150-godišnjice prvog industrijskog objekta u Srbiji – staklare u Jagodini Avrama Petronijevića – u Muzeju je, u saradnji sa Ministarstvom kulture, Srpskom fabrikom stakla iz Paraćina, Društвom istoričara umetnosti Srbije i Muzejom primenjene umetnosti iz Beograda, organizovan simpozijum "150 godina staklarstva u Srbiji – staklare u Jagodini", koji je pratila i velika studijska izložba (autori M. Bojković i M. Kojić). Simpozijum je uz prigodne reči otvorio tadašnji predsednik SANU akademik Aleksandar Despić, a u radu skupa uzelo je učešće dvadesetak istoričara umetnosti, istoričara i tehologa iz Beograda, Jagodine, Pančeva i Novog Sada. Simpozijumu je prisustvovao i Nj. K. V. kraljević Tomislav Karadžorđević, potomak kneza Aleksandra Karađorđevića, pokrovitelja prve srpske staklare. Izložba "Staklare u Jagodini" najpre je u sklopu simpozijuma otvorena u Zavičajnom muzeju u Jagodini 26. novembra 1996. g., a potom je aprila 1997. g. premeštena u Muzej primenjene umetnosti u Beogradu. Pored toga što je izložbu u Jagodini i Beogradu video izuzetno velik broj posetilaca, o jagodinskim staklarama snimljena je posebna TV emisija, a za štampu je prireden i Zbornik radova sa simpozijuma o staklarstvu u Srbiji.

Tokom 1997. g. u okviru rada Umetničkog odeljenja okončan je višegodišnji rad na izradi dokumentacije o zidnom slikarstvu manastira Jošanice (B. Cvetković u saradnji sa T. Starodubcev i I. Filipović). Tokom proleća obavljana su rekognosciranja značajnih srednjovekovnih lokaliteta u okolini Jagodine, kod sela Gilja, Gornjeg Štiplja i Cikota (S. Dodić). Sredinom 1997. g. Muzej postaje deo ekipe na projektu "Etnološka istraživanja Šumadije i Pomoravlja", u saradnji sa Balkanološkim institutom SANU (saradnik M. Aleksić), koji traje do danas. Tokom godine muzejski radnici su saradivali na više značajnih projekata: izradi tekstova za Enciklopediju srpske istoriografije (M. Kojić i D. Grbović); uređivanju Zbornika radova "150 godina staklarstva u Srbiji" (M. Bojković, B. Cvetković, M. Kojić); tada započinje veliki posao na formirajući specijalističke muzejske biblioteke (S. Despotović). Ekspozitarij najstarije srpske fabrike stakla iz Muzeja su novembra 1997. g. preneti na izlaganje u Muzej primenjene umetnosti u Beogradu. Projektu "Vojska na području Pomoravlja, Resave i Levča od praistorije do danas" Muzej pristupa 1997. g. U njegovoj realizaciji učestvuju radnici arheološkog, etnološkog i istorijskog odeljenja. Prvi skup u okviru projekta bio je održan decembra 1997. g. u Ćupriji (učesnik D. Grbović). Tokom godine u više navrata traju poslovi na opravci fasada, krova i grejanja, a na stručnom kolegijumu otpočinju razgovori o pripremi nove stalne postavke.

Oktobra 1998. g. povodom 80-godišnjice završnih bitaka u Prvom svetskom ratu u Muzeju je otvorena velika studijska izložba "Proboj Solunskog fronta" (autor Lj. Zdravković). U saradnji sa Pedagoškim muzejom u Beogradu, a povodom 100-godišnjice Učiteljske škole u Jagodini, Muzej organizuje veliku studijsku izložbu "Obrazovanje učitelja u Jagodini 1898–1998" (koautor Lj. Zdravković), koja je najpre otvorena u Pedagoškom muzeju u Beogradu januara 1999. g., a potom je u oktobru iste godine premeštena u jagodinski Zavičajni muzej. Krajem 1998. g. stručni kolegijum donosi odluku da se povodom nastupajućeg šestvekovnog jubileja grada pristupi pripremi nove stalne postavke koja bi uključila niz zbirki koje ranije nisu bile zastupljene na stalnim postavkama ili pak nikada nisu bile izlagane. Tom prilikom, dogovoren je sa Ministarstvom kulture i nadležnim Zavodom za zaštitu spomenika kulture iz Kragujevca, da se izvede dogradnja spratne montažne galerije u izložbenoj sali Muzeja, kojom bi se udvostručio izlagачki prostor i time problem odgovarajuće muzejske zgrade za duže vreme rešio. Politička previranja u državi i ratno stanje, nažlost, onemogućili su izvođačke radove. Stara stalna postavka demontirana je tek tokom NATO bombardovanja (u periodu mart–jun 1999. g.), a grada smeštena u depoe. I za vreme trajanja bombardovanja Muzej je povučene eksponate usled prisika vlasti morao iz depoa da vraća u izložbene prostore, radi organizovanja tzv. antiratnih akcija.

Po okončanju ratnih dejstava nastavljen je rad na pripremi nove stalne postavke. Povodom jubileja šest vekova Jagodine i osamdeset i pet godina života jednog od najpoznatijih jagodinskih slikara, u septembru 1999. g. Muzej je organizovao veliku retrospektivnu izložbu akvarela i pastela Vojina Veličkovića Vojkana (autor M. Bojković). U saradnji sa Muzejom ruderstva iz Senjskog Rudnika u Zavičajnom muzeju u Jagodini bila je priređena tematska izložba "Vek i po resavskog uglja" (koautor H. V. Domingez), koja je trajala od decembra 1999. do februara 2000. g. U periodu maj–jun 2000. g. priređena je pod nazivom "XL" izložba slika poznatog jagodinskog slikara Sretka Divljana. Tokom proleća i leta 2000. g. Muzej je u saradnji sa Klubom likovnih umetnika Jagodine (KLUJ) organizovao dve velike izložbe slika: tokom aprila 2000. g. izložbu "Likovno stvaralaštvo u Jagodini 1945–2000. Retrospektiva" (autor M. Bojković); i veliku međunarodnu izložbu slika sa preko dvesta učesnika pod nazivom "Međunarodna izložba likovnog stvaralaštva" (autor M. Bojković). Tokom leta 2000. g. u saradnji sa Zavodom za zaštitu spomenika kulture iz Kragujevca u dve kampanje obavljena su zastitna arheološka iskopavanja srednjovekovnog lokaliteta "Stari han" u Despotovcu (S. Dodić).

Zavičajni muzej u Jagodini danas kategorisan je kao regionalna muzeološka ustanova kompleksnog tipa, sa jurisdikcijom u opštinama Jagodina, Svilajnac, Despotovac i Rekovac. Muzej ima pet stručnih odeljenja: prirodnjačko, arheološko, istorijsko, umetničko i etnološko, kao i prateće službe: konzervatorsku, vodičku, fotografsku, bibliotekarsku i opštu. Prirodnačko odeljenje poseduje paleontološku, petrološku i mineralošku zbirku. Arheološko odeljenje ima odseke za neolit, metalna doba, antiku, srednji vek i numizmatiku. Istorijsko odeljenje ima tri odseka: privredni, društveni i politički sa petnaest zbirki (arhivalije, oružje i oprema, novac, znamenja, plakat, periodika, fotografija, razglednice, kostimi i nošnja, pečati, fonoteka, dosjei boraca i revolucionara, kartografska zbirka, kalendari, memoarska grada). Umetničko odeljenje ima odseke za slikarstvo, skulpturu i primenjenu umetnost i u okviru njih veći broj zbirki (staklo, srebro, kulni predmeti, ikone, zavičajno slikarstvo, skulptura, fond slika Republike zajednice kulture, epigrafika, rukopisi, stara i retka štampana knjiga, freske, kopije fresaka). Etnološko odeljenje ima odsek materijalne i duhovne kulture, a u okviru ovih odseka posebne zbirke: stanovanje, pokućstvo, privredu, narodnu umetnost, nošnju i nakit.

Koncepcija nove stalne izložbine postavke u Zavičajnom muzeju u Jagodini zamišljena je tako da u meri u kojoj je to u datim okolnostima moguće, spoji muzeološke standarde izlaganja sa potrebom što punijeg prikazivanja postojećih zbirk. Pri tome, izložbeni prostor u zgradi bivšeg Sokolskog doma, s obzirom da ga uglavnom čini jedna velika sala sa visokim plafonom, predstavljao je osnovni problem koji je valjalo prevazići. Kako je takav prostor suprotan usvojenim načelima muzeologije, koji zahtevaju niz sukcesivnih sala, trebalo je posebnim intervencijama postojeći prostor prilagoditi i naročitim rasporedom izložbene vitrine reorganizovati u odgovarajuće smisalne celine. Drugi problem predstavljao je objektivni nedostatak sredstava, ali i autentičnog interesovanja društvene sredine. Bilo je očigledno da se nova stalna postavka mora organizovati sa već postojećim izložbenim vitrinama i bez dogradivanja montažne spratne galerije.

Tako je u središnji deo velike sale postavljen niz dvostrukih vitrina u obliku ciriličnog slova P, u kojima je sa unutrašnje strane predviđeno organizovanje posebne izložbene postavke, "izložbe u izložbi", posvećene prošlosti i istoriji samoga grada, od praistorijskih vremena do Drugog svetskog rata. Ograničavanje Drugim svetskim ratom uslovljeno je kako činjenicom da u izložbenim salama nedostaje prostor, tako i postojećim stanjem u zbirkama i njihovom nesrazmernom popunjenošću. U vitrinama sa spoljašnje strane središnjeg dela i u vitrinama duž zidova izložbene sale izloženi su eksponati koji kroz reprezentativne primerke predstavljaju istovremeno različite segmente materijalne i duhovne kulture složene u hronološke celine, ali i glavne muzejske fondove, na taj način otkrivači sve ono čime se Muzej profesionalno bavio u proteklom periodu. Autori nove koncepcije stalne izložbene postavke su istoričar umetnosti B. Cvetković i arheolog S. Dodić, dok su autori postavke muzejski stručnjaci: istoričar Lj. Zdravković, istoričar umetnosti M. Bojković, etnolog M. Aleksić, istoričar D. Grbović, istoričar umetnosti B. Cvetković, arheolog S. Dodić, arheolog R. Petrović i geolog J. V. Dominguez.

I KRUG – PROŠLOST JAGODINE ("izložba u izložbi")

1. PRAISTORIJA

U episkopskom vlastvenstvu. U toku 3. III se vjekovlje spominje slijepacu.

Dosadašnja saznanja dobijena prvenstveno arheološkim istraživanjima ukazuju da je najstarije naselje na tlu današnje Jagodine nastalo oko 5500 g. p.n.e. Na višeslojnom lokalitetu "Sarina meda", najdublji stratumi sadrže ostatke naselja iz starije faze mladeg kamenog doba (neolita), koje su osnovali nosioci tzv. starčevačke kulture, poznati kao prvi zemljoradnici i stočari na ovim prostorima. Istoj epohi pripadaju i najstariji tragovi života na lokalitetu "Panjevački rit". Naselja ovog perioda osnivaju se u dolinama pritočnih reka Velike Morave. Tragovi materijalne kulture pozne faze mladeg kamenog doba, tzv. vinčanske kulture, na području Jagodine nisu otkriveni.

Tokom metalnog doba, počev od IV milenijuma p.n.e. do početka nove ere, oko toka reke Belice živilo se u brojnim naseljima bakarnog, bronzanog i gvozdenog doba. Među najpoznatijim lokalitetima ovog perioda na teritoriji Jagodine, pored već pomenutih "Sarine mede" i "Panjevačkog rita", nalaze se "Tavrića obori", "Matina ciglana" i "Crvena livada".

Najstarije faze života na tlu današnje Jagodine reprezentovane su na stalnoj postavci brojnim arheološkim materijalom bronzanog i gvozdenog doba, pronađenim na već pomenutim lokalitetima, ali pre svega na višeslojnom nalazištu "Panjevački rit". Značaj ovog lokaliteta je u potvrđi kontinuiranog življenja na ovom prostoru, jer pored materijalnih ostataka iz neolita (starčevačka faza), bronzanog doba (oko 1900–1300 g. p.n.e.), prelaznog perioda iz bronzanog u gvozdeno doba (oko 1300–800 g. p.n.e.), starijeg gvozdenog doba (oko 800–300 g. p.n.e.) i mlađeg gvozdenog doba (oko 300 g. p.n.e.–kraj stare ere), čuva tragove života u periodu rimske dominacije ovim krajevima (I–IV vek), ranog srednjeg veka (VII–IX vek), razvijenog (IX–XII vek) kao i pozognog srednjeg veka (XII–XV vek).

2. ANTIČKI PERIOD

Antički period reprezentovan je arheološkim materijalom pronađenim na nekoliko lokaliteta ovog perioda na teritoriji grada i rečito govor o procesu uspostavljanja rimske vlasti u ovim krajevima. U I veku n.e. prisustvo rimske vlasti i kulture je bilo neznatno. Izgradnjom via militaris, glavne komunikacije metropole Rimskog carstva sa istočnim provincijama, i njegovih pratećih objekata (stanice za zamenu konja, konačišta i dr.) u I i II veku, započinje proces romanizacije i uključivanja lokalnog stanovništva u tokove rimske privrede. Od posebnog je značaja blizina Horreum-a Margi, rimskog grada podignutog na ušću Ravanice u Veliku Moravu, kao velikog ekonomskog, saobraćajnog i zanatskog centra i jednog od sedišta legio VII Claudiae. U razdoblju od II–VI veka Juhor postaje značajan rudarski centar, što uzrokuje podizanje nekoliko utvrđenih gradova na toj planini. Početkom IV veka burne političke prilike u Carstvu reflektuju se i na arheološki materijal pronađen na brojnim lokalitetima Srednjeg Pomoravlja.

Pored već pomenutog "Panjevačkog rita", za koji se pretpostavlja da je u doba rimske

dominacije ovim prostorima bilo manje naselje autohtonog stanovništva, posebnu pažnju zaslužuje podnožje Đurdevog brda, pre svega lokalitet poznat pod nazivima "Crvena livada" i "Staklena bašta". Smešten u jugozapadnom delu Jagodine, sa severne i severozapadne strane omeden rekom Belicom, ovaj lokalitet bi mogao biti podgrađe rimskog kastela, čije ostatke na Đurdevom brdu u drugoj polovini prošlog veka pominje Feliks Kanic. Utvrda postavljena na ovako dominantnom položaju mogla bi savršeno da kontroliše lokalni put koji je vodio u pobrde Juhora, prema obližnjem Govedarniku. Arheološki materijal ovog perioda izložen na stalnoj postavci najbolje je reprezentovan ostavom od preko 2000 rimskih posrebrenih novčića (antoninijana) iz druge polovine III veka.

3. SREDNJOVEKOVNI PERIOD

Privredni i kulturni razvitak Srednjeg Pomoravlja u rimskom periodu prekinule su najeze varvarskih naroda sa Istoka u drugoj polovini III veka. Ove su krajeve najpre pljačkali Goti, a tokom IV i V veka Huni su ih sasvim opustošili. Najrazorniji nalet zabeležen je 447. g. Prema vizantijском istoričaru Prokopiju tom su prilikom Huni odveli u roblje oko 200.000 ljudi. Razmre tog pustošenja opisuje i izaslanik cara Teodosija (408–450), savetnik i istoričar Prisk, koji je bio u poslanstvu na pregovorima sa Hunima 448. g. Teška razaranja zadesila su 505. g. Pomoravlje prilikom provale Gota koje je vodio Mund, porazivši tada romejsku carsku vojsku pod komandom Sabinijana. Vizantijski car Justinijan I pokušao je potom da zaustavi najezu varvara izgradnjom sistema utvrđenja na Balkanu i utvrđivanjem limesa, granične linije Carstva, ali bez većeg uspeha. Početak VI veka predstavlja i početak prodora Slovena na Balkansko poluostrvo. U početku bili su to napadi više pljačkaškog karaktera, a od polovine VI veka i pokušaji trajnjeg naseljavanja Slovena u unutrašnjosti Romejskog carstva.

Moravska dolina se u vreme naseljavanja Slovena nalazila pod vlašću avarskih hanova. Do vremena Stefana Nemanje ovi predeli nisu ulazili u sastav srpske države; uglavnom su se nalazili pod vlašću Vizantije, osim kratkotrajnih perioda kada su njima gospodarili vladari Prvog bugarskog carstva, zatim Samuilo i zetski vladari Mihailo i Bodin.

Sredinom IX veka dolinu Velike Morave zaposedaju Bugari. Sedamdesetih godina X veka Vizantinci za kratko osvajaju ove krajeve. U vizantijskim izvorima nalazimo pomen arhonta Moravije. U periodu 986–1018. g. u sastavu je Samuilove države, da bi pobedom vizantijskog cara Vasilija II (976–1020) nad Samuilmom ponovo ušla u sastav Vizantije. Pod jurisdikcijom Ohridske arhiepiskopije nalazila se episkopija Moraviska i Braničevo, u čijem su sastavu bila i mesta iz pomoravskog područja. Krajevi oko Morave bili su takođe zahvaćeni ustancima Petra Deljana (1040–1041) i Đorđa Vojteha (1072–1073).

Koristeći stari rimske puteve, moravskom dolinom prošle su i trupe krstaša 1096. g., više puta se sukobivši s lokalnim stanovništvom. Smatra se da je ove krajeve zakratko osvojio veliki župan Vukan krajem XI veka i zaključuje se da su župe Belica i Levač bile Nemanjinina dedovina. Istim pravcem probijali su se zapadni vitezovi i u vreme Drugog krstaškog rata 1147. g. Ratovanje protiv Vizantije koje su vodili raški veliki župani iz dinastije Vukanovića nastavio je Stefan Nemanja, koji je 1166. g. došao na presto srpske države. On će uspehom krunisati napore predaka u borbama za samostalnost. Koristeći se slabošću Vizantije nakon smrti Manojava I, Stefan Nemanja je ratovanjima 1183. g. proširio vlast na Istok. Mada potučen u boju na Moravi 1190. g., Nemanja je ipak zadržao osvojene oblasti. Presto srpskog velikog župana napušta 1196. g. u korist srednjeg sina Stefana, zeta vizantijskog cara Aleksija III Andela (1195–1203). Uzima monašku shimu i kao monah Simeon odlazi najmlađem sinu Savi na Svetu Goru, gde zajedno obnavljaju najpre manastir Vatoped, a potom i zapusteli Hilandar, koji njihovim trudom i dopuštenjem vizantijskog vasilevska postaje srpska atonska lavra. U Osnivačkoj povelji Hilandaru Simeona Nemanje iz 1198. g. prvi put se u pisanim istorijskim izvorima pominju

Belica i Levač, kao župe koje je tokom svoje vladavine Nemanja priključio srpskoj državi. U istom kontekstu Belica i Levač navode se i u Hilandarskoj povelji iz 1201/2. g. Nemanjinog naslednika velikog župana Stefana Nemanjića. Međutim, u odgovarajućem odeljku Žitija Svetog Simeona Nemanje od Svetoga Save iz 1208. g., uz ove iste podatke daje se i značajno obrazloženje: tu pisac ističe da su sve pobrojane župe, uključujući Pomoravlje, Belicu, Lepenicu i Levač, Nemanjinim osvajanjima samo ponovo vraćene u granice srpskog otačastva, pošto su ih prethodno neprijatelji silom oteli. Žička povelja kralja Stefana Prvovenčanog iz 1219–1224. g. pokazuje da su Belica i Levač od trenutka osnivanja manastira Žiče postali sastavni deo ogromnog žičkog arhiepiskopskog vlastelinstva. U tom su pravnom poretku verovatno ostali sve do XIV veka, kada je po raspodu države cara Dušana i njegovog sina cara Uroša, a u vreme oblasnih gospodara, Pomoravlje došlo pod vlast kneza Lazara.

Arheološka istraživanja su pokazala da su se kasnoantički centri na ovom području nalazili na lokalitetima "Govedarnik" kod Majura, "Jerinin grad" kod Miševića, kao i na drugim mestima na obroncima Juhora, Gledičkih planina i Crnog vrha. Najstariji srednjovekovni lokalitet na teritoriji grada predstavlja toliko pominjano višeslojno nalazište "Panjevački rit", na periferiji Jagodine. Ovde pronađeni arheološki materijal bogato svedoči o samim počecima naseljavanja Slovena na ove prostore u VII veku. Na ovom lokalitetu obavljena su zaštitna istraživanja u periodu od 1990. do 1992. g. Njihov najdragoceniji rezultat predstavlja otkrivanje slovenskog i kasnije srpskog naselja u kome se kontinuirano živilo od VII–XV veka, da bi, sudeći prema pokretnim nalazima, svoj život nastavilo i u tursko doba. Mišljenja smo da na ovom prostoru treba tražiti i srednjovekovno naselje Jagodinu, koje se prvi put pominje u Razrešnici Živilina Stanišića iz 1399. g.

Sa arheološkom gradom iz srednjovekovnog perioda (fragmentovanom keramikom, posuđem, oruđem i oružjem) nalaženom na teritoriji grada i u okolini, izloženi su i faksimili najranijih pomena župa Belice, Levča i Lugomira u poznatim istorijskim izvorima. Zna se da je tokom XII veka oblast Srednjeg Pomoravlja bila poprište velikih ugarsko-vizantijских sukoba. Vizantijski hroničar Jovan Kinam zapisao je u svom poznatom delu Epitome da je vojska vizantijskog cara Manojava I Komnina (1143–1180) u pohodu protiv združenih ugarsko-srpskih trupa prošla preko zemlje zvane "Longomir," odnosno Lugomir, što je prvi sačuvani pomen jagodinske okoline u pisanim izvorima. Na stalnoj postavci izloženi su i faksimili najranijih pomena Jagodine u izvorima, uz odgovarajuće eksponate iz srednjovekovnog razdoblja. Etimologija imena Jagodine po svoj prilici potiče od naziva biljke, jer su jagode u staro doba verovatno u obilju rasle na okolnom zemljištu.

Prvi sačuvani pisani podatak koji svedoči o postojanju srpskog naselja pod imenom Jagodina potiče tek iz kraja XIV veka. Reč je o pismu koje su 15. jula 1399. g. iz Jagodine Dubrovačkoj republici poslali kneginja Milica-monahinja Evgenija sa sinovima knezem Stefanom i Vukom Lazarevićem. Pismo je poznato kao Razrešnica računa Živilina Stanišića, kojom je ovaj dubrovački trgovac oslobođen svih obaveza, jer je nakon držanja pod zakup carinskih postaja u Plani i Šetonju svoja dugovanja prema srpskoj vladarskoj kući izmirio. Originalno kneginjino pismo, međutim, nije sačuvano, ali se u Dubrovačkom arhivu čuva njegov zvanični prepis, koji je u knjigu Diversa cancellariae uveden 10. oktobra 1404. g., sa novom despotskom titulom Stefana Lazarevića. Dokument je višestruko značajan. Osim toga što pismo donosi uz prvi pomen Jagodine i čitav niz imena malo poznatih istorijskih ličnosti (čelnici Hrebelan i Šainac, rizničar Vukašin, srpski pisar dijak Ratko, srpski poklisar Ivčin Hodanović, dubrovački knez Maroje Črević, dubrovački pisar Rusko Hristiforović), ono neposredno dokazuje da je srpski vladarski dvor sa dvorskom kancelarijom povremeno boravio u Jagodini. To dokazuje još jedna kasnija despotova povelja izdata takođe u Jagodini i takođe datovana letnjim mesecom. Reč je o poznatoj Hilandarskoj hrisovulji despota Stefana Lazarevića od 8. juna 1411. g., koja kao vladarski akt najviše kategorije predstavlja umnogome značajniji dokument od kneginjinog pisma iz 1399. g. Despot Stefan tada u Jagodini saziva sabor vlastele i sveštenstva i nakon rasprave izdaje zlatopečatnu povelju, kojom svešteniku kir Venediktu Crepoviću vraća baštinsku crkvu u Lešju, dok ranijem vlasniku, manastiru Hilandaru u zamenu dodeljuje nekoliko sela iz okoline Novog Brda i iz Levča (sela Cernicu i Bačinu), kao i novi godišnji prihod u srebru.

Original ove izuzetno važne povelje je sačuvan i nalazi se u arhivi manastira Hilandara; povelja je pisana na pergamentu lepim ustavnim pismom, na kraju teksta je svečani potpis despota Stefana, kao i veliki viseći pečat od pozlaćenog srebra, sa despotovim likom na reversu a Hristovim na aversu.

Zna se da su oko 1400. g. nastala još neka vladarska akta značajna za istoriju neposrednog jagodinskog kraja. Reč je najpre o povelji kneginje Milice–monahinje Evgenije i njениh sinova Stefana i Vuka Lazarevića, koju su upravo oko 1400. g. izdali ruskom manastiru Sv. Pantelejmona na Atosu. Među poklonjenim selima Lazarevići su ovom manastiru darovali i selo Trnavu više Dobranje. U pitanju je prvi poznati pomen Trnave, sela i današnjeg predgrađa Jagodine, dok je selo Dobranja u međuvremenu nestalo. Još u vreme turske vlasti pominjalo se samo kao selište, tj. napušteno selo. Nedaleko od Jagodine, u utvrđenom manastiru Županjevcu, čiji se ostaci nalaze u današnjem istoimenom levačkom selu, kneginja Milica–monahinja Evgenija izdaje 1398. g. povelju najstarijem svetogorskому manastiru Lavri sv. Atanasija, kojom reguliše spor između atonskih monaha i duhovnika Sisoja oko imanja kod Paraćinovog broda. Zahvaljujući ovoj povelji devastirani kompleks županjevačkog manastira moguće je smestiti u odgovarajući vremenski okvir. Despot Stefan Lazarević 1405. g. izdaje još jednu povelju važnu za poznavanje istorijske geografije Levča u srednjem veku. Tada je shimonahinji Evpraksiji potvrdio njenu odluku da manastiru Hilandaru daruje na poklon selo Jabučje u Levču, što je i najraniji poznati pomen ovog levačkog sela. U monahinji Evpraksiji treba prepoznati pesnikinju Jefimiju, tj. bivšu despoticu Jelenu i nekadašnju ženu despota Jovana Uglješe, koja je posle Maričke bitke ostatak života provela na dvoru kneginje Milice.

Iz XV veka potiče i nalaz jedne zanimljive kamene ikonice od glinastog škriljca, otkrivene u jednom srednjovekovnom grobu prilikom sondažnih arheoloških iskopavanja u samoj Jagodini. Na jednoj strani ima grubo urezan dopojasni lik arhandela Mihaila, izведен naknadno, jer je prvobitna svetiteljska predstava u profilisanom okviru, koja je postojala na drugoj strani, sasvim istrvena.

Za istoriju srednjovekovne Jagodine vezan je i nastanak manastira Jošanice, koji se nalazi u neposrednoj blizini, na svega 7 km vazdušne linije zapadno od grada. Smešten je u živopisnoj klisuri istoimene rečice, pred samim ulazom u nekadašnje manastirsko selo, koje zbog toga nosi naziv Jošanički Prnjavor. Jednobrodna crkva retkog dvokupolnog rešenja, sa po jednim kubetom iznad naosa i priprate, sagrađena je i živopisana, sudeći po ostacima vladarskih portreta porodice despota Đurđa Brankovića, do 1433. g. Manastir je zadužbina neidentifikovane lokalne vlasteoske porodice, čiji su portreti naslikani na južnom i delom na zapadnom zidu priprate. O snažnoj vezanosti Jagodinaca za manastir rečito svedoči najstariji sačuvani pisani podatak o Jošanici, natpis o obnovi crkve iz 1786. g., jer su u njemu, uz jošaničkog igumana Aleksija Teodorovića i njegovog rođaka, Jovana Popovića sveštenika iz Jagodine, kao ktori navedeni i ondašnji jagodinski knezovi Dobroslav i Boško. U Muzeju se čuva oko 420 ulomaka jošaničkog zidnog slikarstva, ali je na stalnoj postavci izloženo nekoliko značajnijih. Ulomci većih dimenzija sa islikanim draperijama pravobitno su pripadali figurama svetih mučenika iz prve zone naosa; oni manji predstavljaju fragmente svetiteljskih oreola, delove čiriličkih fresko natpisa i ornamentalnih traka, ostatke arhijerejskih odeždu ukrašenih crvenim i crnim krstovima, kao i ulomke portreta vlastelinke sa zapadnog zida priprate. Među izloženim fragmentima ističu se delovi reprezentativnog portreta despota Đurđa Brankovića, koji potpunije od preostalog fragmента sa zida u crkvi prikazuju vladarevu slikanu odeždu, sa trakom zlatotkanog lorosa na purpurnom sakosu posutom venčićima bisera.

4. DOBA TURSKE DOMINACIJE (XV–XVIII vek)

Padom Despotovine pod tursku vlast Jagodina i okolne oblasti postale su deo novoosnovanog Smederevskog sandžaka, koji je bio u sastavu Rumelijskog beglerbegluka. Za područje oko Jagodine i razdoblje kraja Despotovine vezuje se delovanje poznatih vlasteoskih porodica Jakšića i Belmuževića. Na izložbi su stoga naročito istaknuti izvorni podaci o Jakšićima i Belmuževićima, kao i njihova rodoslovna stabla.

Rodonačelnik Jakšića bio je vojvoda Jakša Brežić, koji je ovu visoku vojnu titulu stekao pre 1439. g. kao jedan od najpoverljivijih ljudi na dvoru despota Đurđa Brankovića. Na osnovu svedočenja Konstantina Mihailovića iz Ostrovice zna se da je upravo vojvoda Jakša predvodio srpski odred od 1500 konjanika koji je po vazalnoj obavezi učestvovao u turskoj opsadi Carigrada 1453. g. Sinovi vojvode Jakše, Dmitar i Stefan Jakšići, najpre su priznali tursku vlast nakon pada Despotovine 1459. g., ali su potom između avgusta 1463. i januara 1464. g. ipak prešli u Ugarsku. Po ugarskim izvorima Stefan i njegov sin Marko Jakšić su u XV veku, pred Turcima, upravo iz Jagodine prebegli sa 1200 vitezova na teritoriju ondašnje županije Temeš, gde su potom kao vojvode ugarskog kralja Matije Korvina dugo ratovali protiv Turaka.

Belmuževići su došli u posed Jagodine verovatno nakon selidbe Jakšića u Ugarsku. U izuzetno značajnom prvom turskom popisu Jagodine u Defteru Smederevskog sandžaka iz 1476. g., Jagodina se navodi kao selo sa trgom i panađurom, a kao timar Miloša Belmuževića. To bi moglo značiti da je nekadašnji vojvoda despota Đurđa tada takođe priznavao vrhovnu tursku vlast, upravljajući Jagodinom kao subaša. Kasnije je i on, u sedmoj deceniji XV veka, prešao u Ugarsku, gde su se Belmuževići orodili sa Jakšićima. Popis jagodinskih žitelja iz pomenutog turskog deftera predstavlja prvi popis stanovnika Jagodine i kao takav je od neprocenjivog značaja. U njemu je poimenično navedeno celokupno stanovništvo Jagodine sa 101 kućom, 4 udovice, 2 vodenice i prihodom od 8533 turske akče.

U tursko doba se u popisima iz 1516. i 1563. g. pominje nahija Jagodina, dok samo mesto dobija status kasabe nakon turskog osvajanja Beograda 1521. g. Tada je u Jagodini bilo 110 muslimanskih i 40 hrišćanskih kuća, kao i 40 kuća robova Derviš–bega. Budući važno konačište na Carigradskom drumu, u Jagodini je sredinom XVI veka podignuta menzulana (poštanska postaja). Jagodina potom doživljava snažan razvoj, tako da po vestima Evlike Čelebića oko 1550. g. smederevski sandžak–beg Derviš–beg Jahjapašić, sin Bali–bega i unuk Jahjapaše, u Jagodini gradi nekoliko reprezentativnih zdanja – velelepni amam, dva karavan–saraja i veliku džamiju u kojoj je potom sahranjen zajedno sa sinom. U beležci jednog turskog putopisa stoji da je u pohodu protiv austrijskog cara Karla V turski sultan Sulejman Veličanstveni 19. i 20. juna 1532. g. zakonačio u mestu Jašinče, što je iskvareni oblik imena Jagodina. Postoji i pretpostavka da je majka sultana Sulejmana Veličanstvenog bila rodom iz okoline Jagodine. Verovatno u to vreme gradi se u Jagodini i palanka, utvrđenje od drveta i nabijene zemlje, koja se prvi put pominje u izvorima 1620. g.

Tokom austro–turskog rata 1683–1699. g. područje Jagodine postalo je jedno od glavnih poprišta sukobljenih strana, što je dovelo do depopulacije. U popisu stanovništva Jagodinskog kadiluka od 7. novembra 1687. g. otpisano je više od polovine pređašnjeg stanovništva. U bici kod Batočine austrijske trupe su 30. avgusta 1689. g. porazile Turke. Austrijanci su potom, 11. septembra 1689. g. ušli u Jagodinu, odakle je vojni zapovednik Ludvig Badenski poslao austrijskom caru izveštaj o masovnom ustanku Srba protiv Turaka. U turskom protivnapadu 1690. g. tada je kod Jagodine uhvaćena grupa od 12 hajduka, koja je odmah i pogubljena. Posle ovog rata i objavljenog fermana o pomilovanju deo stanovništva se vratio svojim domovima, a među njima i žitelji sela Dragocveta kraj Jagodine. Ubrzao potom, posle novog austro–turskog rata 1716–1718. g. severni deo Srbije, zajedno sa Jagodinom, došao je pod neposrednu austrijsku vlast. Austrijanci su osvojenu teritoriju podelili na distrikte, koji su odgovarali nekadašnjim nahijama, tako da je Jagodina postala sedište Jagodinskog distrikta, sa 17 naseljenih i 19 pustih naselja. Teške posledice austrijske uprave osetile su se već u rezultatu sledećeg austro–turskog rata 1737–

1739. g. Rat je upravo iz Jagodine Turskoj po naredbi austrijskog cara Karla VI objavio maršal Sekendorf. Medutim, Austrijanci su pretrpeli poraz, i Turci su povratili severnu Srbiju i vratili se na Dunav i Savu. Istaknuta ličnost ovog rata bio je, inače Jagodinac po rođenju, Ivas Hadži Mehmed paša Nasrulahović (oko 1684–1744), veliki vezir (23. mart 1739–22. jun 1740). Potomak je porodice koja je u XIV veku došla na Balkan, da bi daljim seljenjem došla u Srbiju i Jagodinu. U izvorima iz sredine XVIII veka pominje se ponovo nahija Jagodina, zatim janičarski serdar Jagodine, dizdar Jagodine, te posada palanke Jagodine. Po popisu iz 1784. g. u Jagodini ima 160 turskih i 60 srpskih kuća.

U vreme turske vladavine Srbijom mnogi su putnici prolazili kroz Jagodinu, ostavljući važna pisana svedočanstva. Ona su naročito značajna zbog beleženja imena Jagodine, koje je više puta zapisano u nominativu kao Jagodna. Time se dovoljno jasno objašnjava lokativ u Jagodnoj, koji se pojavljuje u oba srednjovekovna srpska dokumenta, koja su Lazarevići izdali 1399. i 1411. g. u Jagodini. Vredne pažnje zapise o izgledu Jagodine kao lepoj varošći sa puno negovanih bašt i o pojedinim narodnim običajima, ostavili su Antun Vrančić 1553. i 1568., Buzbek 1555, Marko Antonio Pigafeta 1568, Štefan Gerlah 1573., Solomon Švajger 1577, Levin Rim 1583. g.

Ilustrujući tzv. turski period iz prošlosti Jagodine, na stalnoj postavci izloženi su dokumenti na turskom jeziku, uglavnom tapije i pisma iz XVIII i XIX veka, sa ponekim srpskim overenim prevodom, potom, srebrni i bronzani turski novac, turske čibuk-lule, mačevi jatagani, turski topuz, vrhovi turskih kopalja, metalne i kamene topovske kugle, prvobitni tip teške muskete, zatim, turske mesingane posudice, bronzano posude, mangal – turska sobna peć, delovi turskog vodovoda iz Jagodine, kao i crtež Batočinske bitke, te izgled jagodinske džamije, amama i menzulane sa starih fotografija. Kao specifičan eksponat ističe se primerak dalekoistočne vase, verovatno iz Kine, koja je svojevremeno pronađena u temelju jedne kuće u Jagodini, zajedno s austrijskim novcem, svedočeći o trgovinskim vezama balkanskog dela Osmanske Turske sa Dalekim istokom.

5. "KOČINA KRAJINA" (1788–1791)

Vekovna turska okupacija onemogućavala je ekonomski, politički i kulturni razvoj srpskog naroda. U vreme raspadanja turskog feudalnog sistema (XVII–XVIII vek) i sve jačeg ugjetavanja naroda kao novi vid borbe pojavljuju se hajdučija i česti ustanci. Sredinom XVII veka u Austriji se javljaju dobrovoljački odredi frajkori (od nem. Freikorps, slobodne trupe). Srpski frajkor osnovan je 1787. g. pod komandom kapetana Mihaljevića, a brojao je 152 dobrovoljca raspoređena u 4 čete. Jedan od komandira četa bio je i kapetan Radič Petrović iz sela Siokovca, koji je u frajkor primio Koču Andelkovića i njegovog brata Petra, regrute u četi kapetana Novakovića. Po objavi rata Austrije Turskoj 9. februara 1788. g. i rasturanja carskih proklamacija po Srbiji sa pozivom naroda na borbu protiv Turaka, prvič dana rata iz Banata u Srbiju prešao je i Koča Andelković. Ovaj stočarski trgovac, rodom iz sela Panjevac (danasa po njemu zvano Kočino Selo), uz pomoć jagodinskog prote Jovana Milovića odmah je organizovao četu i podigao narod Jagodinske, Kragujevačke i Smederevske nahije na ustanak. Za kratko vreme dobrovoljci su zauzeli Požarevac, a potom su ustanici razbili Turke u bitkama kod Batočine i Bagrdana, oslobođivši tada i sam Kragujevac. Po austrijskim planovima trebalo je da akcije ustanika budu usmerene najpre ka prekidu saobraćajnih veza između Beograda i Niša. Najpogodniji pravac za to na Carigradskom drumu bio je Bagrdanski tesnac, pa su se borbe uglavnom odvijale na teritoriji Jagodinske nahije. Zbog uspešnih akcija austrijski car je odlikovao Koču kapetanskim činom.

Koča je u odredu imao isprva oko 500 boraca, da bi nakon uspešnih borbi narastao do 3000 ljudi. Glavno sedište Kočinih dobrovoljaca sa komandnim štabom nalazilo se u manastiru

Jošanici kod Jagodine. Koča je sa svojim četama štitio prilaze levoj obali Morave, dok je na desnoj obali dejstvovao njegov brat Petar, čiji je vojni logor bio smešten u manastiru Ravanici. Uprkos početnim uspesima, izostala je autrijska vojna pomoć, tako da su pojačane turske snage ubrzo potisle Kočine i Petrove čete iz Jagodine, spalivši njihove štabove u manastirima Jošanici i Ravanici. Istvremeno, srpsko stanovništvo iz okoline Čuprije i Jagodine dalo se u zbeg pred turskim zločinima i osvetom. Nakon velikih gubitaka u ljudstvu, ustanička četa Koče Andelkovića je sredinom 1788. g. prešla u Banat, gde je nastavila borbu protiv Turaka u okviru srpsko–banatskog frajkora. Medutim, u borbama kod Brzaske 7. septembra 1788. g. Turci su Koču zarobili i kod Tekije ga pogubili. Ratovanje Koče Andelkovića u Srbiji i Beogradskom pašaluku dobilo je naziv "Kočina krajina." Kao ilustraciju ovoga perioda na postavci su izloženi crteži portreta kapetana Koče Andelkovića, zatim, frajkorskog kapetana Radiča Petrovića, rodom iz Siokovca, koji je bio učesnik oba srpska ustanka, a potom i sudija Beogradskog magistrata, kao i Jovana Petrovića – Kovača, rodom iz Svojnova, poznatog livca ustaničkih topova. Izloženi su i faksimili spiskova vojnika Koče Andelkovića iz 1788. g. (original je u Ratnom arhivu u Beču), kao i oružje korišćeno u srpsko–turskim borbama tokom XVIII veka – jatagani, kubure, arbije i fišeklje, sa bogato ukrašenim metalnim delovima.

6. USTANIČKO DOBA

PRVI SRPSKI USTANAK (1804–1813)

Stečeno ratno iskustvo 10.000 srpskih frajkora, sa činovima oficira i podoficira ostalo je u Srbiji sa verom da mogu sopstvenim snagama da izvojuju slobodu. I sam učesnik ustanaka, Vuk Karadžić je napisao: "... od Kočine krajine buna u Srbiji početak svoj ima." Medutim, ratovanje Koče Andelkovića i njegov nezlavni završetak doneli su otrežnjenje među srpske ustanike, pa je preovladala svest da se više nikada u borbi za oslobođenje od Turaka ne očekuje pomoć sa strane, a posebno ne od Nemaca i Austrije. Među poznatim frajkorskim starešinama iz Jagodinske nahije bili su kapetan Radič Petrović iz Siokovca i kaplar Miloje Teodorović iz Crnča. Borbe s Turcima su počele u Jagodinskoj nahiji i pre Karađorđevog zvaničnog podizanja Prvog srpskog ustanka na zboru narodnih prvaka u Orašcu februara 1804. g. Zbog svog geografskog položaja Jagodinska nahija je imala naročit značaj u toku Prvog srpskog ustanka. U prvoj godini ratovanja dva najveća sukoba bila su upravo bitke za Jagodinu. U prvom sudaru s Turcima marta 1804. g. ustanici nisu uspeli da zauzmu Jagodinu. Posle velike ustaničke pobede u boju kod Batočine aprila 1804. g. Karađorđe je s vojskom prispeo u selo Štiplje, spremajući se za napad na Jagodinu. Prikupivši dodatno ljudstvo iz Levča, Karađorđe je zajedno s vojvodama Mladenom Milovanovićem i Milanom Obrenovićem 16. aprila osvojio Jagodinu, koja od tog trenutka postaje mesto okupljanja ustanika. O nedostatku oružja i municije kod ustanika kao njihovom najvećem problemu, svedoči izložen faksimil pisma upućenog 2. aprila 1804. g. zemunskom majoru Miteseru, kojim Karađorđe, Sima Marković i Janko Katić kao potpisnici mole za pomoć u barutu i olovu.

Nakon pogubljenja dahija na dunavskom ostrvu Ada-kale, turski sultan je shvatio svu ozbiljnost i razmere novog srpskog ustanka, pa je protiv ustanika posao jake regularne trupe pod komandom Hafiz-paše. Međutim, srpski ustanici su sultanovu vojsku do nogu potukli u čuvenoj bitci kod Ivankovca 5. avgusta 1805. g. Iz te bitke sačuvana je i izložena na postavci jedna srebrna turska sablja (XVII–XVIII vek), svojevremeno pronađena na mestu nekadašnjeg Ivankovačkog boja. Uz mapu najvažnijih bitaka izloženo je i ostalo oružje iz XVIII i XIX veka korišćeno u Prvom srpskom ustanku, kubure, mačevi jatagani, arbije, fišeklje, koštani rogovi za barut, jedna puška kremenjača, kao i rekonstrukcija zastave regularne srpske ustaničke vojske sa dvostrukim grbom Srbije i Tribalije. Uspesi ustanika dovode do zatišja i doseljavanja

stanovništva u oslobođene krajeve, a s tim lagano oživljavaju trgovina i zanatstvo. Gotovo u isto vreme otvaraju se i škole za najmlade, pa i škola u Jagodini 1808. g. Nakon neočekivanog poraza ustanika na Čegru 1809. g. Turci u brzom naletu avgusta osvajaju Jagodinu, ali je ustanici ponovo zauzimaju septembra 1809. g., posle uspešnih bojeva na Liparu i Belici. Zbog nepovoljne međunarodne situacije (napad Napoleona na Rusiju i povlačenje ruske vojske iz Vlaške) i nakon obnovljenih turskih napada Turci slamaju Karadorđevu državu i zauzimaju Srbiju septembra 1813. g.

DRUGI SRPSKI USTANAK (1815)

Teško stanje u Srbiji nakon propasti Prvog srpskog ustanka, nerodna godina, progoni, pokolji i opšti zulum Turaka, doveli su do bune u Požeškoj nahiji krajem septembra 1814. g., koju je podigao bivši ustanički vojvoda Hadži–Prodan Gligorijević. Iako se buni odmah pridružila i Jagodinska nahija, ona je ubrzo ugušena. Sulejman–paša je pogubio oko 300 učesnika bune, među njima i neke istaknute ličnosti Jagodinske nahije (iguman manastira Kalenića, knez Jefta i braća Jakovljevići). Posle neuspele Hadži–Prodanove bune podignut je u Takovu Drugi srpski ustank, na Cveti 23. aprila 1815. g. Voda ustanka bio je Miloš Obrenović, istaknuti vojvoda iz Prvog ustanka. Već tokom aprila iste godine braća Miloje i Panta Teodorovići izvojevali su prve pobjede u Jagodinskoj nahiji, uništivši na Taborištu kod sela Belice veći deo zatečenih turskih snaga. Nakon ovih uspeha ustanici Jagodinske nahije zauzeli su položaje prema Ćupriji i Batočini, štiteći prolaz od Niša prema Beogradu. U pokušaju da zauzme Jagodinu knez Milet Radojković sukobio se s Turcima na Juhoru i na Majurskom polju. Tokom maja oslobođena je teritorija cele Jagodinske nahije.

Krajem juna dolazi do prvih pregovora ustaničkih i turskih delegata u manastiru Jošanici i selu Belici. U ime kneza Miloša pregovore su vodili njegov brat Jovan Obrenović, jagodinski knez Miloje Teodorović i kalenički kaluder Neofit. Po sklopljenom dogovoru objavljeno je 16. avgusta primirje, propuštene su trupe Marašli–ali paše za Beograd, a ustanica vojska je zadržala položaje na Juhoru i kod sela Belice. Da bi uslovi primirja bili potvrđeni, knez Miloš je sredinom avgusta poslao deputaciju u Carigrad, u kojoj su bili knez Miloje Teodorović i Neofit, kaluder manastira Kalenića. Tom prilikom turski sultan Mahmud II darovao je kneza Miloja sabljom dimiskijom i ukrašenom ašom (pokrivačem za konja), koji se čuvaju u Vojnom muzeju u Beogradu. Knez Miloje Teodorović (1762–1832) bio je nahajski knez, a potom i predsednik Beogradskog narodnog suda. Sa bratom Pantom i porodicom sahranjen je u posebnoj grobnici u porti manastira Jošanice, južno od hrama. Na postavci je izložen njegov lični bogato izvezeni fermen sa jelekom od crvene čoje, kožna lovačka troba i koštani rog za barut, sve poklon kneza Miloša Obrenovića.

Krajem 1815. g. sa primirjem za nahajskog starešinu Jagodinske nahije postavljen je knez Milet Radojković, obnovljen je rad škole a 1818. g. knez Miloš Obrenović u Jagodini podiže crkvu Sv. Arhanđela Mihajla kao svoju zadužbinu, koja se vidi na jednoj staroj razglednici.

Sultanov Hatišerif iz 1830. g. predstavlja zvanično priznanje Turske da Srbija ima pravo na potpunu unutrašnju samoupravu. Već 1833. g. poslednji Turci su iseljeni iz Srbije i Jagodine. Srbija je postala autonomna kneževina s naslednim knezom i sopstvenim grbom i zastavom.

7. KNEŽEVINA I KRALJEVINA SRBIJA (1833–1912)

Januara 1835. g. protiv samovlade kneza Miloša Obrenovića podignuta je tzv. Miletina buna, čije su vođe upravo bile iz Jagodine, Avram Petronijević i knez Milet Radojković, veliki serdar rasinski sa sedištem u Jagodini, a i najveći deo pobunjenika bio je iz jagodinskog kraja.

Uspeh Miletine bune primorao je kneza Miloša da sazove na Sretenje Narodnu skupštinu na kojoj je donet tzv. Sretenjski ustav, sastavljen po uzoru na ustave zapadnoevropskih država. Ustav je imenovao Državni savet među čijim su članovima bila i dvojica iz Jagodine, Mileta Radojković i Avram Petronijević, predvodnici pobune. Period Miletine bune na stalnoj postavci ilustruju reprodukcija sličanog portreta jagodinskog nahajskog kneza i potonjeg ministra vojske Milet Radojkovića (1778–1852), kao i reprodukcija talbotipije Avrama Petronijevića (1791–1852), jedne od ključnih ličnosti prve polovine XIX veka u Srbiji i Jagodini. On je u svom nedugom životu bio sekretar kneževske kancelarije i poznati ustanovitelj, diplomata i poliglota, osnivač Jagodinske staklare i ministar inostranih dela, zastupnik kneza Miloša, namesnik kneza Milana, savetnik kneza Mihajla i član carigradske deputacije. Među eksponatima su i originalni dokumenti o sporu između čuprijskog Džebedi paše i kneza Milet Radojkovića.

Sredinom XIX veka Jagodina je imala 5220 stanovnika, zahvaljujući naglom razvoju privrede i kulture i tome što Jagodina postaje sedište okruga sa okružnim načelstvom i državnim nadležtvima: Opština jagodinska, Sresko načelstvo, Prvostepeni sud, Okružni sud i dr. Ovaj period na izložbi ilustruju originalni dokumenti i faksimili: pismo kneza Miloša Marašli–ali paše iz sela Belice, pisma Miloša Obrenovića i kneževa Miloja i Pante Teodorovića, revolveri iz sredine XIX veka, reprodukcije pečata kneza Miloša, nekoliko primeraka obrenovičevskih zakona, kao i fotografija iz 1856. g. Jevte Teodorovića (sina kneza Miloja) kao načelnika okružja jagodinskog i sreza levačkog.

Svakako najpoznatija ličnost Jagodine u XIX veku bio je Stefan–Stevča Mihailović (1804/6–1888). Političku karijeru započeo je kao đumrukđija (carinski činovnik), a potom je bio starešina jagodinske kapetanije, okružni načelnik, mestozastupnik kneza Miloša, komandant narodne vojske sa činom general–majora u vremenu turskog bombardovanja Beograda, jedan od tutora kneza Milana Obrenovića i dva puta predsednik srpske vlade. Sahranjen je u kapelici na Starom jagodinskom groblju. Uz njegov fotografski portret na postavci je izložen unikatni primerak knjige generala Černjajeva sa posvetom u zlatotisku Stevči Mihailoviću, spomena na srpsko–turski rat 1876–1877. g.

Uz Stevču Mihailovića znatnu ulogu u tadašnjem političkom životu Jagodine i Srbije imao je i Atanasije Ivanović, poznatiji kao Tasa Aračlija (1799–1896). Njega je u Carigrad poveo Avram Petronijević, gde je naučio turski, grčki, ruski i rumunski jezik. Bio je potom starešina lične garde kneza Miloša Obrenovića i telohranitelj ruskog poslanika. Postao je poznat po nadimku Aračlija jer je dugo bio vrhovni sakupljač poreza kod ciganske populacije u Srbiji, a sa ciganskim odredima učestvovao je i u borbama tokom srpsko–mađarskih sukoba u Vojvodini 1848/49. g. U njegovom vlasništvu nalazilo se tzv. Đurđevo brdo u Jagodini, koje se još naziva i Aračlijski potok, a po njegovom nadimku. Ovo lepo šetalište Aračlijin sin Stevan poklonio je jagodinskoj opštini na korišćenje, u spomen na svog oca. Dokument o ovom velikodušnom poklonu iz 1902. g. izložen je na postavci, zajedno sa Aračlijinim srebrnim priborom za jelo i reprodukcijom Aračlijinog sličanog portreta, jednog od poznatijih dela akademskog slikara Nikole Milojevića, takođe Jagodinaca.

Uz Stevču Mihailovića i Tasu Aračliju, sredinu XIX veka obeležilo je i delovanje Svetozara Markovića (1846–1875), osnivača i ideologa socijalističkog pokreta u Srbiji. On je za života stalno isticao da je iz Jagodine, mada je u Jagodini 1856. g. samo završio osnovnu školu. Zbog vezanosti Svetozara za Jagodinu njegov brat Jevrem Marković je preneo posmrtnе ostatke Svetozara Markovića iz tršćanske bolnice i sahranio ih na Jagodinskom groblju 16. marta 1875. g. uz veliku počast Jagodinaca. Na postavci je uz litografski portret Svetozara Markovića izloženo i nekoliko originalnih primeraka njegovih dela.

Osnivanje prvog industrijskog objekta u Srbiji novijeg doba zasluga je upravo Avrama Petronijevića, koji je 1846. g. u blizini Jagodine podigao staklaru. Radila je do njegove smrti 1852. g. Prvi proizvedeni artikli bili su veliki stakleni pehari (jedan sačuvani original je izložen), koji su pokrovitelju fabrike, srpskom knezu Aleksandru Karadorđeviću, svečano odneti na poklon u njegov dvor u Topoli. Nakon prekida rada staklare usled smrti Avrama Petronijevića 1852. g. proizvodnja je nastavljena avgusta meseca 1879. g. u novoj fabrici koju je pokrenuo peštanski Srbin Julije Bozitovac. Ukrzo potom staklaru je od Bozitovca otkupio jagodinski trgovac

Atanasije–Nacko Janković. Na postavci su izloženi faksimili dokumenata i fotografije fabričkih pogona, kuće i porodice Nacka Jankovića, kao i unikatni stakleni artikli iz svojine vlasnika staklare, vinska čaša od crvenog stakla sa inicijalima Nacka Jankovića, tirkizno plavi peharac sa logoom staklare, kao i čaša od providnog stakla na visokoj nozi sa inicijalima i portretom Nackovog sina Dušana Jankovića.

U Jagodini 1852. g. smederevski trgovac Filip Stanković osniva pivaru, koja od 1868. g. postaje vlasništvo jagodinskog stočarskog trgovca Jovana Nikolića Kosovljjanina, koji je zajedno sa svojim sinom i naslednikom u poslu, Mihajlom J. Kosovljjaninom, imao veliki uticaj u razvoju Jagodine i politici Srbije. Bogatu tradiciju pivarske proizvodnje u Jagodini ilustruju originalni dokumenti iz poslovanja pivare, fotografije pivarskih vlasnika i pivarskih pogona, pivske boce i etikete, memorandumi, metalna reklama za pivo i reklamni podmetač.

U Jagodini je 1901. g. Italijan Petar J. Klefiš otvorio klanicu koja će se baviti uglavnom preradom živine i prerašti u industriju mesa i mesnih pradevinu (kobasica, salama i drugih trajnih proizvoda od mesa). Na izložbi se nalazi veći broj originalnih dokumenata, pisama, memo randuma, etiketa, fotografija pogona i vlasnika Petra Klefiša kao lovca, te zanimljivog kataloga sa reproducovanim proizvodima u koloru.

Po suzbijanju epidemije kuge 1837. g., u Jagodini počinje da radi prvi Okružni fizikus Karlo Beloni, a u Petronijevičevoj staklari 1847. g. radio je kao lekar mladi Josif Pančić. Prvu apoteku u Jagodini otvorio je 1852. g. mr Đorđe Krstić, apotekar iz Rume, koju je kasnije preuzeo Čeh Antonije Šohaj. Opštinska muška bolnica sa 25 ležaja bila je otvorena 1856. g. u kući Avrama Petronijevića, u blizini Stare crkve. Razvoj privrednih delatnosti, trgovine, industrije i zanata sredinom XIX veka, praćen je i prosvetnim i kulturnim zamahom. Jagodinska realka osnovana je 1869. g. a prvi učitelj crtanja u njoj bio je proslavljeni romantičarski pesnik i slikar Đura Jakšić. Realka je kao polugimnazija radila do 1875. g. kada je prerasla u nižu četvororazrednu gimnaziju. Muška učiteljska škola sa internatom osnovana je 1898. g. sa smeštajem u zgradbi bivšeg Magistrata. Krajem XIX veka u Jagodini su sa radom počele Ženska zanatska škola i Jagodinska ženska podružnica (1877). U ovaj period pada i osnivanje prvih političkih stranaka. Prva je svoj odbor osnovala Napredna stranka tokom 1881. g. a za njom slijede Narodna radikalna stranka i Liberalna stranka. Uz stranke osnivaju se i druga udruženja: Mesni odbor Zanatljiškog udruženja i Pododbor Ujedinjene omladine, zatim Opšte radničko društvo za međusobno pomaganje u slučaju bolesti, smrti i iznemoglosti, kao i partijski odbor Srpske socijaldemokratske stranke 1903. g., koji je organizovao prvu proslavu 1. maja, Praznika rada. Zanimljiva grada o Vidosavu i Mici Trepčanin, borcima za prava radnika i socijalistima, takođe je izložena, sa njihovim fotografijama, Trepčaninovim publikacijama i dokumentima.

Među prvim varošima u Kneževini Srbiji Jagodina dobija i fotografiski atelje, koji otvara Emanuel Klar. Najstarija sačuvana fotografija jedne jagodinske vedute jeste upravo Klarov snimak iz 1878. g. gornjeg dela Glavne ulice, čiji je original takođe izložen na stalnoj postavci. Na izložbi su i fotografiski album iz kuće jagodinskog sudije Milenka Timića, originalni dokumenti o radu različitih udruženja, niz fotografija koje prikazuju reprezentativne gradevine Jagodine, snimke jagodinskih apotekarskih porodica Krstić i Šohaj sa apotekarskim predmetima, te veoma zanimljivi odlivci i modle iz livačke radionice Živka Burića.

Uspešnim okončanjem srpsko-turskih ratova 1876–1878. g. proglašena je avgusta 1878. g. nezavisna Kneževina Srbija. Jagodinac Mihailo Ilić (1845–1876) bio je generalštabni major i u ovom ratu se istakao neobičnim junaštvom. Poginuo je u prvim borbenim redovima u bici na Javoru, i otuda je poznat kao "Javorski junak." Uz njegov fotografiski portret na postavci je izloženo oružje iz srpsko-turskih ratova, pištolji tulumbaši i nagani, konjičke sablje iz kraja XVIII i sredine XIX veka, te ukazi, raporti, dokumenti i odlikovanja iz ovog rata.

Jagodinski okrug činila su tri sreza: Belički, Levački i Temnički. Trgovina se na ovom relativno širokom prostoru obavljala karavanskim i kolskim saobraćajem. Na Moravi su izgrađeni mostovi, a posebno značajno bilo je otvaranje železničke pruge Beograd–Niš. Prvi voz kroz Jagodinu prošao je 23. avgusta 1884. g. Razvoj železnice doveo je i do otvaranja posredničke poštansko-telegrafske stanice u Jagodini (prvi telefon uveden je 1904. g.). Izgradnja železničke pruge izmenila je izgled mesta premeštanjem gradske pijace iz današnjeg centra

(Skver) bliže železničkoj stanici. Usled razvoja trgovacko-zanatljijskih delatnosti u Jagodini su stvoreni uslovi za obimnija ulaganja kapitala i investicije. U takvim okolnostima Marko Đorđević 1895. g. osniva bankovnu ustanovu pod nazivom Jagodinska štedionica, da bi kasnije bile osnovane i druge banke: Jagodinska banka, Jagodinska kreditna banka i Jagodinska trgovacka banka. Na postavci su izloženi eksponati koji ilustruju ovaj segment društvenog života: akcije, uložne i štedne knjižice, pravila, memorandumi, kao i fotografije porodice Marka Đorđevića i njegovi lični predmeti, od kojih se ističu Sabrana dela Đure Jakšića, unikatno uvezana sa svečanom posvetom.

8. RATOVI (1912–1918)

Prvi balkanski rat počeo je 17. oktobra 1912. g. Tada su balkanske savezničke države Srbija, Crna Gora, Bugarska i Grčka objavile oslobođilački rat Turškoj. Moravski okrug je regrtovao 2000 vojnika iz stalnog kadra i 6000 vojnika novih vojnih obveznika. Rat je praktično okončan bitkom vođenom 23–24. oktobra 1912. g. kod Kumanova, pobedom srpske nad turskom vojskom. Učiteljska škola u Jagodini bila je tada pretvorena u rezervnu vojnu bolnicu sa 200 kreveta. Tu je lečeno u oba balkanska rata 1200 ranjenika i bolesnika. Drugi balkanski rat započet je usled neslaganja balkanskih savezničkih država oko podele osvojene teritorije, tako što je Bugarska iznenada napala Srbiju i Crnu Goru u noći 29/30. juna 1913. g. Rat je završen porazom Bugarske 10. avgusta 1913. g.

Neposredan povod za Prvi svetski rat bio je Sarajevski atentat na austrougarskog prestolonaslednika Franca Ferdinanda. Po atentatu usledio je neprihvatljiv ultimatum Srbiji od 23. jula 1914. g., da bi Austro-Ugarska zvanično objavila rat Srbiji već 28. jula 1914. g. Do kraja meseca Srbija je bila prinudena da mobilise 450.000 vojnika. U Moravskom okrugu mobilisano je oko 5000 novih vojnih obveznika. Vojnici mobilisani iz Jagodine i okoline ulazili su u sastav 13., 14., 15. i 20. puka Timočke divizije I i II poziva, koja je delovala u okviru Prve armije pod komandom generala Petra Bojovića, a bili su i u sastavu Šumadijske divizije pod komandom generala Stepe Stepanovića. U Jagodini je tada izlazio dnevni list "Evropski rat", sa podnaslovom "Dnevni list za najbrže ratne izveštaje." Septembra je ponovo proradila rezervna vojna bolnica u Učiteljskoj školi. Velike pobede srpske vojske na Ceru (avgust 1914) i Kolubari (novembar i decembar 1914) izmenile su dalji tok Prvog svetskog rata. Oktobra 1915. g. započela je nova kombinovana ofanziva nemačkih i austrougarskih trupa na Srbiju. Posle žestokih borbi Nemci su zauzeli Beograd 9. oktobra 1915. g. i znatno jače neprijateljske snage prodrele su u Srbiju dolinom Velike Morave. U povlačenju srpska vojska je pružala manevarski otpor nanoseći gubitke neprijatelju i očekujući pomoć zapadnih saveznika i Rusije. Odlučujući udar izvršila je nemačka II armija na položaje srpske vojske kod sela Brzana i na brdima kod sela Bagrdana severoistočno od Jagodine od 23. oktobra do 1. novembra 1915. g. Bagrdanski tesnac, najznačajniji komunikacijski prolaz prema jugu Srbije, branile su Šumadijsku diviziju, delovi Timočke divizije i trupe odbrane Beograda. Na ovim položajima, štiteći prilaz Jagodini, hrabro su poginula 53 srpske vojnike. Pred znatno nadmoćnijim snagama neprijatelja srpske trupe su se na kraju povukle i neprijatelj je zauzeo Jagodinu 3. novembra 1915. g. i u njoj ostao do kraja rata.

Ovakvo je pad Jagodine u nemačke ruke doživeo Dragiša Lapčević, član Srpske socijaldemokratske stranke: "... Kad je neprijateljska vojska stigla u Jagodinu, obuzeo me je gorak bol, suze su same potekle na oči. Srušila me je vest o tome da od tog trenutka prestaje samostalnost i sloboda i da postajemo okupirani robovi." Srpska vojska je nastavila povlačenje kroz vrletnu i teško prohodnu Albaniju, po žestokoj zimi, gola, bosa, umorna i gladna. Na ovom putu umrlo je 10.000 boraca, zbog čega je medu srpskim vojnicima ostala izreka: "Niko ne zna šta su muke teške, dok ne pređe Albaniju peške." Nakon oporavka na Krfu i u Tunisu, srpska vojska se pridružila savezničkim trupama u Grčkoj, gde su zajedno otpočele oslobođilačku ofanzivu pro-

bijanja Solunskog fronta sredinom septembra 1918. g. Probijanje fronta izvršile su srpske trupe sa dve francuske divizije. Na čelu konjičkog diviziona Jagodinu je oslobođio major Dušan M. Dodić 25. oktobra 1918. g. Na stalnoj postavci izložen je ratni dnevnik oslobođeni Jagodine, gde stoji sledeće: "... 12. oktobar 1918. Vreme je lepo sa vetrom, u 19 č. pada sitna kiša ... Divizion pošao iz Raševice u 5 i 50 č. ka Jagodini. Stigao sa prednjim delovima u 8.00 č. ispod kote 204 na "Gilje". Drumom od Čuprije presečen je put neprijateljskim kolonama, koje su isle za Jagodinu. Neprijatelj drži Gilje sa 2 čete i 4 brdske haubice sa kojima nas tuče ... U 17.30 č. vod iz kolone ušao je u Jagodinu, a cela kolona u 23.30 č. i tu zanočila ..." po oslobođenju Jagodine odmah je za predsednika opštine postavljen prof. Učiteljske škole J. Stojanović. Istoga dana Dilektantsko pozorište u čast oslobođenja izvelo je dva šaljiva skeća, "Solunci i Brankovići" i "Vratio se muž iz rata." U ratovima 1912–1918. g. iz Moravskog okruga poginulo je oko 2500 boraca. Jagodina sa svojih 4000 stanovnika izgubila je 994 vojnika. Na frontu je palo 196 boraca, dok je 798 umrlo u logorima od gladi, tifusa, španske groznice i drugih bolesti. Period rata 1912–1918. g. ilustrovan je na postavci raznovrsnim eksponatima, sa često jedinstvenim značajem. Takvi su npr. fotografija iz 1911. g. sa opančarima koji izrađuju opanke za srpsku vojsku, fotografija iz 1912. g. sa vojnicima Moravskog okruga pred jedrenskim utvrdama, te snimci mobilizacije, stradanja civila, povlačenja srpske vojske kroz Bagrdanski tesnac, izbeglica iz Mačve na Uksrsu u Jagodini, logora srpske vojske u Mikri, srpskih izbeglica u Švajcarskoj i Francuskoj, ratne siročadi, kao i snimci probijanja Solunskog fronta. Period je ilustrovan i originalnim dokumentima kao što su objava o mobilizaciji iz 1913. g., bonovi za hleb, dopisnice, čestitke i pisma, ratni kalendari, ratni dnevnički, te zapisnici Radikalne stranke sa Krfa iz 1916. g. Na postavci je izloženo oružje, oprema i odlikovanja srpske, francuske, nemačke i austrougarske vojske, među kojima se ističu šapka srpskog oficira, nemački šlem sa šiljakom, naročito oblikovani nožići u vidu srpskog vojnika, umetnički obrađene topovske čaure iz tzv. rovovskog perioda rata i vojnički bodeži. U centru Jagodine, na Skveru podignut je Spomenik palim borcima u ratovima za oslobođenje, i na postavci je izložena originalna fotografija sa osvećenja spomenika 7. decembra 1930. g.

9. KRALJEVINA SHS/JUGOSLAVIJA (1920–1941)

Prvog decembra 1918. g. proglašena je Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije preimenovana u Kraljevinu Jugoslaviju. Zemlja je odmah počela sa obnavljanjem privrede. U Jagodini je politički život započeo već 1919. g. osnivanjem stranačkih odbora Demokratske, Zemljoradničke, Radničke, Republikanske, SSDP i SRPJ (k), a osnovane su i Mesna organizacija žena i Sindikalno veće. U isto vreme budi se i sportski život osnivanjem fudbalskih klubova "Zora" i "Sparta." Dvadesetih godina XX veka osnovano je i Sokolsko društvo Jagodine, koje je bilo brojno i veoma aktivno. Društvo je sazidalo svoju novu veliku zgradu 1935. g. (danas Zavičajni muzej), a 1939. g. osnovano je i Sokolsko pozorište. Obnavlja se i pozorišna aktivnost u mestu. Osniva se KUD "Abrašević", a Jagodinsko opšte radeničko društvo "Koča" osniva svoju Dramsku sekciju. U mestu deluje i Jagodinsko pevačko društvo "Sloga" čija zastava dominira na stalnoj postavci. Omladinska družina je u Jagodini još 1868. g. formirala Čitaonicu, koja je u periodu između dva svetska rata nastavila sa radom pod imenom Narodna čitaonica i biblioteka u sastavu Udruženja mlađih umnih radnika (UMUR) koju su predvodili članovi KPJ. Udruženje je upravljalo i radom Pozorišne sekcije. Pored gradskih pozorišnih grupa u mestu su često gostovale i putujuće pozorišne družine. Između dva sveska rata obnavljaju rad i neka ženska društva, Pododbor "Srpska majka" sa predsednicom Milkom Todorović, zatim "Kolo srpskih sestara" sa predsednicom Negosavom Trajković i Jelenom Šohajević, kao i Društvo "Kneginja Ljubica" sa Katarinom Stefanović.

Na stalnoj postavci period između dva svetska rata predstavljen je raznovrsnim

eksponatima, nizom plakata iz političkog, privrednog i društvenog života Jagodine, te mnogim dokumentima, pismima, članskim kartama, sletskim legitimacijama iz rada Sokolskog društva, kao i fotografijama pojedinih delova stare Jagodine, pozivnicama, vizit-kartama, programima proslava, pravilima društava. Reprezentativne eksponate čine paradna konjička sablja, pozlaćene epolete sa opasačem, policijski paradni bodež, te sokolska uniforma sa košuljom, opasačem i kapom, pečati trgovačkih i bakalskih radnji, fotografije zanatlija i njihovih okupljanja na slavama, snimci maskenbala, svetosavskih proslava, pozorišnih grupa i UMUR-a, osvećenja zidanja Sokolskog doma, kao i snimci političkih dešavanja u predvečerje Drugog svetskog rata.

10. DRUGI SVETSKI RAT (1941–1945)

11. POSLUŠAJTE

Bez objave rata nacistička Nemačka napala je iznenada Jugoslaviju 6. aprila 1941. g. Nemačke trupe iz pravca Bugarske našle su se pred Jagodinom u rano jutro 10. aprila. Meštani Jagodine zajedno sa artiljerijskom jedinicom Jugoslovenske vojske pružili su oklopnim snagama Vermahta žilav oružani otpor. Branioci Jagodine imali su i dva topa, jedan je dejstvovao sa Skvera, a drugi se nalazio kod Železničke stanice. Braneći Jagodinu, poginuo je 21 vojnik Jugoslovenske vojske, 19 meštana Jagodine i 4 gradana iz drugih mesta. Kratkotrajni aprilski rat završio se slomom Jugoslovenske kraljevske vojske, kapitulacijom i zarobljavanjem njenog velikog dela. Već tokom juna 1941. g. dolazi do organizovanog otpora okupatoru. Najpre se pojavljuju tzv. šumci, grupe ustanika, koje se potom pretvaraju u odvojene formacije, partizanske odrede koje je formirala KPJ i kroz delove razbijene Jugoslovenske kraljevske vojske koje je organizovao Pokret pukovnika Draže Mihajlovića (četnici). Ubrzo, partizani i četnici dolaze u direktni sukob koji je obeležio bratobilačko ratovanje na prostorima naseljenim srpskim stanovništvom. U blizini Jagodine 22. jula osnovana je Belička četa, a 23. jula formiran je Pomoravski partizanski odred, u čiji su sastav ulazile Belička, Levačka, Temnička, Paraćinsko-čuprijska i Resavska četa. Početkom novembra odred se pred nadmoćnjim neprijateljem tokom I nemačke ofanzive povukao ka Zapadnoj Srbiji, gde će postati deo Druge proleterske brigade.

Ratni period je na stalnoj muzejskoj postavci ilustrovan snimkom ulaska nemačkih trupa u Jagodinu, spiskom boraca Beličke čete, kopijom zastave Treće čete Trećeg bataljona Druge proleterske brigade, dokumentima o akcijama Beličke čete protiv neprijatelja, fotografijama komandanata i komesara Ljubiše Uroševića i Boška Đuričića, kao i partizanskim i neprijateljskim oružjem i vojnim oznakama. Borbe za oslobođenje Jagodine vodile su jedinice Crvene armije 15. i 16. oktobra 1944. g. i Jagodina je oslobođena 17. oktobra. Uz fotografiju spomenika nad kosturnicom crvenoarmejaca izložena je grupa ličnih predmeta sovjetskih vojnika poginulih u borbama vođenih na teritoriji Srednjeg Pomoravlja oktobra 1944. g. kao i jedna sovjetska konjička sablja. U Drugom svetskom ratu iz jagodinske opštine učestvovalo je 5260 lica. Poginula su u borbama 473, a kao žrtve terora palo je 212 lica. Jagodina je dala i pet narodnih heroja: Milan Mijalković, Rada Miljković, Radislav Nikčević, Jovan Milosavljević i Petar Gračanin.

Na slike i zvukove iz Jagodine i njene okolice, poslušajte i posmatrzajte slojem razmazane slike preko koje je izrađeno ovaj deo postavke.

Na slike i zvukove iz Jagodine i njene okolice, poslušajte i posmatrzajte slojem razmazane slike preko koje je izrađeno ovaj deo postavke.

Na slike i zvukove iz Jagodine i njene okolice, poslušajte i posmatrzajte slojem razmazane slike preko koje je izrađeno ovaj deo postavke.

Neolitska keramika u Zavičajnom muzeju pronađena je pri arheološkim istraživanjima nekoliko starčevackih i vinčanskih lokaliteta, kao što su oni u Lukovcu, Teočici, Rakovcu,

II KRUG – MUZEJSKE ZBIRKE

11. POSUDE

Posude od keramike, jednostavne za proizvodnju i izdržljive, bile su neophodan predmet u svakodnevnom životu naroda svih minulih epoha. Raznovrsnost funkcija tih posuda zahtevala je i njihovu obimnu proizvodnju. Zato su keramičke posude, kao najmasovniji zanatski proizvod, nalažene u znatno većem broju od proizvoda drugih zanata prilikom arheoloških iskopavanja.

U najstarijim epohama praistorije, paleolitu i mezolitu, korišćeno je posude od materijala organskog porekla (drvo, koža, pletene trave, i sl.), koje nije sačuvano do današnjih dana. Stoga je, sa aspekta arheologije, najstarije posude o kome možemo govoriti bilo izrađeno od zemlje. Keramika (grnčarija) se pojavila u mladom kamenom dobu, a proizvod je dugog procesa neolitizacije, u kome zemlja dobija sve veći značaj. Ona postaje simbol plodnosti, utroba semena dragocenih žitarica, koje čovek upravo tada počinje da kultivise. Prerađena i prečišćena, osušena ili ispečena, ona poprima oblike posuda, koje postaju supstitucija žene.

Posude neolitskog kulturnog stadijuma pravljeno je pretežno slobodnom rukom, bez upotrebe posebnih sprava. Ali i pored jednostavnog postupka pri izradi i davanju oblika, neolitsko posuđe pokazuje izvanredno tipološko bogatstvo, raznovrsnost dekoracije i ornamentalnih motiva, tako da su se izvesne odlike ovog posuđa sačuvale i prenеле i u dćencije periode i faze kulturne istorije. Ovom prilikom treba istaći da su ovi delovi Balkanskog poluostrva upoznali vitlo tek u mlaudem gvozdenom dobu (latenu), kada ga Kelti, u svom pohodu na Egeju početkom III veka pre nove ere, donose na ove prostore.

Počev od neolita, pa kroz poznije epohe, keramičke posude se izrađuju i koriste kako za svakodnevnu, tako i za upotrebu u kultu i ritualu.

Mlade kameno doba (neolit) (6500–4500 g. p.n.e.)

Osnovni kućni inventar stanovnika starčevačke kulture sastojao se od keramičkog posuđa raznovrsnih oblika i veličina (lonci, zdele, pehari). Posuđe je često ukrašavano urezima, barbotinom i impreso tehnikom. Rede se sreće fina keramika, i to u vidu sudova manjih dimenzija, tankih zidova i dobre fakture, čiji su zidovi premazani slojem razmućene gline preko koje je izvedena slikana dekoracija.

Na nalazištima vinčanske kulture u Srednjem Pomoravlju bogato je zastupljen keramički materijal, od sasvim malih do posuda monumentalnih dimenzija i od vrlo jednostavnih do raskošnih oblika. Sudovi se javljaju u tri osnovne forme: konični, bikonični i sudovi sa bikoničnim trbuhom, naglašenog vrata. Površina je najčešće fino uglačana i ukrašena kanelurama, urezima, bojenjem, glaćanjem i reljefnom dekoracijom. Od motiva su najzastupljenije metope i frizovi.

Neolitska keramika u Zavičajnom muzeju pronađena je pri arheološkim istraživanjima nekoliko starčevačkih i vinčanskih lokaliteta, kao što su oni u Bukovču, Tečiću, Rekovcu,

Velikom Popoviću, Supskoj, Drenovcu, Paraćinu i Svojnovu.

Bakarno doba (eneolit) (4500–2200 g. p.n.e.)

Posude bakarnog doba javlja se u formama zdela, amfora, šolja i pitosa, od kojih su najzastupljenije zdele. One se javljaju u formi poluloptastih trbuha i cilindričnih ili koničnih vratova ili su konične sa blago posuvraćenim obodom, a najčešće ukrašene na najisturenijem pojusu trbuha i ispod oboda, motivima koji idu od mrežastih, preko šrafiranih trouglova i četvorougljava u vidu frizova, pa do metopa ispunjenih ubodima ili cik–cak linijama. Karakteristične su i šolje, naročito one sa šiljatim dnom.

Eneolitska keramika pohranjena u našem Muzeju potiče sa lokaliteta u Ostrikovcu i Jagodini.

Bronzano doba (oko 2200–1250 g. p.n.e.)

Keramika bronzanog doba nosi karakteristike pojedinih formi posebnih kulturnih grupa. Tako je za poslednju fazu kulture Bubanj – Hum III karakterističan pehar sa dve trakaste drške, koje ne prelaze nivo oboda, dugog, po sredini suženog vrata i loptastog ili bikoničnog trbuha. Faktura im je fina, a boja najčešće smeđa. Zdele se retko javljaju i uglavnom su poluloptastog oblika. Pitosi se odlikuju finom profilacijom i zmijolikim reljefnim ukrasima na vratu.

Tipični inventar vinkovačke kulture čine konični pehari naglašene visine, sa blago razgrnutim obodom, ispod koga se nalaze dve male, horizontalno probušene drške. Među zdelama su najzastupljenije one sa razgrnutim obodom i bikoničnim trbuhom.

Vatinska novina jesu polukružna, trapezasta ili trougaona proširenja na obodu i dvojni sudovi sa bikoničnim recipijentima.

Keramika paraćinske grupe je loše fakture i loše pečena. Osim urni, česte su šolje i zdele. Postoje dve osnovne vrste urni: bikonične, sa konusnim vratom i plastičnom trakom u najisturenijem delu trbuha, i bikonične urne, ukrašene ispuštenjima na mestu gde se spajaju konusi. Kod obe varijante sreću se i drške na spoju konusa. Kao prilog u grobovima pojavljuju se konične šolje sa dugmetastim ispuštenjem na gornjem delu drške. Zdele su poluloptaste i sa konusnim vratom. Ređe se javljaju dvojni sudovi. Sudovi sa kanelovanim ukrasom su poznija pojava.

Bronzanodopska keramika izložena na stalnoj postavci pronalažena je na brojnim lokalitetima u Majuru, Ostrikovcu, Raševici, Bresju, Paraćinu, Jagodini i Rajkincu.

Prelaz iz bronzanog u gvozdeno doba (oko 1250–800 g. p.n.e.)

U periodu prelaza iz bronzanog u gvozdeno doba, keramika se izrađuje u oblicima zdela, šolja, pehara, "urni" i pitosa. Zdele ove faze imaju fasetiran obod, a sreću se i primerci sa tordiranim obodima ("turban zdele"). Pojavljuju se šolje sa blago uvučenim gornjim delom na kome se nalazi drška. Najreprezentativniji su veliki pehari sa elipsoidno razvučenim trbuhom, tankim zidovima, fine fakture i crno uglačane površine ukrašene kanelurama i bradavičastim ispuštenjima uokvireni koncentričnim kanelurama. Manji pehari mogu biti ukrašeni urezanom ornamentikom, cik–cak linijama ili vertikalnim zarezima. "Urne", koje spadaju u predmete za svakodnevnu upotrebu, najčešće su konusnog vrata, ukrašenog horizontalnim ili lučnim kanelurama, i bikoničnog trbuha, sa vertikalnim ili kosim kanelurama. Pitosi su blago profilisani, sa plastičnim trakama.

Posude ove epohe pronalaženo je na lokalitetima u Jagodini, Majuru, Paraćinu, Belici itd.

Starije gvozdeno doba (VIII–IV vek p.n.e.)

Keramiku starijeg gvozdenog doba, izuzev lonaca i pitosa, karakteriše veoma fina fakura. Sudovi zadržavaju osnovne oblike prethodne kulture, ali se na njima sreću novi oblici

ukrašavanja, kao što je slučaj sa "S" ornamentikom, linijama izvedenim zupčastim instrumentom i još nekim motivima. U kasnijim fazama kulture iz pomenute ornamentike razvijaju se novi oblici ukrašavanja, čiji je osnovni element i glavna karakteristika tremolirana linija, koja predstavlja sažimanje "S" ornamentike i linije izvedene zupčastim instrumentom. Posebno su bogato ukrašene velike poluloptaste zdele i "urne", kao i keramički poklopci. Prisutna je kanelovana dekoracija, iz koje se razvio čitav ukrasni stil starijeg gvozdenog doba.

Najznačajniji lokaliteti bogati ovim materijalom nalaze se u Laništu, Jagodini, Majuru, Batincu.

Mlađe gvozdeno doba (III–I vek p.n.e.)

U Srednjem Pomoravlju prati se samo onaj deo istorije Kelta koji se odnosi na period posle keltskog poraza kod Delfa, 279. g. p.n.e. Za keltsku kulturu na ovom području karakteristična su dva hronološka i kulturna razdoblja i to: stariji, kad se kultura javlja u svom čistom obliku, i mladi kad se keltska kultura u velikoj meri prožima sa dačkom kulturom. Posude izrađene na vitlu ima tanke zidove, finu fakturu i najčešće je svetlosive boje. Javljuju se i sudovi premažani finom engobom, na kojoj se izvode slikani motivi. Ovo je prvi put posle starčevačke kulture da se srećemo sa bojenom grnčarijom. Veliki sudovi – pitosi – ukrašeni su češljastim instrumentom. Dačko posude je grube fakture i debelih zidova. Najkarakterističnije su tzv. "dačke šolje", koničnog oblika, sa grubo oblikovanom drškom. Na nekim šoljama zastupljen je motiv tzv. "jelove grančice". Pehari se takođe javljaju, koničnog su oblika i imaju dve drške ispod oboda. Urne i lonci su blago profilisani, a kao dekoracija javljaju se reljefne trake prekrivene otiscima vrhova prstiju.

Latenska keramika na ovom terenu pronađena je na lokalitetima "Crvena livada" i "Panjevački rit" u Jagodini, Majuru i Donjem Stiplju.

Antički period (I–V vek)

Keramika rimske epohe deli se na dve grupe: na finu ili luksuznu keramiku, koja u provincijama predstavlja import i na domaću keramiku za svakodnevnu upotrebu, koja je izrađivana u lokalnim radionicama. Luksuznoj keramici pripada više vrsta keramike: terra sigillata, firnisovana keramika, gledosana keramika i slikana ili bojena keramika. Domaća keramika za svakodnevnu upotrebu jednostavnijih je oblika i rede ukrašavana.

Najtipičnija vrsta rimske keramike jeste terra sigillata, keramika sa crvenom prevlakom i reljefnim, odnosno pečaćenim ukrasom (latinska sintagma terra sigillata u prevodu i znači – pečaćena zemlja). Posude izrađivane u ovoj tehnici najpre su sjajno crne, a potom sa sjajnom crvenom prevlakom i ukrasima. Druga vrsta luksuzne rimske keramike jeste firnisovana keramika. Firnisovanje je vršeno da bi se sprečila poroznost, a i iz estetskih razloga. U I veku firnis je crvenkastožutog do smeđeg tona, a od II veka je crnomrk do crne boje. Treća vrsta rimske luk-suzne keramike, gledosana keramika, koristi gled kao prevlaku da posude ne bi propuštale tečnost. Gled je staklasta masa sastavljena od oksida gvožđa i poznata je od najranijih vremena u Egiptu i Mesopotamiji. Boja glazure se kreće od žučkastocrvenaste do maslinasto zelene boje. Gledosano posude bilo je najmasovniji proizvod romanizovanih područja tokom III i IV veka. Četvrta vrsta rimske luksuzne keramike, slikana keramika, rasprostranjena je u raznim vremenima i na Istoku i na Zapadu i veoma je raznolika. Domaća keramika se razlikuje od provincije do provincije jer je u velikoj meri bila zavisna od lokalne domorodačke keramike, kako u oblicima posuda, tako i u tehnički izvođenja i načinu i motivima ukrašavanja.

Zbirka keramike rimske epohe poseduje relativno mali broj posuda koje uglavnom potiču sa lokaliteta u Ćupriji: nekoliko krčaga, dva pehara (pehar klasične forme III–IV veka i pehar jajaste forme sa niskim trbuhom IV veka), cediljka, amfora za ulje i dva zanimljiva fragmента terra sigillatae (na većem komadu predstavljen je ratnik sa kopljem i štitom).

Srednji vek (VI–XV vek)

Izučavanje srednjovekovne grnčarije predstavlja veliki izazov za savremene istraživače. Dugo trajanje epohe srednjeg veka značilo je pre svega smene različitih istorijskih zbivanja, koje su u većini slučajeva bile propraćene i promenama kulturnih činilaca na određenom prostoru. Ove promene u većoj meri odražavale su se i na grnčariji, koja je činila neophodan prateći element života ljudi u srednjem veku. Vremenom se menjala tehnologija izrade keramičkih posuda, što je uslovljalo izmene u oblicima, kao i načinu njihovog ukršavanja. Praćenje ovih tehnoloških i stilskih karakteristika doprinosi ne samo poznavanju produkcije radioničkih centara i prepoznavanju različitih kulturnih uticaja sadržanih u pojedinim keramičkim vrstama, nego i trgovačkih puteva i ekonomskih odnosa između manje ili više udaljenih oblasti.

Posmatrana sinhronizovano sa istorijskim izvorima, keramika ih često dopunjuje novim podacima, određujući preciznije vreme nastanka i dužinu trajanja naselja i nekropola, kao i etnički sastav stanovništva. Na taj način, u nedostatku drugih istorijskih izvora, ona predstavlja prvorazredan materijal.

Najstarije primerke grnčarije u srednjovekovnoj zbirci Muzeja predstavljaju fragmenti glatke, sive germanske keramike VI veka sa lokaliteta "Jerinin grad" u selu Vojska, kod Svilajnca, ukrasene pečaćenim rombovima ispunjenim mrežastim ornamentom. Zajedno sa gotiskom fibulom sa početka VI veka ovi fragmenti predstavljaju svedočanstvo velikih previranja na ovom prostoru, izazvanih pomeranjima velikih etničkih grupacija u okviru Velike seobe naroda.

Doseljavanje Slovena na Balkansko poluostrvo, koje po Konstantinu Porfirogenitu počinje za vreme vladavine vizantijskog cara Iraklija, oko 630. g. očitava se i u arheološkom materijalu, pre svega grnčariji koja se pojavljuje i na lokalitetima u Srednjem Pomoravlju. Tu pre svega treba istaći Panjevački rit u Jagodini, sa naseljem iz VII veka, najstarijim do sada registrovanim slovenskim naseljem u ovom kraju. Grnčarstvo ove epohe bilo je krajnje jednostavno. Posude je radeno bez upotrebe vitla – grijetanjem, u skromnom izboru oblika, najčešće u vidu lonaca za kuhanje, a sporadično se javljaju i crepulje. Retko je ukrashavano, a i tada grubom, nepravilno urezanim valovnicom, ili češće, jamicama utisnutim na obodu. Sa trajnjim naseljavanjem, počinje da se koristi ručno, sporo vitlo, a posude se ukrashavaju u gornjem delu, pre svega valovnicom uokvirenom horizontalnim trakama izvedenim češljem.

Na nizu posuda počev od ranog IX veka pojavljuje se na dnu otisak osovine sporog vitla u vidu kružnog udubljenja, rede ispuštenja, prečnika 10 mm, kao nesumnjivi dokaz zanatske proizvodnje. Posebno je zanimljiva pojava pečata na dnu, počev od X veka. I pored toga što su ovo potvrde razvijenog grnčarskog zanata, izbor oblika posuda je mali i svodi se na različite lonce, retko zdele i druge forme. Slovensko grnčarstvo se vremenom obogaćuje novim oblicima, pri čemu ovaj zanat prati razvoj gradova. U XI veku se pored lonaca prave zdele, šolje, lonci sa drškom, čture. Osnovni ornamentalni motivi ostaju isti (valovnica, ornamenti izvedeni češljem, ubodi, jamicice), ali se načini izvođenja i bogatstvo kombinacija umnogo stručuju. Posude nastalo posle XII veka karakteriše velika prečišćenost zemlje i usavršenja obrada zidova. Usled upotrebe nožnog vitla i ukrasi su nanošeni ravnomernije, na vrat i ramena lonca, a katkad i na ivicu oboda. Tokom vekova turske dominacije hrišćansko srpsko stanovništvo nije imalo mogućnosti da nabavlja i koristi metalno posude za držanje i pripremanje hrane, budući da je srpskim zemljama bilo i zabranjeno bavljenje metalnim zanatima. Stanovništvo u selima uglavnom je koristilo posude (vagane, tanjire, zastruge, parte za vodu, čaše, bokale), kao i veće posude, burad, bačve i kace.

Ovo posuđe na selu je pravio svaki domaćin za sebe ili jedan vispreniji član zadruge za celu zajednicu dok se u gradovima polako stvarao sloj profesionalnih zanatlja (drvodelja, stolarja, bačvara, kačara, pintera).

Grnčarski zanat u Pomoravlju i Jagodinu doneli su majstori sa juga Srbije, najčešće Piročanci. U Jagodini su bile poznate grnčarske porodice Slavković, Krstić, Stojković i druge koje su izradivale testije, tanjire, lonce, šolje, čaše, ibrike, čupove, crepulje i ostalo posuđe potrebno u svakodnevnoj ishrani seoskog i gradskog stanovništva.

12. ORUĐE

Kameni doba (180.000–4500 p.n.e.)

Kulturni sadržaj starijeg kamenog doba (180.000–9000 g. p.n.e.) obuhvata, uglavnom, oruđa i oružja od kremena, ređe od drugih vrsta kamena, i od kosti, mamutove, bizonove i jelene. Prema dosadašnjim rezultatima naučnih istraživanja, paleolitska kultura dostigla je svoj najviši stepen bogatstva i tehničkog savršenstva u Francuskoj i severnoj Španiji. Nalazi u drugim zemljama su sporadični i nisu praćeni tolikim brojem artefakata. Oruđe je izrađivano okresivanjem kvarca, kremena, rožnaca, opsidijana i ostalih vrsta kamena velike tvrdće. Kremena artefakta u vidu nožića, strugača, klinova ili deltoidnih šiljaka, sa dvostrukom (bifacialnom) obradom u finom retušu, uglavljinjana su u drvene ili koštane držalje tvoreći na taj način kompozitno oruđe. Jedini predstavnik alatki ove epohe je jedno, doduše mezolitsko sečivo pronadeno kraj tzv. Glogovačkog mosta, nedaleko od Jagodine, datovano u oko 8000 g.p.n.e.

Neolitska obrada oruđa (6500 – 4500 p.n.e.) pokazuje da je u ranom periodu ovog kulturnog stepena još uvek živila i u praksi se održavala i tehnika starijeg kamenog doba. Pored oruđa od glačanog kamena postojala su i oruđa koja su bila obrađena i prilagođena za upotrebu okresivanjem. To naročito važi za vrhove strela i kopinja. Ali je pretežna bila nova tehnika u obradi materijala, kremena i drugih minerala, brušenje i glačanje. Kao naročita novina, karakteristična prvi put za neolit, javlja se i bušenje kamenog oruđa. Na stalnoj postavci izloženo je neolitsko oruđe raznih namena. Među poljoprivrednim alatkama ističu se kremeni nožići za srpove, tučkovi-gladilice i žrvnjevi od peščara, a među graditeljskim, dleta, klinovi i tesle za obradu drveta. U lovnu su korišćene kugle, za ručno bacanje ili uz upotrebu praće, a u ribolovu koštane udice i mreže ispletene od trava, sa keramičkim tegovima. Višestruku namenu imale su kamene sekire u vidu obučarskog kalupa, koje pred kraj neolita dobijaju otvore za nasadijanje, te liče na kamene čekiće.

Proizvodi koštane industrije su, usled vlažne klime i snažnih fluvijalnih procesa manje zastupljeni, kako u pećinskim staništima, tako i na otvorenim prostorima. Od kostiju se prave alatke za obradu kože i keramike, kao što su šila, igle i spatule, a pored njih i harpuni, udice, vrhovi projektila, držalje za kamene sekire i sl.

U paleolitu i mezolitu ekonomija se zasnivala na lov, ribolovu i sakupljanju plodova, koji se sa velikom neolitskom revolucijom povlače u drugi plan. U mlađem kamenom dobu, koji nastaje kao posledica procesa neolitizacije započetog na Bliskom istoku, u oblasti tzv. Plodnog polumeseca, u VII milenijumu stare ere, čovek usavršava veštinu kultivisanja biljaka i pripitomljavanja životinja, te osnovni vid privredovanja postaje zemljoradnja, a dopunski lov, ribolov i stočarstvo.

Metalni doba (4500 – I v. p.n.e.)

Sve do gvozdenog doba na lokalitetima Srednjeg Pomoravlja prisutno je isključivo oruđe izrađivano od kamena (brusevi, žrvnjevi i kremeni nožići), keramike (pršljenci za vreteno i veliki piramidalni tegovi za razboj) i kosti, a ekonomika zasnovana na zemljoradnji i stočarstvu, ali još uvek i lov i ribolov. Sa starijim gvozdenim dobom, u VIII v.p.n.e., započinje izrada oruđa i od metala. U starijoj fazi srazmerno se često javljaju predmeti izrađeni od kamena, čije su, međutim, forme takve da pokazuju uticaj odgovarajućih predmeta izrađenih od metala. U najrazvijenijoj fazi naglo se povećava proizvodnja oruđa od gvožđa: sekira, dleta, nekih sitnih instrumenata i sl. Žrvnjevi su izrađeni od čvrstog kamena i pravilnog su oblika. Od kosti su pravljene drške za noževe i alatke za pletenje mreže. Instrumenti za ukršavanje posuđa izrađuju se od keramike, kao i kalupi za izradu metalnih alatki. Ekonomika je zadržala obeležja prethodne epohe, samo što je metalurgiju bronze zamenila metalurgija gvožđa. Na nalazištima mlađeg gvozdenog doba (III–I v.p.n.e.) izuzev minijaturnog gvozdenog alata i kamenih žrvnjeva, druga oruđa nisu otkrivena.

Antički period (I–V v.)

Proučavanje rimskog oruđa od gvožđa jedna je od najslabije istraženih oblasti antičke arheologije, bez prave sinteze koja bi hronološki, tipološki i teritorijalno prikazala alat sa cele teritorije Carstva. Tome je svakako doprinela i činjenica da je oruđe koje se upotrebljavalo u privrednim delatnostima bilo konzervativno i hronološki neosetljivo, jer se tehnologija proizvodnje oruđa i njihove upotrebe nije izmenila od kasnog latenskog perioda sve do gotovo našeg vremena.

Sa stalnim uzdizanjem Rima, rimska privreda, koja je u početku bila u suštini poljoprivreda, naglo se razvijala uz porast trgovine i početke industrije. Kada se govori o "industriji" u antičkom svetu treba odmah reći da antika nije poznavala ništa što bi se moglo porebiti sa današnjom industrijom. Antička industrija po sistemu proizvodnje sastavljena je pretežno od kvalifikovanih radnika – koji su u najvećem delu bili robovi. Vrlo je teško postaviti granicu između industrije i zanatstva, jer i industriju antike takođe sačinjavaju specijalizovane zanatlje, bez obzira na određenu podelu rada među njima. Razlika se sastojala samo u različitom broju uposlenih radnika. Zanatlija je za svoj račun obavljao neki posao u svojoj radnji, sam ili eventualno uz pomoć šegrteta.

Zbirka Muzeja poseduje veći broj primeraka antičkog oruđa: motike sa trapezoidnim i deltoidnim sečivom, bradve (koristile su se za skidanje kore i deljanje drveta), kose, simetrični i asimetrični raonici (deo sprava za oranje ralom ili plugom), čekić, osti. Među izloženim eksponatima posebno se ističe ostava alata iz sela Kolara (noževi, svrdla, sekira, kosir, dleta).

Srednji vek (VI – XV v.)

U periodu doseljavanja na Balkansko poluostrvo, ekonomika Slovena zasnivala se na poljoprivredi i ribolovu. U istorijskim izvorima proso se pominje kao osnovna slovenska žitarica, što je potvrđeno i arheološkim iskopavanjima. Žitarice su mlevene u kućnim mlinovima, sastavljenim od dva kružna kamena. Takav žrvanje je bio deo opreme svakog jačeg domaćinstva i posebno je čuvan i nošen pri seobama. U nedostatku gvožđa, što je posledica političke nestabilnosti ovog nemirnog perioda, oruđa se prave najčešće od kosti, što potvrđuju brojni nalazi koštanih šila.

I kasnije, u periodu IX–XI veka, osnovno zanimanje ostaje obrada zemlje, gajenje krupne i sitne stoke, ribolov i lov u okolnim šumama i močvarama. Nizak stupanj zanatskog (tehnološkog) umeća uslovio je iscepkanost privrednih delatnosti. Izgleda da je svako mesto imalo svoje majstore koji su znali kako se dobija gvožđe, tope obojeni metali, staklo i slično. Tokom IX i X veka u kućnoj radnosti šila se prave trljanjem ovčijih kostiju o komade rimske opeke. Ova pojava pokazuje siromaštvo gvožđem, jer razvojem rудarstva i metalurgije, šila i slične alatke od kostiju nestaju iz upotrebe. Nedostatak gvožđa potvrđuje i duga upotreba gvozdenog oruđa.

Zanati stare Jagodine

Zanati i zanatsko privređivanje u srednjovekovnoj srpskoj državi bili su malobrojni i po vrstama i po broju zanatlja, teritorijalno ograničeni na vlastelinstva i dvor kao i za rudnike gde je bilo uslova za razvoj metalskih zanata. Na feudalnim imanjima bilo je malo čistih zanatlja, jer se većina stanovništva bavila zemljoradnjom i stočarstvom. Ipak, u "Zakoniku" cara Dušana bilo je predviđeno da jedan od sinova mora da nasledi očev zanat kako bi se ova, važna delatnost održala. Pojedina sela u Srbiji (Kopljare, Tulare, Sedlare, Kolare, Mačevac, Štitari i dr.) očigledno nose naziv po zanatima i veština koja su ovde bila u praksi.

Viševекovna turska dominacija na Balkanu u potpunosti je u srpskim gradovima i varošicama izmenila zanatsko privređivanje dajući islamski pečat daljem razvoju i organizaciji zanatlja, donoseći novu tehnologiju, alate, sirovine, tehnologiju rada i prodaju zanatskih proizvoda. Dok su turske zanatlje bile u gradovima i bavile se profesionalno zanatima,

hrisćansko stanovništvo je svoje potrebe za zanatskim proizvodima ispunjavalo u okviru sela i zadruge.

Oslobodilački ustanci srpskog naroda 1804. i 1815. g., kao i "Hatišerif" iz 1833. g. doneli su postepene promene u zanatskom privređivanju u Srbiji. Menja se etnička slika srpskih gradova povlačenjem turskih podanika, zanatlija, trgovaca i službenika, a njihove dućane i radionice zauzimaju srpske zanatlje. U drugoj polovini XIX veka sasvim dominiraju domaće zanatlje, uvodeći i nove evropske zanate (šnajderski, šusterski, bravarski, sajdžijski i dr.).

Prvi srpski akt o zanatstvu izdat je 1847. g. pod nazivom "Uredba o esnafima." Ovaj zakon je dopunjeno 1855. g. i sve do "Zakona o radnjama" određivao je način organizovanja, rada i vodenja zanatlijskih radionica, kao i odnose majstora, šegreta i kalfi.

Jagodina je kao važno mesto na Carigradskom drumu bila najznačajnije zanatsko središte u centralnoj Srbiji o čemu svedoče popisi zanatlja i njihovih radionica u drugoj polovini XIX i početkom XX veka. Period između dva svetska rata u Jagodini označen je stvaranjem većih zanatskih radionica, korišćenjem bankarskog kapitala u zanatstvu i prosperitetom krupnijih i modernijih radionica sa 15–30 radnika, koji su koristili savremenije alate i mašine u proizvodnji. U naročitoj ekspanziji bio je metaloprerađivački zanat sa radionicama (livnicama) i do 100 radnika. Stručnom zanatskom privređivanju doprinele su i Zanatlijska škola u Jagodini i Zanatski dom, izgrađen tridesetih godina u cilju stručne i društvene organizovanosti zanatlja i kulturno-umetničkog uzdizanja.

Bogata zanatlijska tradicija Jagodine činila je, pored trgovine i zemljoradnje, ekonomsku osnovu ovoga kraja u XIX i prvoj polovini XX veka. Izgradnji grada posle Drugog svetskog rata kako u industrijskom, tako i u društvenom pogledu, doprineo je stručan zanatlijski kadar, alati i mašine koji su poslužili kao osnova industrijske proizvodnje.

Na postavci je izložen karakterističan alat jagodinskih pintera, stolara, čurčija, abadžija i kovača, kao i pečati, majstorska pisma i statistički podaci o svim zastupljenim zanatima, a među eksponatima posebno se ističu Esnafska knjiga za varoš Jagodinu 1874–1896. g., kao i niz fotografija koje ilustruju bogatstvo i raznovrsnost jagodinskog zanatstva (pekarsko–hlebarski, livački, pinterski, stolarski, čurčijski, abadžijski, kantardžijski, kožarski, opančarski, obućarski itd.).

13. ORUŽJE

Praistorija

U najranijim epohama ljudske kulturne istorije ne može se jasno utvrditi granica između predmeta koji se opredeljuju kao oružje i onih koja se smatraju oruđem; mnoga oruđa su u određenom trenutku mogla da posluže kao sredstvo za odbranu, što se pre svega odnosi na kamene sekire i duge šiljke od kosti i roga.

Prve ratničke družine i organizovani ratovi pojavili su se u bronzano doba (2200 – 1250 g. p.n.e.). Počev od ove epohe oružje se relativno često pojavljuje kao prilog u grobovima; u tom smislu česte su kamene sekire i čekići sa otvorima za držalje. Svojim oblikom sekire podražavaju bronzane uzore, što se naročito lepo vidi po reljefnim rebrima na stranama sečiva. Čekići se javljaju u više oblika, ali su najtipičniji oni loptaste forme.

Oružje starijeg gvozdenog doba (VIII–IV v.p.n.e.) osim od metalra, još uvek se izrađuje od kamena i kosti. U svakom slučaju, njihove forme pokazuju uticaj odgovarajućih predmeta izrađenih od metala. U najrazvijenijoj fazi se proizvodnja metalnog oružja naglo uvećava. U poslednjoj fazi na tlu Srednjeg Pomoravlja sreće se novoformirani etnički supstrat – Tribali, preko kojih se malo bolje upoznaje ratna veština praistorijskih žitelja ovog kraja. Već je pomenu to da su njihova naselja gradinskog tipa, tj. formirana u vidu dobro branjenog utvrđenja.

Zahvaljujući istraživanju nekoliko gradinskih lokaliteta na ovom području, kao i slučajnim nalazima, postoje značajni podaci o najosnovnijim formama oružja ovog plemena. Najkarakterističniji oblik tribalskog oružja predstavlja gvozdeno kopije sa naglašenim rebrima na listu. Noževi pripadaju tipu tzv. "krivilih noževa", sa gvozdenim zakivcima za pričvršćivanje drške i kanijom izrađenom od lima i ukrašenom geometrijskim motivom. Jedan takav komplet je pronađen u selu Majuru, neposredno ispod utvrđenja na lokalitetu "Gradište", i izložen je na stalnoj postavci Muzeja.

Oružje se srazmerno često javlja i u periodu mlađeg gvozdenog doba (III-I vek p.n.e.), koje karakteriše prolazak još jednog ratničkog naroda preko ove teritorije. U pritanju su Kelti, koji krajem III veka p.n.e., posle pohoda na Delfe u Grčkoj, stvaraju naselja i ostavljaju materijalne tragove i u Srednjem Pomoravlju. Najzastupljeniji vid oružja ove epohe čine kopija izduženog oblika i veštobraneni i dekorirani mačevi.

Antički period (I-V vek)

Početkom I veka n.e., posle perioda od dva i po veka borbi i niza osvajačkih pohoda protiv Makedonije, Tračana i ilirsko-keltskih plemena, Rimljani konačno zauzimaju Balkansko poluostrvo. Osvajanjem Dakije za vreme cara Trajana (98–117 g. n.e.) pod rimsku vlast potpali su i ovi prostori. Time se završava period rimske ekspanzije i počinje sistematsko organizovanje odbrane severnih državnih granica izgradnjom niza utvrđenih gradova (limes) i učvršćivanje vlasti na oslojenim područjima.

Sve do Avgustovog vremena Rim nije imao stajaću vojsku. Vojska je, do tada, imala samo ratnu organizaciju – jedinice su obrazovane samo kada je trebalo preduzeti kakav vojni pohod. Praktično, pozivanje pod oružje vršeno je svake godine, jer pre Avgustovog dolaska na vlast retki su bili periodi kada je Janusov hram bio zatvoren, što je bio znak da Rim ni sa kim nije u ratu. Krajem II veka p.n.e. broj građana sposobnih za vojsku je opao, pa je rimski konzul Gaj Marije omogućio dobrovoljnu vojnu službu (vojni plaćenici), u početku samo za italske vojnike. Kasnije su rimsku vojsku činili i pomoćni odredi (auxiliae), popunjeni ratnicima iz redova rimske saveznika i najamnika koji su se stavljali u službu Rima.

Svi legionari bili su odeveni i naoružani na isti način. Obični vojnici su nosili caligae – obuću sa donom pojaćanim oštrim klincinma i licem od kožnih kaiševa, koji su ostavljali slobodne prste a vezivali se oko nožnog članka, dok su visoki državni funkcioneri nosili obuću u obliku čizme od kože (calcei). Odeća se sastojala od vunene tunike bez rukava, pantalone (bracae) koje su sezale do ispod kolena, vojničkog ogrtača (sagum) koji se pričvršćivao fibulom, vojničke kape (paenula), marame (focale) i vojničkog pojasa ili opasača (cingulum militae ili balteus).

Naoružanje korišćeno u rimskoj vojski delimo prema tome da li je korišćeno za napad ili za odbranu. Ofanzivnom naoružanju pripada mač (gladius, spatha), bodež (pugio), kratko kopje (pilum) koje je služilo za bacanje i dugo kopje za borbu izbliza (hasta, lancea). U defanzivno naoružanje spadaju šлем (galea, cassis) oklop (lorica) koji je mogao biti u pet formi – muskulaturni, ljuspasti, pločasti, karičasti i obručasti, pravougaoni ispučeni štit (scutum), mali okrugli štit (parma) koji su nosili lako naoružani pešaci (velites) i knemide (ocrae). Pored naoružanja rimski vojnik sa sobom je nosio testeru, korpu, ašov, sekiru, kožni kaiš, kosir i zalihe hrane za tri dana.

Auksiliarne trupe su u početku zadržale naoružanje, opremu i organizaciju iz svojih tradicionalnih ratnih tehnika. Oni su se jasno razlikovali od rimskih legionara. Pomoćnim pešadijskim odredima pripadali su i strelići i pračkaši (sagittari, funditores), koji su i započinjali bitku boreći se pojedinačno.

Konjičke jedinice (alae) od ofanzivnog naoružanja imaju dugi mač i kopje, a od defanzivnog šlem dugog vratobrana, ljuspasti ili karičasti oklop i okrugli štit.

Srednji vek (VI–XVI vek)

Srpsko srednjovekovno oružje, nastalo sa stvaranjem srpskog feudalnog društva, dobrom delom vuče korene iz staroslovenskog perioda. Njegove osobnosti posledica su promena u tehnici, načinu ratovanja i uticaja susednih naroda. Tokom srednjeg veka u srpskim zemljama koristilo se hladno, a u poznom periodu i vatreno oružje. Hladno oružje deli se na napadno i odbrambeno, a među napadnim se razlikuje ono namenjeno za blisku borbu i oružje za borbu na većem odstojanju.

Napadno oružje namenjeno za borbu na bliskom odstojanju deli se po načinu upotrebe na sečno, bodno i udarno.

U sečno oružje spadali su mač, sablja i nož. Mač koji se najčešće upotrebljavao u srednjovekovnoj Srbiji bio je galskog porekla, a među Slovenima se raširio posredstvom Germana u doba kad je postao opšteprihvaćen širom Evrope. Između XII i XIV veka mač je pretrpeo znatne izmene pod uticajem razvoja konjice i promene oklopa, a od XIV veka poznajemo i srpski mač (spade schiavonesche). Tokom XIV veka u ove krajeve stiže sablja, krivog sečiva, poreklom sa Istoka. Nož, vrsta oružja koju su upotrebljavali još stari Sloveni, u Srbiji je, kao oružje i oruđe, u upotrebi tokom celog srednjeg veka.

Kopje kao bodno oružje predstavljalo je jedno od najstarijih vrsta naoružanja srpske vojske u srednjem veku. Vrhovi kopalja oblikom i veličinom prate promene u jačini oklopa. Palica, topuz i buzdovan, kao vrste udarnog oružja predstavljaju različite varijante jednog te istog oružja, s tim što je palica u potpunosti izrađena od drveta, dok se topuz i buzdovan sastoje iz metalne glave sa metalnom ili drvenom drškom.

U napadno oružje na odstojanju spadali su pračka, luk sa strelama, samostrel i opsadne sprave. Luk sa strelama je, pored kopja, bio osnovno slovensko oružje. Njihov razvoj pratimo izučavajući tipologiju vrhova strelica. Do XII veka u Srbiji su se mahom upotrebljavale strelice tipa "lastin rep", a kasnije i one romboidnog oblika.

U varijante odbrambenog oružja spadaju štit, oklop i šlem. Štitovi u srednjovekovnoj Srbiji nastaju pod jakim uticajem tradicionalnog slovenskog štita. Izrađivani su najpre od drveta i kože, a potom i od metala. Oblici variraju od bademastog (najstarija varijanta), preko okruglih, ovalnih i pravougaonih do štitova u obliku krova. Sloveni su oklope upotrebljavali još u ranom srednjem veku. Prvobitno su se nazivali režju gotskog porekla brnja, da bi kasnije reč italijanskog porekla pancir postala odomaćena. U prvo vreme korišćeni su ljuškasti oklopi, čije su se komponente zakivale ili vezivale za kožu, da bi vremenom preovladao oklop od gvozdenih verižica povezanih u pancirno pletnivo, od koga su izrađivane pancirne košulje. Do pojave punog oklopa dolazi postepenim pojačavanjem pletenih oklopa i to na grudima, laktovima i kolenima. Šlemovi se u srpskim zemljama pominju od XII veka, mada su nesumnjivo u upotrebi bili mnogo ranije. Oni su konusnog oblika, primljeni od Germana još u slovenskom periodu, na šta ukazuje i samo poreklo njegovog naziva (Helm).

Svi primeri srednjovekovnog oružja na stalnoj postavci su slučajni nalazi, u Muzej dospeli poklonom ili otkupom. Među njima su najbrojnije strelice, koje pokrivaju srednjovekovni period, počev od VI–XVI veka. Značajna je i kolekcija vrhova kopalja, koja obuhvata primerke od VIII–XVI veka, kao i primeri mačeva (XI–XV veka), koji najverovatnije predstavljaju proizvode stranih radionica. Tu posebno treba istaći dva primerka iz Kaleničkog Prnjavora, sa lokaliteta "Kovačnica", na čijim se sečivu nalaze tauširani ornamenti. Ova tehnika ukrašavanja na mačevima se sreće od 1340. g., kada esnaf bavarskog grada Pasaua dobija privilegiju stavljanja vuka kao svog zaštitnog znaka na sečiva mačeva, da bi ubrzao mnogi nemački gradovi, osim vuka, kao dokaz kvaliteta počeli da tauširaju i neke druge oznake. Bojne sekire se datuju u period X–XV veka, kao i delovi konjičke opreme, dok su fragmenti pancirnih košulja posljednjeg datuma (XV–XVII vek).

Negde polovinom XIV veka dolazi do pojave vatrenog oružja, a u skladu s tim i odgovarajuće municije. Vatreno oružje dopire do naših krajeva u vreme vladavine kneza Lazara (1371–1389), a koristili su se njime i Turci u svom osvajačkom nastupanju. Smatra se da su već oko 1400. g. Turci raspolažali artiljerijom. Izrađivanje topovskih kugli uslovilo je stvaranje

posebnih vrsta majstora – kuglorezaca, koji su bili sastavni deo tvrđavskih posada. U turskom popisu iz 1467. g. u tvrđavi Resava pominje se pet majstora hrišćana koji su se bavili izradom kamenih kugli – topovske đuladi. Turci su za majstore uglavnom uzimali domoroce. Prilikom konzervatorskih radova u manastiru Resavi 1956–1959. g. u jednom su skladištu pronađene 2142 topovske kugle. Deo ovog nalaza izložen je u jagodinskom muzeju. Smatra se da đulad manjih dimenzija potiče iz vremena despota Stefana Lazarevića. Kamera đulad gubi značaj u drugoj polovini XV veka pojmom gvozdenih topovskih kugli, mada se u turskim tvrđavama zadržavaju i do XIX veka.

14. NAKIT

Kičenje i ukrašavanje ljudskog tela, odnosno nakitni predmeti spadaju u najstarije, najtrajnije, najraznovrsnije i najinteresantnije proizvode i tekovine ljudske kulture. Tako se može reći da je kićenje "oduvek" poznato i da je, zapravo, staro koliko i čovečanstvo. Menjali su se samo pojedini oblici nakita, materijal od koga je izrađen, način upotrebe i, delom, njegova svrha i uloga, zavisno od opšteg razvoja i promena kulture, društvenih odnosa, proizvodnih sredstava, duhovnih i estetskih poimanja.

Nakit predstavlja specifičan oblik duhovne i materijalne kulture svakog naroda ili etničke grupe, budući da su njegova svojstva utilitarne, religijske ili estetske prirode. On se može posmatrati kao deo odeće koji nekad ima praktičnu namenu, ali koji u isto vreme odražava položaj njegovog vlasnika u staležu, porodici, vojsci ili kultu. S druge strane, pak, pojedine forme ukrasa često su nošene iz posebnih razloga kao predmeti apotropejskog karaktera, tako da celokupni stil kićenja i ukrašavanja nakitom predstavlja odraz duhovne kulture pojedinog etnosa. Kroz nakit svaki pojedinac ispoljava svoju potrebu za lepim, a bogatstvo formi i raskoš tehnika ukrašavanja pouzdano svedoče o opštem stilu u umetnosti određene epohe.

Nikitni predmeti u praistoriji, naročito u njenim ranijim razdobljima, imali su u prvom redu magijsko – apotropejsko značenje i moć koja im se pridavala, dok njihova estetska funkcija dolazi do izražaja tek u poznjim epohama. Osnovna svrha kićenja i ukrašavanja određenim predmetima, slično kao i bojenja tela ili obavljanja raznih magijskih radnji ili obreda, bila je osiguranje življenja i razmnožavanja, održanja, tj. osiguranje plodnosti ljudi, stoke i zemlje, dobrog ulova i pribavljanja hrane, osiguranje naklonosti dobrih prirodnih sila, a onemogućavanje zlih sila, ili zaštita od njih. Iz toga se razvijaju i prva verska shvatanja.

U početku praistorije, u toku starijeg i srednjeg kamenog doba (paleolit i mezolit), nakit je bio vrlo skroman, jednostavan i redak; najčešće bi probušeni puževi, školjke ili životinjski zubi i koštane cevčice i pojedine vrste neobrađenog kamena bivali nanizani u ogrlice. U mlađe kamenome doba (neolit), uporedno sa promenom ekonomije i načina stanovanja, kao i sa sve širim razvojem kulture i verovanja, obogaćuje se i nakit. Najveću raznovrsnost u praistoriji nakit dostiže pronalaskom i upotrebotom metalata, najpre bakra, potom bronze, gvožđa, a u manjoj količini zlata i srebra, pa i olova, iako se do kraja praistorije pretežno upotrebljavala bronza zbog svojih najpovoljnijih svojstava. Najbogatije oblike, tehniku i način upotrebe doživeo je nakit u gvozdeno doba, u poslednjem milenijumu stare ere.

Praistorijski nakit u Zavičajnom muzeju u Jagodini zastupljen je ukrasnim iglama, privescima i ogrlicama, fibulama, narukvicama, prstenjem i pojasevima. Najstariji nalaz jeste jedna bakarna igla, koja ujedno predstavlja usamljen primerak nakita bakarnog doba u Muzeju. Izrada ukrasnih igala se u bronzanom i gvozdenom dobu znatno usavršava, otvarajući lepezu oblika i ornamentike. Ogrlice su zastupljene jednim primerkom torkvesa iz gvozdenog doba, kao i njihovim komponentama – privescima, u našem slučaju izrađenim od kamena ili metala. Fibule su relativno dobro zastupljene, a pokrivaju gotovo celu epohu gvozdenog doba, počev od VIII., pa do I veka pre nove ere. Narukvice i grivne su među reprezentativnijim nalazima bronzanog i

gvozdenog doba. Posebno se ističu masivne grivne iz Gornjeg i Donjeg Štiplja, datovane u prelazni period iz bronzanog u gvozdeno doba. Prstenje je, uglavnom, trakasto, izrađeno od bronce, a brojni su i delovi različitih keltskih astragaloidnih pojaseva.

Istaknuto mesto među eksponatima na stalnoj postavci zauzimaju srebrni pojasi tipa "Mramorac", s kraja VI – početka V veka pre nove ere, pronađeni na lokalitetu "Vinograd" u selu Batincu, kod Čuprije i tri srebrne šarnirske fibule (tipa "Čurug"), sa lokaliteta "Gradište" u Majuru, kod Jagodine, datovane u V–IV vek pre nove ere. Njihovom značaju doprinosi i činjenica da ova vrsta nakita, iako nesumnjivo proizvod domaćih radionica, nastaje po južnim uzorima, pre svega iz Makedonije i Grčke.

Zbirka rimske nakite je najbrojnije i najreprezentativnije zastupljena fibulama i gema-ma. Fibula (kopča, spona, zihernadla) je značajan predmet materijalne kulture već u praistorijskom periodu, jer omogućava hronološko opredeljivanje i ostalog arheološkog materijala. Najstariji poznati primerci potiču iz bronzanog doba, iz oko 1500. g. p.n.e. Rimski fibuli je nastala daljom promenom kasnolatenskih fibula. Fibula je vezana uz odeću kao njen funkcionalni deo sa osnovnom namenom da zadrži na jednom mestu dva dela tkanine onoga koji je upotrebљava. Vremenom, jer je uvek vidljiva, stekla je i svojstvo nakita. Postoji veliki broj oblika i varijanti fibula koji pomažu u sagledavanju evolutivnih promena praćenih hronološkim razlikama. Fibule se najčešće sreću u arheološkom materijalu te pomažu u pogledu utvrđivanja razvoja određenih sredina, ukazuju na privredne odnose između pojedinih područja unutar i van Rimskog carstva, na trgovачke puteve kojima su se ti odnosi odvijali, na reakcije lokalnog stanovništva na uticaje nastale stranim uplivom i na tehnologiju proizvoda i razvijenost zanatstva. Fibule su nosili i muškarci i žene. Žene su fibulama prihvatale odeću na oba ramena sa dve ili više fibula, dok su muškarci nosili fibulu na desnem ramenu.

Vremenski okvir datovanja rimske fibule iz zbirke Muzeja obuhvata period od kraja I veka p.n.e i početka I veka n.e. do kraja VI veka n.e. U zbirci se nalazi i jedan nedovršeni primerak fibule koji ukazuje na postojanje lokalnih radionica na teritoriji rimske provincije Gornje Mezije, zatim, veći broj primeraka fibula koji su karakteristični samo za provincije Gornju Meziju i Dakiju (varijante izrazito profilisanih fibula sa potpornom gredom i bez potporne grede, fibule sa šarnicom slične Aucissa fibulama, fibule sa lukom u obliku lengera itd.) i veliki broj tipova koji su nastali u drugim provincijama, odakle su dospele trgovackim vezama ili pomeranjem vojnih legija.

U zbirci Muzeja nalazi se i pet gema od karneola, koje su imale funkciju glava prstenja, od kojih je jedan delom sačuvan. Gemama se nazivaju proizvodi sa ugraviranim scenama u poludragom kamenju. Na jednoj je prikazan Jupiter na tronu, na drugoj Artemida Eilethia, a na ostalim Minerva. Predstave Minerve Nike i Jupitera daju gemama vojnički karakter i upućuju na muški princip. Datovane su u kraj II – početak III vek n.e.

Nakit srednjeg veka, koji obuhvata period od Velike seobe naroda, preko stvaranja prve srpske države i njenog procvata, do smiraja i ulaska u okvire Otomanske Imperije, karakteriše velika raznolikost tehnika, materijala i formi. Najstariji primerak je već pomenuta bronzana istočnogotska fibula, sa nepoznatog lokaliteta, datovana oko 500. g; zajedno sa prstenom iz VII veka sa ranovizantijskog lokalita "Govedarnik" u Majuru i aplikacijama iz VIII–IX veka, predstavlja ne samo najstarije primerke nakita nove epohe, već i mešavinu stranih uticaja karakterističnu za ovo nemirno razdoblje.

Od velikog je značaja zbirka srpskog nakita X–XV veka, gde se posebno ističu naušnice, privesci, narukvice i prstenje. Najzastupljenije tehnike su filigran i granulacija, ili njihove pseudovarijante izvedene livenjem u bronzi, to jest slovenska imitacija importovanih bizantijskih uzora rađenih u plemenitom metalu. Među naušnicama značajno mesto pripada bakarnoj lunulastoj naušnici sa Gilja, rađenoj u tehnici filigrana i granulacije, datovanoj u X–XI vek. U prilog tome govori i činjenica da se njene najbliže analogije mogu tražiti jedino u Slovačkoj i na Kosovu. Široko su zastupljene narukvice, pre svega od raznobojne staklene paste, a potom i tri tipa metalnih narukvica, od kojih su najinteresantniji primerci od upletene bakarne žice, sa lokalitetom "Groblje" u Svilajncu, datovani u XII vek. Najbrojniju vrstu nakita čini prstenje zastupljeno primercima od najjednostavnijih, trakastih formi, preko masivnih bronzanih pečatnih

komada, do luksuznih primeraka kupastih glava, izrađenih u tehnici filigrana i granulacije, pronađenih u Bigrenici, kod Čuprije, iz X-XI veka. Među primercima poznijih epoha, ističe se grupa posrebrenih igala za kosu ukrašenih granulacijom (XVI-XVII vek), srebrna naušnica tipa "Kurbanovo" (XV vek) i niska turskih akči, što sve, zajedno sa brojnim delovima bronzanih pojava, utire put orijentalnom juvelirstvu.

15. PRIMENJENA UMETNOST

Grana umetnosti koja obuhvata umetnički obrađene predmete s praktičnom primenom može se označiti različitim (već prevaziđenim) sintagmama, među kojima se najčešće sreću tri: primenjena umetnost, umetnički zanati i dekorativna umetnost. U globalu ova umetnička grana pokriva gotovo sve što se može naći u čovekovom okruženju: oružje, oruđe, odeću, posude, nameštaj pa i nakit, izrastajući iz već postojećeg ali razvijenog umetničkog izraza jedne sredine. Budući neodvojivi u tehničkom, tehnološkom i stilskom pogledu od pojma ukrašavanja, eksponati primenjene umetnosti na izložbi ukarak prate eksponate nakita.

Ovaj segment umetničkog izražavanja odlikuje pre svega raznolikost korišćenog materijala, jer su ljudi tokom veka gotovo sve predmete koje su proizvodili želeli da estetički prilagode svom ličnom ili trenutno vladajućem ukusu. Tako su eksponati u drvetu, kosti, staklu, metalu, keramici i porcelanu postajali predmet naročite pažnje umetničkih zanatlija, dekoratera, zlatara, slikara, vajara, livaca, rezbara. Oni su bili u prilici da, polazeći od osnovnih prepostavki svoga zanata, obraduju često po porudžbini raznolike upotrebe predmete i da u njihovom estetskom oblikovanju primene široku lepezu tehnika. Među najatraktivnije eksponate ovog segmenta svakako dolaze fragmentovani primerci antičkog stakla, zatim, antičke uljane lampe, koštani češljevi i jedno malo rimske ogledalo. Ovu zbirku dopunjaju zanimljivi eksponati iz gradanskih interijera: fajansna i bakarna lampa, secesijska toaletna kutija, porcelanska kutija za nakit, porcelanska boca za parfem, bakarna posuda (časa) i poslužavnik, drveno građansko ogledalo i raznovrsne lule i čibuci, te kutijice od metala i drveta, ukrašene koštane drške, mala metalna zvona, pincete, i sl.

16. CRKVENA UMETNOST

Premda pripadaju različitim muzejskim zbirkama, predmeti hrišćanskog kulta su na stalnoj postavci predstavljeni kao jedna celina. Otuda su se jedno uz drugo našle ikone, crkveni sasudi i utvari, bogoslužbeni tekstovi kao i kulturni predmeti namenjeni ličnoj pobožnosti.

U srpskoj, kao i u svim drugim pravoslavnim sredinama, poštovanje ikona predstavlja jednu od osnovica kako umetničke, tako i opšte istorije proteklog milenijuma. Od vremena prvih hrišćana likovni jezik bio je onaj instrument kojim je, najpre osnovna hrišćanska poruka kroz simbol i znak, a potom i poduka, kroz antropomorfnu sliku i kompoziciju, prenošena najširoj zajednici. Premda u izvesnom smislu u raskoraku s onom starozavetnom Božijom zapovešću o zabrani stvaranja Božijeg lika, ikona je u pravoslavnoj sredini stekla odgovarajuće mesto i teološko opravdanje, kao i hrišćanska umetnost u celini, oslanjanjući se pre svega na dogmu o ovapločenju Logosa. Nakon stogodišnje borbe između zastupnika i protivnika ikona u vreme ikonoborstva krajem VII i u VIII veku, Vaseljenski sabor u Carigradu 842. g. ustanovio je poštovanje i oslikavanje ikona kao posebnih slika koje nisu predmet idolatrijskog obožavanja, već predmet poštovanja prototipa, dakle onoga što ikona predstavlja. Srbi nisu učestvovali u tim

ranim rasprama o ikonama, već su s primanjem hrišćanstva kao prave vere preuzeли običaj umetničkog prikazivanja svetitelja i svetih događaja na zidovima crkava ili na prenosivim pločama. Ikone se najčešće poistovjećuju sa predstavama na drvetu islikanim u tehnici tempere, premda ikona može biti prikaz svetitelja ili svetog praznika izveden bilo na kom materijalu i bilo u kojoj tehnici. Ono što ikonu (sam pojam eikon na grčkom znači slika) određuje kao posebnu vrstu osvećene slike, jeste njen tematski, odnosno, ikonografski sadržaj kao i njena moć transcedentnog komuniciranja s prototipom koji predstavlja. Da bi ikona to bila, ona se povinovala vizantijskom ikonografskom jeziku, zasnovanom na dvema pretpostavkama: prvo, helenističkom antropomorfizmu, dakle figuraciji kao formalnom sredstvu i drugo, kanonu usklađenim s hrišćanskim dogmatima, dakle utvrđenom kompleksu tipoloških osobina za predstave svetitelja i hrišćanskih praznika.

Zbirka ikona ne poseduje primerke starije od XVI odnosno XVII veka, jer su zbog trošnog materijala najstarije ikone koje su morale postojati u staroj Jagodini i u okolnim manastirima propale u mnogim požarima i poharama, ali i od zuba vremena tokom zapustelosti naselja i manastirske hramove. U vreme viševekovne turske vlasti slikanje ikona je negovano u većim manastirskim središtima, ali je posebno u XVIII veku postao čest import ikona najpre iz Ukrajine i Rusije, potom sa juga Balkana, ali i onih koje se označavaju terminom italo-kritske ikone. U zbirci dominiraju velike ruske i ukrajinske ikone. Najstarija među njima (XVI/XVII vek) predstavlja dugočasni portret neidentifikovanog svetog arhijereja u reljefnom okviru, izvedena minucioznom tehnikom sporog islikavanja. Na izložbi se nalazi i ikona Bogorodice Aktirske (XVIII vek), kao jedan od tipova ukrajinskih ikona koje se često sreću na Balkanu. Tehnički je slično izvedena, sa dosta srebra i punktiranja, i velika ikona Hristovog Vaskrsenja u središnjem polju sa nizom Hristovih i Bogorodičnih praznika na okviru (XVIII vek), koja u ikonografiji pokazuje direktno mešanje pravoslavnih i zapadnih rešenja. Mala minejna ikona izvedena u tri vodoravne zone sa minijaturnim svetiteljskim poprsjima, jedna je od mnogih serijski rađenih ruskih ikona koje su tokom XVIII veka u većem broju stizale na Balkan.

Iz zbirke srpskih ikona izložene su tri. Jedan celoviti triptih manjih dimenzija, sa Bogorodicom i malim Hristom na središnjem delu i omiljenim hrišćanskim svetiteljima na krilima, zapravo je jedan tipski rad srpskih ikonopisačkih radionica s kraja XVIII i početka XIX veka, često prisutan u domovima, parohijskim crkvama i manastirima širom centralne Srbije. Ikona sa likom sv. Georgija na konju i poprsjima sv. Petke i sv. Alimpije, iako rad zografa nevelikog talenta, predstavlja zanimljiv spoj tri svetiteljska kulta posebno negovana u srpskoj sredini. Ikona sa stojecom figurom sv. Nikole, svakako najpoštovanijeg svetitelja među Srbima, po formalnim i stilskim osobinama predstavlja primer transformacije tradicionalne srednjovekovne svete slike.

Među eksponatima najistaknutije mesto svakako zauzima grčka ikona iz XVII veka, na kojoj je uz Bogorodicu s Hristom naslikano Hristovo Krštenje kao i posebno poštovani svetitelji sv. Nikola, sv. Jovan Krstitelj, sv. Georgije i sv. Dimitrije. Prisustvo zelenkaste game u načinu na koji je ovaj grčki ikonopisac izveo inkarnate svetitelja upućuje na italo-kritsku tradiciju ili pak pojedine radionice sa grčkog kopna koje su bile pod snažnjijim uticajem velike umetnosti sa Krita u XVI i XVII veku.

Od bogoslužbenih predmeta na postavci ima najviše srebrnih i bronznih kandila i kadionica, koje uglavnom pripadaju razdoblju XIX veka, a iz istog su perioda mesingani kalež sa kašićicom, posrebreni svećnjak i nekoliko malih bronznih krstova izvedenih tehnikom livenja. Posebno se ističu drveni duborezni krstovi okovani u srebro u tehnici filigrana i granulacije, datovani u XVII-XVIII vek. Veći primerak sa obe strane ima minijaturne reljefne predstave Hristovog Raspeća i Krštenja, dok su na manjem izvedeni Raspeće i Bogorodica s malim Hristom.

Kultni predmeti namenjeni ličnoj pobožnosti – enkolpioni, filakteriji, ampule, krstići i relikvijari – predstavljaju nastavak viševekovnih paganskih običaja nošenja talismana, amuleta i hamajlija, neposredno vezanih za sujeverte o natprirodnim moćima pojedinih osvećenih sadržaja sitne plastike i malih recipijenata, čija je namena zaštita od uroklijivog oka, bolesti, nesreće i od zlih sila uopšte. Umesto paganskih kamenova i privezaka od životinjskih kostiju i

zuba za zdravlje i zaštitu na putu, u srednjem veku ljudi najčešće oko vrata ili privezane za odeću nose različite amajlike u kutijicama ili kesicama, okovane u srebro i zlato, sa delićima Časnog krsta ili svetiteljskih moštiju, ili pak sa zapisima iz Svetog pisma, tekstovima posebnih molitava, apokrifnim egzorcizmima i sličnim sujevericama. Hrišćanski amuleti prikazani su na izložbi sa nekoliko reprezentativnih primeraka.

Krstić od olova, izliven u jednostranom kalupu i datovan u VII vek, predstavlja slučajni nalaz sa ranovizantijskog utvrđenja na brdu Govedarnik kod Majura.

Dva fragmentovana krsta relikvijara, sa predstavama raspetog Hrista, odnosno Bogorodice Orante, koji u tehničkom i ikonografskom pogledu u potpunosti odgovaraju korpusu poznatih vizantijskih radova ove vrste, moguće je okvirno datovati u period X–XI veka. Nepouzdani podaci o njihovom mestu nalaza ostavljaju prostora pretpostavci da potiču sa nekog od brojnih nalazišta duž Dunava, duž koga je išao i put kojim su hrišćanske relikvije iz Svetе Zemlje stizale do naših krajeva i dalje – u podunavske zemlje.

Posebno značajan eksponat jeste olovna ampula za osvećeno miro, koja potiče iz neke solunske radionice XIII–XIV veka. Ovaj dvostrani kulturni predmet koji se nosio oko vrata izrađivan je za potrebe hodočasnika koji su dolazili u posetu Solunu, da bi se u bazilici Sv. Dimitrija poklonili relikvijama jednog od najpoštovanijih hrišćanskih velikomučenika. Reč je o izuzetno retkom nalazu, jer osim ovog primerka poznata su još dva u Srbiji (Stalać i Dečani). Na jednoj strani ampule predstavljeno je poprsje sv. Dimitrija, zaštitnika Soluna, kao mладог светог ratnika sa kopljem i štitom, a na drugoj strani je poprsje sv. Teodore, veoma poštovane solunske svetiteljke zbog njenih mirotočivih i isceliteljskih moštiju, odevene u monašku odeždu i s malim mučeničkim krstom u ruci. Okolnost da je ampula pronađena u blizini Belušića u Levču, ukazuje na učestale veze srpske sredine sa drugim po veličini gradom Vizantijskog carstva, veze koje su na mnogo načina posvedočene.

Kamena dvostrana ikonica od škriljastog glinca, svojevremeno pronađena u okolini Prokuplja i otkupljena za Muzej, predstavlja jedan od najčešćih vidova plastike malog formata koja je korišćena za ličnu pobožnost. Takođe je nošena oko vrata, a naknadno probijena rupa za vrpcu dokaz je da je bila u upotabi u dužem vremenskom periodu. Prilična izlizanost obe strane pokazuje da su imaoći ikonicu često držali među prstima, trljajući njenu površinu tokom izgovaranja molitve. Na jednoj strani ima izrezano poprsje sv. Nikole, a na drugoj predstavu Hristovog Krštenja. Datuje se široko, u period XIV–XV veka.

Filakterij malog formata od bronce, bez poklopca, izведен u tehniči livenja sa ostacima kloazoniranog emajla (XVII–XVIII vek), predstavlja sv. Nikolu između Hrista i Bogorodice, u trenutku njegove simbolične investiture u arhijerejski čin.

17. RUKOPISI

Postojanje rukopisne knjige i rukopisne iluminacije može se u Srbiji pratiti od kraja XII veka i prvi sačuvanih rukopisnih knjiga na srpskom jeziku, Miroslavljevog (1198) i Vukanovog jevanđelja (1202). Usled nepostojanosti materijala na kome se pisalo, najpre na pergamentu, a potom na bombicini i hartiji, ogroman broj rukopisnih i iluminiranih knjiga propao je u požarima i o vlage. Posedovanje rukopisnih knjiga predstavljalo je u prošlosti znak vrhunskog obrazovanja i pripadnosti vladajućem sloju.

Knjige, kao prenosioci znanja uopšte, lako su prenosele tekstove sa značajnim istorijskim, liturgijskim, polemičkim i pravnim sadržajem. Otuda je pronalazak svakog novog primeraka stare rukopisne knjige veoma značajan. Muzej čuva nekoliko vrednih odlomaka hilendarskih rukopisa, od kojih su pojedini delovi nekih sadašnjih rukopisnih kodeksa u biblioteci manastira Hilandara (delovi tzv. Damjanovog osmoglasnika Hil. 126 iz 1360. g. i Posnog trioda Hil. 260 iz 1510. g.), dok drugi predstavljaju jedine ostatke do nedavno sasvim nepoznatih rukopisnih celi-

na (Minej za decembar iz oko 1330. g., Cvetni triod iz oko 1350. g., Minej za januar iz oko 1415. g.). Hilendarski rukopisni listići, pergamentni i papirni, deo su legata jagodinske porodice Tirić, čiji je jedan član, Bogoljub Tirić, 1893. g. popisivao hilendarsku biblioteku i iz Hilandara doneo ovu malu ali vrednu zbirku. Među odlomcima se posebno ističe najstariji, pergamentni Minej za decembar (Tirić ZMJ 1), ostatak od šest listova (u tri bifoliona) do tada nepoznatog mineja sa u tekstološkom pogledu jedinstvenom strukturu, pošto se sastoji samo od izdvojenih kanona svetiteljima, umesto sa tekstovima potpunih službi.

Od rukopisa iz XVIII veka na stalnoj postavci izložena su tri, jedan rukopis sa vaskrsnim jevanđeljima, jedan apokrifni egzorcizam protiv čini i čarobnih bajanja, kao i egzorcizam za obolele i opsednute nečistim duhovima, koji je prvobitno bio uvezan sa štampanim trebničkim molitvenim činom za bolesne, izdatim 1763. g. u Moskvi, u Grčko-pravoslavnoj tipografiji Pana Teodosija.

Stara i retka štampana knjiga

Istoria štampane knjige kod Srba može se pratiti gotovo od samih početaka štamparstva u Evropi, jer su najstarije štampane knjige na srpskom jeziku (inkunabule i srbulje) nastale već krajem XV veka, u štamparijama crnogorskog gospodara Đurđa Crnojevića na Cetinju. Kasnije je srpsko štamparstvo nastavilo da deluje kroz XVI i XVII vek u štamparijama pri manastirima Gračanici i Mileševi, kao i u Goraždu, Mrkšinoj crkvi, Beogradu, Skadru i Veneciji.

Muzejska Zbirka stare i retke štampane knjige bogata je i raznovrsna po svom sadržaju. U njoj se nalazi jedan broj starih bogoslužbenih knjiga štampanih u XVIII veku, retki primerci bogoslovske, egzegetske i poučne hrišćanske književnosti, dela naučne literature, beletristika i periodika iz XIX i XX veka. Uz primerke retkih pravoslavnih bogoslužbenih štampanih knjiga (tipik srpske crkve u Trstu Vikentija Rakića iz 1802., rusko svešteno četvorjevanđelje sa okovom iz 1852. i srpski molitvenik štampan za kneza Miloša 1838.) tu su i srpski zbornik molitava štampan u Budimu 1821, ruskoslovenski trebnik iz 1838. kao i srpski psalтир s posledovanjem iz 1836, a izložene su i pojedine bogoslužbene knjige drugih veroispovesti prisutnih u srpskoj sredini, jedan rimokatolički misal, Biblija monofizitskih Jermena i dva hebrejska molitvenika. Od egzegetskih dela izložena su Tumačenja svetih jevanđelja Konstantina Marinkovića iz 1839. i Crkvene propovedi od Pavla Nikolića iz 1840, oba na slavenosrpskom jeziku. Od omiljenih dela lepe i poučne književnosti koja su naročito obeležila razdoblje sredine i druge polovine XIX veka u Srbiji, izložena su dela Dositeja Obradovića i Đure Jakšića, te radovi Pavla Solarića, Vladimira Karića, kao i celo godište za 1901. g. Brankovog kola, nekada veoma čitanog časopisa za zabavu, pouku i književnost.

Među izloženim primercima stare i retke knjige izdvaja se unikatni Zbornik jereja Nikolaja Ivanovića iz 1841. g., u kome su zajedno povezani Žitije prekrasnog Josifa od Vikentija Rakića, Dositejeva Ižica, Pesma o buni Srbu protiv dahija Gavrila Kovačevića, Stamatovićeva pesme Srpskome rodu, Nova Milošjada Vasilija Jovanovića, kao i Petra Sokolovića stihovi o Vozbuđenju srpskog viteza Miloša Obrenovića protiv Skopljak Sulejman paše. Ovaj neobično zanimljiv primerak autentično svedoči o ukusu i lektiri obrazovanih Srba u prvoj polovini XIX veka.

U okviru Zbirke stare i retke štampane knjige posebnu pažnju zaslužuju okovi i povezi, kao specifičan deo neposrednog knjižnog ukrasa. Knjige su se povezivale na dva načina. Kada su bile okivane, korišćen je povez od metalna, srebra, zlata ili neke legure, na kome su potom bile izvedene dekorativne ili figuralne predstave u tehniči iskucavanja, graviranja, rezanja, ažuriranja, emajliranja ili apliciranja dragog i poludragog kamenja. Ilustraciju tako okovanih knjiga predstavljaju jedno svešteno pravoslavno jevanđelje, jedan katolički misal i poznata esnafska knjiga za grad Jagodinu. Kada je upotrebljavano povez, tada su knjige uvezivane kožom, tekstilom i drvetom sa kožnim remenima i metalnim aplikacijama. Naročito zanimljivi primerci bogato uvezanih i ukrašenih knjiga jesu Zbornik Nikolaja Ivanovića sa remenima, lični primerci dela Milenka Vesnića, dela Đure Jakšića (poklon Save Konstantinovića Marku Đorđeviću), publikacija Svečanost otkrivanja Spomenika na Rujevici (poklon generala Černjajeva Stevči

Mihailoviću) kao i mađarsko-hebrejski molitvenik. U starim štampanim knjigama sačuvao se veći broj veoma zanimljivih i za istoriju značajnih zapisa, kao i nekoliko ex librisa, među kojima se ističu oni Milenka Vesnića i Svetislava Srejića.

18. MUZIČKI PREDMETI

Muzička tradicija Balkana pokazuje gusto preplitanje raznovrsnih uticaja, od onih vezanih za korene najranijeg muziciranja u hebrejskim zajednicama i antici, preko ranohrišćanske muzike, antiohijskog i jerusalimskog crkvenog pojanja, do razvijene liturgijske himnografije Vizantijskog carstva. Srpska srednjovekovna muzika, kako ona crkvena, odnosno duhovna, tako i ona dvorska, tj. svetovna, sasvim su bile u skladu s istovremenom vizantijskom i zapadnoevropskom muzičkom kulturom. U kasnjem periodu turske dominacije, sa nestankom vladarskih i vlasteoskih dvorova, srpska muzika poprima folklorne oblike, koji paralelno traju sa pojednostavljenim oblicima crkvenih i manastirskih napeva.

O muzičkoj kulturi starijeg perioda na stalnoj postavci govori jedan izuzetno zanimljiv koštani predmet, najverovatnije kobilica nekog praistorijskog ili možda antičkog žičanog instrumenta, dok o muzičkoj praksi najvećeg dela balkanske populacije svedoče tradicionalni muzički instrumenti, jedna jednostavna frula od bambusa, kao i jednožične duborezno ukrašene gusle sa gudalom. Među žičanim muzičkim instrumentima koji su nekada bili korišćeni svakako treba pomenuti i citru, koja na postavci predstavlja izvanredno vredan eksponat, s obzirom da je bogato ukrašena slikanim predstavama na kojima dominira motiv paunova, jedan notni zapis i dekorativne trake. O građanskoj kulturi i muzičkom ukusu novog građanskog sloja iz prve polovine XX veka najbolje svedoče izloženi aparati za reprodukciju muzičkih zapisa sa nosača zvuka, jedan stari gramofon, bogata kolekcija starih gramofonskih ploča i jedan radio aparat iz novijeg doba.

19. FOTOGRAFIJA

Pravi počeci fotografije u Jagodini vezuju se za vreme oko 1870. g. i rad fotografskog ateljea Emanuela Klara i M. D. Georgijevića (Đorđevića), ali i za malo poznate fotografе Franca Baubina i Antonija F. Baumana, čije bavljenje u Jagodini potvrđuju sačuvani radovi i pojedini arhivski podaci. Imenik jagodinskih fotografa dopunjaju krajem XIX veka i oko 1900. g. Petar Julinac, Milan M. Vučić, Milan M. Krčmarević, Milan P. Stefanović, atelje Bratić i Nišlić, a u prvoj polovini XX veka Jovan Petrović, Solomon Alkalaj, Krsta Andelković-Krata i Aleksandar Lazarev-Rus, kao i foto-amateri Lazar Tripković, Žika Konstantinović, Milovan Miloradović i Stanimir Rakovac.

Ogroman broj sačuvanih i sistematizovanih fotografija u zbirci Muzeja svedoči o potpunom prihvatanju fotografске tehnike u srpskoj sredini i čak o njenoj izuzetnoj omiljenosti u svim slojevima društva. Gotovo da nije postojao trenutak ili događaj koji fotograf nisu stigli da svojim aparatima zabeleže i sačuvaju za budućnost. Na stalnoj muzejskoj postavci izloženo je nekoliko desetina fotografija koje kao najbolja živa ilustracija pokrivaju različite segmente izložbe, od zanata, preko političke i društvene istorije, do same fotografije kao priznate umetnosti. Zajedno sa izborom različitih fotografija iz domaćih jagodinskih (Klar, Julinac, Vučić, Krčmarević, Alkalaj) i drugih fotografskih radionica Beograda i Niša, izloženi su kolorisani radovi Jagodinaca Jovana Petrovića, portreti njegove supruge i kćeri, kao i fotosi čuvenog

dvorskog fotografa Milana Jovanovića iz Beograda.

Uz fotografije izloženo je i nekoliko fotografskih aparata, jedna kamera, umetnički izrađeni albumi, specijalni ramovi za fotografije, kao i originalne negativ-ploče sa drvenim futrolama. Veliki broj fotografija se kao crvena nit provlači kroz gotovo sve segmente stalne izložbene postavke ilustrujući znamenite događaje i ličnosti, kao i različite arhitektonске spomenike i industrijske objekte u Jagodini i okolini. Među izloženim eksponatima fotografске umetnosti posebno se izdvajaju antologiski komadi, tragična fotografija Vidosava i Mice Trepčanin nad odrom jedinog deteta, rad Milana Vučića iz oko 1910. g., kao i portret Petra Jankovića iz oko 1875. g., jedini poznati rad novootkrivenog fotografa Antonija F. Baumana, koji je radio u Beloj Crkvi i Jagodini, a s tim u vezi i dokumentarna muzejska fotografija slikanog portreta Petra Jankovića (rad Steve Todorovića) koja govori da je prethodna fotografija poslužila kao predložak za slikanje tzv. "kvadriranog" portreta.

III KRUG – MUZEJSKE ZBIRKE

20.21.22. PALEONTOLOŠKA, PETROLOŠKA I MINERALOŠKA ZBIRKA

Od obrazovanja prvih očvrslih stena Zemljine kore i prvih mora i okeana, pa sve do modernog doba, Zemljina kora je pretrpela mnogobrojne izmene u svom reljefu i u svojoj gradi. Izučavanjem Zemljine kore mogu se otkriti mnogobrojni tragovi koji pokazuju samo najnovije etape njenog složenog i dugotrajnog razvoja. Ipak, na osnovu podataka do kojih se došlo istražnim bušenjima, podzemnim radovima kao i izdancima i pojavnama na površini terena, moguće je globalno sagledati burnu evoluciju Zemljine kore kroz hiljade, milione, pa i stotine miliona godina.

Prva Zemljina kora bila je izgrađena samo od očvrslih rastopa (magmatske stene). Ona je na početku geološke istorije bila veoma tanka, pa su kroz nju lako probijali novi prodori magmatskih rastopa. Vremenom postajala je sve deblja, mada se u njene dublje mase verovatno i dalje stapala. U toj fazi Zemljina kora je bila sva izrovana mnogim vulkanskim kraterima, prelomima i prvim naborima. Kasnijim kruženjem vode u prirodi, obrazovanjem površinskih tokova i dejstvom drugih spoljašnjih sila i erozijom raznetih čestica, stvaraju se sedimentne stene, koje se deponuju u jezerskim, morskim i drugim depresijama. Danas sedimentne stene obrazuju naslage debele deset i više kilometara.

Zadebljanjem Zemljine kore i mestimičnim spuštanjem sedimentnih i očvrslih magmatskih stena u dublje delove gde vladaju veliki pritisci i visoka temperatura, došlo je do njihovog preobražaja i stvaranja metamorfnih stena. Ove izmene litološkog sastava bile su često praćene i strukturnim izmenama. Usled više puta ponavljanih ubiranja i rasedanja stenskih masa na površini Zemljine kore postale su dostupne direktnom posmatranju sve litološke vrste različitih geoloških starosti.

U geologiji postoje dve metode za određivanje starosti: apsolutna i relativna. Merenje apsolutne starosti zasniva se na brzini poluraspadanja radioaktivnih izotopa koji se ponašaju kao pravi časovnici. Uranijum je prirodni radioaktivni element, sa vremenom poluraspadanja od 4,5 milijardi godina. Krajnji proizvod uranijuma je neradioaktivno obično olovo. Utvrđivanjem odnosa olova i uranijuma saznajemo koliko je vremena proteklo od nastanka nekog minerala i stena pojedinih delova Zemlje.

Relativno geološko-paleontološko vreme determiniše se na osnovu ostataka različitih oblika života – fosila. Koreni klasifikacije relativne geološke hronologije leže u proučavanju procentualnog učešća živih organizama u fosilnim faunama. Vilijam Smit je još 1794. g. otkrio da se fosili mogu iskoristiti za utvrđivanje hronološkog položaja nekog sloja u nizu sedimentnih stena, kao numerisanje stranica u knjizi. Tako je rođena nauka o stratigrafiji, na kojoj se zasniva relativna geološka hronologija.

Pošto su u svakoj etapi geološke istorije živele vrste kao odgovarajući evolucijski oblici organizama, to je pružilo mogućnost da se slično istoriji čovečanstva i u istoriji zemljine kore izdvoji nekoliko vremenskih odseka sa karakterističnim serijama slojeva. Najveće vremenske jedinice su ere: arhajska, algonkijska, rifejska, paleozojska, mezozojska i kenozojska. Prve tri se nazivaju i prekambrijum, a trajale su najduže 2–3 milijardi godina. Debljina slojeva stvaranih u

prekambriji iznosi nekoliko desetina kilometara. Mahom su metamorfne i izgrađuju delove poslojećih kontinentalnih blokova.

U geološkoj hronologiji ere se dele na periode, a one dalje na epohe. Sedimentne stene stvorene za vreme jedne ere nazivaju se grupe slojeva, periodima odgovaraju sistemi slojeva koji se dalje dele na serije koje odgovaraju epohama. Serije se dele još u katove, potkatove i zone kao najmanje stratigrafske jedinice.

Era paleozoika ima šest perioda – kambrijum, ordovicium, silur, devon, karbon i perm, sa ukupnim trajanjem od 300 miliona godina. U kambrijskim sedimentima ima najviše ostataka izumrlih zglovaka (trilobita) i crvuljaka (brahiopoda); ordovicium karakteriše pojave krečnjačkih algi, korala, glavonožaca i školjki; u siluru se javljaju ribe oklopnače, a u devonu prve prave kopnene biljke; u karbonu se pojavljuju papratnjače, a u životinjskom svetu gmizavci; perm je karakterističan zbog pojave četinara i širenja gmizavaca.

Era mezozoika je trajala 110 miliona godina, sa tri perioda: trijas, jura i kreda. Ovo je razdoblje karakteristično po tome što stene postaju čvrste i međusobno dobro vezane, kao i po razvoju gmizavaca.

Era kenozoika, u koju spada i današnjica, ukupno traje 56 miliona godina i ima dva perioda: tercijar i kvartar. Tercijarni period je karakterističan po razvoju kičmenjaka i kopnenog bilja (cvetonoša). U pleistocenu, starijoj epohi kvartarnog perioda, pojavljuje se u svetu živih bića i čovek kamenog doba. Iz tog razdoblja postoje ostaci vilica fosilnog pračoveka, pronađenih u blizini današnjeg Pekinga (Kina), za koga se smatra da je živeo pre oko milion godina.

Zavičajni muzej u Jagodini je tokom svog rada stekao i određen broj eksponata koji čine Prirodnjačku zbirku. Jedan deo zbirke ima izuzetnu stručnu i naučnu vrednost. Sama zbirka podeljena je na tri dela: paleontološki, petrološki i mineraloški deo.

Paleontološki deo obuhvata sve fosilne organizme biljnog (flora) i životinjskog (fauna) porekla. Petrološki deo sastavljen je od stena koje se susreću u našoj sredini, u rekama i na planinama. Mineraloški deo sastoji se od minerala koji se pojavljuju u vidu kristala i kristalastih agregata.

Među značajnije primerke u Prirodnjačkoj zbirci svakako treba ubrojati sledeće:

- Fosilna vilica (Tetralophodon Longinotris, Kauv), lokalitet "Beli pesak" na Đurđevom brdu (Jagodina) miocen–pliocen 5,5 miliona godina
- Fosilna vilica surlaša–mamuta (Mammonteus Primigenius), lokalitet nepoznat, pleistocen 20.000 g;
- Lopatica, zglob i karlični pojas mamuta (Mammonteus Primigenius), lokalitet Duboka–Rajkinac, pleistocen 20.000 g;
- Laporac s otiscima flore – vrbe (Salix), lokalitet cementara Novi Popovac, miocen 25–20 miliona g;
- Pločica mermernog onksa, lokalitet Rudnik onksa i travertina Lozovik, pliocen 6 miliona g;

23. STANOVANJE

Paleolit i mezolit (180.000–6500 g. p.n.e.)

Prve ljudske zajednice u basenu Velike Morave pojavile su se pre 40.000 g., u vreme starijeg kamenog doba (paleolita). Njihova staništa su otkrivena u pećinama pod Jerinim brdom kod Batočine, na Risovači kod Arandelovca i u Mirilovačkoj pećini više manastira Ravanice. Jedan lovačko-skupljački logor iz srednjeg kamenog doba (mezolita) otkriven je kod tzv. Glogovačkog mosta, na desnoj obali Velike Morave. Smatra se da je nastao u periodu od 10.000–8000 g. p.n.e.

Mlađe kamenog doba (6500–4500. g. p.n.e.)

Povoljni klimatski uslovi i neka dostignuća, pre svega u kultivisanju više vrsta žitarica, ostvarena u prethodnom (mezolitskom) periodu, omogućili su prelazak sa neproizvodne – sakupljajuće privrede i skitačkog života na proizvodnu ekonomiku – zemljoradnju – i sedelački način života, što je imalo dalekosežne posledice na sve oblike života.

Prva sedelačka naselja nastaju u mlađem kamenom dobu (neolitu), na osunčanim proplancima, pored tokova reka ili jakih izvora. U starijoj etapi, u vreme starčevačke kulture staništa su bila u vidu koliba sa manje ili više ukopanoim osnovom i zidovima od pruća, oblepljenim blatom. Površina naselja iznosi od nekoliko ari do nekoliko hektara, a najznačajnija su otkrivena u Drenovcu, Supskoj, Tečiću i Bukovču. U mlađoj etapi, u vreme vinčanske kulture naselja se podižu u blizini Velike Morave ili njenih pritoka i obuhvataju površinu veću od 1 ha. Stambeni objekti su nadzemni, pravougaone osnove i često velikih dimenzija (7 x 8 m). Pojedine kuće imale su zidovima odvojene prostorije za stanovanje, čuvanje hrane, radionice i održavanje kulta. Najznačajnija naselja ovog perioda otkrivena su i delimično istražena u Drenovcu, Svojnovu, Ivankovcu, Supskoj, Velikom Popoviću, Paraćinu i Čupriji. Pred kraj evolucije vinčanske grupe sreću se i naselja utvrđena suhozidom i ukopanim rovom, kao odbrana pred nosiocima kulture metalnog doba (lokaliteti "Motel" kod Paraćina, "Gradina" u Loćiki).

Bakarno doba (4500–2200 g. p.n.e.)

Najstarije naselje bakarnog doba u Srednjem Pomoravlju podignuto je na obali Velike Morave, na suprotnoj strani od velikog neolitskog naselja u Supskoj. Naselja površine do 1ha, podizana su na prirodno utvrđenim i dominantnim mestima. Staništa su nadzemna, sa zidovima od kolja oblepljenog blatom. Pored stambenih objekata često se sreću kultne jame i jame za otpatke.

Bronzano doba (2200–1250 g. p.n.e.)

U bronzano doba naselja se podižu na rečnim terasama ili blagim uzvišenjima, kao što je slučaj u Majuru, Bresju, Raševici, Jagodini (Sarina meda) i Ostricovcu (Đula). Stambeni objekti, slično eneolitskim, nadzemnog su karaktera, ali je svaki od njih imao i svoj ukopani deo – jamu, ostavu, prečnika više od jednog metra. Zidovi izrađeni od pruća, bili su oblepljeni fino obrađenim blatnim premazom.

Prelaz iz bronzanog u gvozdeno doba (1250–800 g. p.n.e.)

Naselja iz perioda prelaza iz bronzanog u gvozdeno doba u Srednjem Pomoravlju potvrđuju da su se nosioci kulture polja sa urnama na svom putu ka jugu zadržavali na pojedinim mestima, i čak stvorili trajne zajednice. Za nastanjanje su odabirane rečne terase znatnije površine, sa kojih se najlakše kontrolisu putevi. U neposrednoj blizini Jagodine otkriveno je desetak naselja, od kojih je samo delimično istraženo ono na Sarinoj medji. Sva staništa su velikih dimenzija i, pored nadzemnog imaju i ukopan deo. U nekim slučajevima, kao što pouzdano svedoče arheološki podaci, u okviru jednog stambenog objekta nalazila su se po dva ukopana dela. U njima su se nalazile peći oblepljene keramičkim pločama. Za podupiranje krovne konstrukcije služili su drveni stubovi.

Starje gvozdeno doba (VIII–IV v.p.n.e.)

Najstariju fazu gvozdenog doba karakteriše naglo povećanje broja naselja, koja se podižu nedaleko od mesta na kojima su se nalazile naseobine kulture polja s urnama, da bi uskoro bila izmeštena na prirodno obezbeđene brežuljke. Takva, gradinska naselja nastaju u Laništu i Ostricovcu, na mestima sa kojih se kontrolisu svi putevi koji vode u dolinu Velike Morave.

Opasana su velikim bedemima, visokim preko 5 m. Staništa su nadzemnog karaktera, sa zidovima od kolja premazanog blatom. Najrazvijenija i pozna faza zastupljena je na ravniciarskim lokacijama.

Mlađe gvozdeno doba (IV–I v.p.n.e.)

Među brojnim nalazištima mlađeg gvozdenog doba u Srednjem Pomoravlju, delimično su istražena samo naselja "Crvena livada" i "Panjevački rit" u Jagodini. Karakteristično je da se keltska naselja podižu na naseljima iz starijeg gvozdenog doba. Veličina im je zнатна, ali je kulturni sloj, mada vrlo izrazit, tanak.

Antika (I–V v.)

Teritorija Srednjeg Pomoravlja uključena je u rimsку državu, u okvire novoosnovane provincije Mezije, u I veku nove ere. Mezija je bila tzv. carska provincija sa vojnom posadom. U vreme cara Domicijana, oko 86. g., izvršena je podela Mezije na dve provincije, na Gornju i Donju Meziju. Provincija Gornja Mezija, u čije okvire je potpalo Srednje Pomoravlje, obuhvatila je najveći deo današnje Srbije, zapadnu Bugarsku do reke Cibrice i severnu Makedoniju do linije koja je išla južno od Skoplja. U predrimsko doba stanovništvo današnje Srbije živilo je u selima. Prva naselja gradskog tipa razvila su se dolaskom Rimljana. Rimska naselja razvila su se na raskrsnicama značajnih putnih pravaca, pored rudnika ili u blizini starih utvrđenja i rimskih vojnih logora (castrum). U provinciji Gornjoj Meziji nije bilo mnogo gradova i većina se razvila u njenom podunavskom delu, u oblasti limesa. Prvo gradsko naselje južno od Dunava, na glavnom Rimskom putu (via publica) bilo je Horreum Margi (današnja Čuprija), a zatim Naissos (Niš). Državnim putem se odvijao poštanski saobraćaj (cursus publicus) i glavni promet robe. Poštanskom saobraćaju služile su poštanske stanice; u nekim stanicama vršena je najvažnija opravka i zamena kola (mutationes), dok su u većim i značajnijim stanicama postojale gostionice, konačišta, radionice, trgovine (mansiones). Na delu glavnog rimskog puta kroz Srednje Pomoravlje zabeležene su u itinerarima (spiskovi stanica koje se nalaze na putu između dva velika mesta) dve putne stanice: mansio Idimum (Medveda) i mutatio Ad Octavum. Lokalitet Idimum nalazio se kod sela Medveđe, na levoj obali reke Resave. Iskopavanjima Narodnog muzeja obavljenim šezdesetih godina na ovom lokalitetu otkriveno je devet prostorija i veći broj zidova termi. Termae, javna kupatila, čisto su rimska tekovina; u jednom kompleksu nalazila su se topla i hladna kupatila, bazeni, gimnastičke dvorane, vrtovi, muzeji i biblioteke. Najvažnije prostorije u samim termama su caldarium (toplo kupatilo), tepidarium (mlako kupatilo) i frigidarium (hladno kupatilo). Zagrevanje se vršilo po sistemu sprovodenja toplog vazduha ispod nivoa poda i uz zidove (hipocaustum). Iznad osnove temelja podizao se još jedan pod, koji je držao niz stubića od cigala ili debele cevi od opeke u visini od oko 60 cm (suspensurae caldarium). Sudeći po nalazima ulomaka mermernih ploča i fresaka, nadenih prilikom iskopavanja, zaključeno je da su neke prostorije oblagane mermerom, odnosno ukrašavane fresko dekoracijom. U većem broju objekata korишćeno je podno grejanje. U ovim prostorijama pronađeni su različito očuvani stubići rađeni od četvrtastih opeka vezanih malterom. U gornjoj konstrukciji poda korишćene su velike tegule (tegulae mamatae) iznad kojih je postavljen debeo sloj maltera. U polukružnim nišama (apsidama) bili su bazeni za kupanje. Raspored prostorija u ovom objektu odgovara uglavnom prostornim pravilima za ovu vrstu građevine. Uočljiva je podela na blok koji je zagrevan nasuprot delu sa hladnom vodom. Napad Gota 378. g. prekinuo je život u ovom naselju.

Opeke ranocarskog perioda su rađene od dobro prečišćene zemlje, intenzivno su pečene, pa su crvene boje. U kasnijem periodu su lošije i postepeno postaju sve deblje. Natpis je otisnut žigom i po pravilu je pozitivan (kao ispuštanje). Ponekad je natpis utisnut obrnuto, pa se čita sa desne na levu stranu. Natpsi daju podatke o mestu i ustanovi koja je izradivala opeke: ime radionice (proizvodača), privatne ciglane, ime mesta gde se nalazila radionica, ime vojne jedinice proizvodača. Na opekama iz Belice prstom je utisnut krst, što je karakteristično za IV vek, dok su reljefni krstovi karakteristični za VI vek.

Srednji vek (VI–XV v.)

Iz najranijeg perioda naseljavanja Slovena postoje relativno skromni podaci o naseljima i staništima. Naselja su bila mala, od oko pet staništa jednog pokolenja. Kako se živilo u poluukopanim zemunicama, to se za naselja birao ocedit teren. Međusobno rastojanje između poluzemunica je bilo oko 30 m, što znači da je svaki dom imao okućnicu površine 10 ari. Skromne, male naseobine pratila su i odgovarajuća staništa. To su po pravilu poluukopane kuće, veličine od 2 x 2m, do 4,5 x 4,5m. Dubina ukopa je bila oko 0,70 m. Pod je bio pokriven slojem gline. Krovna konstrukcija je bila slaba, a krov dvoslojan. Zidovi su najčešće bili drveni, od vodoravno naslaganih greda. U ugлу se po pravilu nalazila peć pravougaone osnove, dužine oko 1m, napravljena od kamena, ili kružne osnove, prečnika oko 1m, ukopana u zid staništa i izrađena od gline. U naseljima se često sreću i jame – ostave, kao i velike jame – trapovi. Na našem terenu naselja ovog perioda konstatovana su u Jagodini, na lokalitetu "Panjevački rit" (naselje VII i IX veka). Počev od X–XI veka sve više se grade nadzemne kuće drvenih zidova, brvnare i daščare, sa ili bez stubova. Osim na Panjevačkom ritu, naselja ovog perioda otkrivena su u Majuru, na lokalitetu "Vecina mala" i u Bagradu, na lokalitetu "Čeramidište".

Među eksponatima na stalnoj postavci naročito se ističe bronzani visak u obliku trougla (verovatno matematički instrument koji su koristile arhitekte), identičan po obliku trougaonom motivu urezanim iznad južnog portala hrama manastira Resave, koji se tumači kao prikaz građiteljskog viska i mogući znak arhitektonske radionice.

24. NUMIZMATIKA

Novac

Novac, kao obeleženi komad metalra određene težine i kupovne moći, počeo je da se koristi od kraja VIII ili početka VII veka p.n.e. u Maloj Aziji. Prva kovanja pripisuju se lidijskom kralju Kandolu i njegovom nasledniku, poslovično bogatom Gigu (od 687–652. g.), kao i jonskim gradovima Miletu, Efesu i Fokidi. Taj novac, izrađen od elektruma, prirodne legure zlata i srebra, s jedne strane je imao nejasnu reljefnu predstavu, a s druge utisnuti prikaz lava, bika, jeleni, tune, foke ili neke biljke, grbove ili ambleme vladarskih kuća ili pojedinih jonskih gradova. Sa ostrva, kovanje novca se postepeno prenalo i na grčko kopno. Monetarni sistemi raznih grčkih gradova ustanovljeni na vrednosnim odnosima u zlatu koristili su kao jedinicu stater, dok sistemi bazirani na srebru koriste drahmu. Gradovi u Velikoj Grčkoj (južna Italija i Sicilija) kiju novac od sredine VI veka, a makedonski kraljevi od početka V veka, i to u standardu susednih tračkih oblasti u Abdere. Najznačajniji period za pojavljivanje novca i monetarnu istoriju severnog zaleda grčkog sveta, koja dobrim delom utiče i na monetarnu zbivanja u našim krajevima, nastaje sa uzdizanjem Makedonije pod njenim vladarima Filipom II i Aleksandrom III Makedonskim. Filip II, koji je reorganizovao makedonsko kovanje, emituje zlatne statere sa predstavom ovenčane glave Apolona i bige, kao i srebrne tetradrahme sa glavom Zevsa i jahačem. Ove tetradrahme, veoma poznate na Mediteranu, bile su uzor mnogim imitacijama na tom području, npr. skordističkim replikama u Podunavlju. Aleksandar Veliki je sledio monetarnu politiku svoga oca. Njegovi nominali u zlatu najčešće nose panhelenističke prikaze Atene i Nike, a srebrne tetradrahme glavu Herakla i Zevsa na tronu. Najveću umetničku vrednost među primercima novca helenističkih makedonskih vladara ima novac Demetrija Poliorketa, Filipa V i Perseja.

Za razliku od grčkih gradova na jugu Italije i Etrurije, Rim nije kovao novac pre početka III veka p.n.e. Možda je pre toga bio u upotrebi grubi grumen bronze nedefinisane težine i bez oznaka vrednosti, nazvan aes rude. Početkom III veka p.n.e. javlja se bronzani novac odliven u

obliku šipki, sa grubo regulisanom težinom od oko 5 unci. Te šipke poznate su kao aes signatum, jer su imale oznake sa obe strane, a njihova pojava se vezuje verovatno za 289. g. p.n.e. Sljedeća faza u kovanju je pojava kružnog livenog novca (aes grave), koji je težio 12 unci. Srebrni novac se u Rimu javlja od 269. g. p.n.e. U početku su to bile srebrne didrahme rađene u helenističkom maniru, sa natpisom Romano; posle 235. na srebrnom novcu pojavljuje se natpis Roma. Od tih serija najbrojniji su kvadrigati sa predstavom Janusove glave i kvadrige. Rimski denari, kovani od 211. g., na aversu imaju glavu Rome i oznaku vrednosti X (asa), a na reversu predstavu Dioskura na konjima i natpis Roma; manja jedinica je kvinar, koju prati oznaka V. U početku su denari bili anonimni, bez ikakvih oznaka; kasnije su se pojavili pojedini znaci (točak, ptica, pčela), monogrami, skraćenice imena monetara, kao i teme vezane za tradiciju i istoriju njihovih porodica. U vreme savezničkih i gradanskih ratova u I veku p.n.e. denar je često nosio političke poruke i aluzije. Tokom Republike glavna kovnica novca je bila u Rimu. Za vreme Avgusta počinje da se kuje zlatan novac (aureus). Konstantinovom reformom uveden je solid, zlatni novac. Bronzani novac kovan je u brojnim kolonijama širom Carstva, pored ostalih i u Viminacijumu (239–254/255. g.), sve do vremena Galijena, kada su ta kovanja ukinuta i kad je centralizovana monetarna politika. Od tada se kovnici vezuju za dvor i velike urbane centre i povremene prestonice Carstva; na centralnom balkanskom prostoru to su Sirmijum, Serdika i Tesalonika.

Numerizmatička zbirka Muzeja broji preko 4500 primeraka metalnog i papirnog novca. Metalni novac raspoređen je unutar ostava i sistematske zbirke (pojedinačni nalazi). Najstarije primerke novca predstavljaju grčki komadi iz III veka p.n.e. U pitanju su dve ostave bronzanog novca, jedna pronađena u okolini Paraćina, s kraja IV – početka III veka p.n.e., koja broji 25 primeraka i obuhvata novac makedonskih kraljeva i zapadnopontskih gradova, i druga iz Levča, koja broji svega 4 komada novca kovanog u periodu od III do II/I veka p.n.e. a predstavlja najverovatnije deo većeg nalaza. Pored ostava, grčki novac zastupljen je i pojedinačnim nalazima, od kojih ističemo bronzane novčiće Aleksandra Makedonskog i Aleksandra III, kao i srebrne primerke atinske tetradrahme iz IV veka i drahmi Demetrija II Nikatora i jadranskih gradova Apolonije i Dirahiona iz II veka p.n.e.

Sistematska zbirka rimskog novca započinje republikanskim srebrnim denarima iz II veka p.n.e., koji su zastupljeni sa tri primerka. Najstariji primerak carskog novca je bronzani as imperatora Tita (79–81 g.), iz dinastije Flavijevaca, koga sledi novac adoptivnih careva Nerve (96–98 g.), Trajana (98–117 g.) i Hadrijana (117–138 g.), a zatim primerci vladarske kuće Antonina – imperatora Antonina Pija, njegove suprute Faustine I (138–161 g.), naslednika Marka Aurelija (161–180 g.), kćeri Faustine II i novac imperatora Komoda (180–192 g.). Novac dinastije Severa zastupljen je sa 16 primeraka i to najvećim delom novcem Septimija Severa, a potom i njegove suprute Julije Domne, Karakale (211–217 g.), Elagabala (218–222 g.) i Aleksandra Severa (222–235). Nemirni period vladavine vojničkih careva započinje denarom Maksimina (235–238), a nastavlja se antoninjanima Filippom I (244–249 g.) i njegove suprute Otacilije Severe i savladara Filippom II, zatim Trajanom Decijom (249–251 g.), Voluzijanom (251–253 g.), Trebonijanom Galom (251–253 g.) i Galijenom (253–268 g.). Period tetrarhije relativno je dobro zastupljen u Numizmatičkoj zbirki ZMJ, o čemu svedoči prisustvo novca Dioklecijana (284–305 g.), Maksimijana (286–305; 306–308; 310 g.), Konstancije I (cezar 293–306 g.), Galerija (305–311 g.) i Licinija I (308–324 g.). Kasnoantička numizmatika predstavljena je novcem Konstantinove, Valentinjanove i Teodosijeve dinastije i obuhvata kovanja Konstantina I (316–337 g.) i njegovih savladara, Krispa (317–320 g.), Konstantina II (317–337 g.), Konstancije Gala (351–354 g.), zatim Julijana (361–363 g.), Valentinjanu I (364–378 g.) i Teodosiju I (379–395 g.).

Rimski novac zastupljen je u znatno većem broju unutar ostava, od kojih treba pomenuuti ostavu od desetak antoninijana prve polovine III veka sa lokalitetom "Pavlov potok" u Dobroj Vodi, zatim njoj savremenu ostavu od 39 antoninijana i 2 viminacijumska bronzana kovanja sa lokalitetom "Glavica" u Gornjem Štiplju, kao i nešto pozniju (druga polovina III veka) ostavu od oko 2000 antoninijana sa lokalitetom "Staklena bašta" u Jagodini.

Vizantijska numizmatika reprezentovana je pre svega izuzetno vrednim primercima

zlatnih solida i tremisa vizantijskih careva Teodosija II (408–450 g.), Anastazija I (491–518 g.), Justinijana I (527–565 g.), Justina II (565–578 g.), Tiberija II Konstantina (578–582 g.) i Iraklija (610–641 g.), te zlatnom nomizmom Konstantina VII Porfirogenita i Romana II (945–959 g.). Činjeničnu sliku upotpunjuju i brojni bronzani komadi novca (folisa i polufolisa) istih careva, kao i prisustvo bakarnih bilon traheja (čankastog novca – skifata) vizantijskih careva sa samog kraja XII veka. Posebnu pažnju zaslužuju, doduše ne vizantijski, ali njima savremeni primeri dva novčića, i to srebrna silikva Konstansa (408–411 g.), savladara zapadnorimskog cara Konstantina III (407–411 g.) i zlatni tremisis, germanска replika Anastazijeve novca.

Analogno rimskom, tako je i vizantijski novac u znatno većem broju prisutan u ostavama, u ovom slučaju tri ostave bakarnih bilon traheja s kraja XII–početka XIII veka, koje su pronađene u Dražmirovcu (12 skifata), Mirilovcu (134 skifata) i okolini Svilajnca (1672 skifata).

Pored vizantijske, srednjovekovna numizmatika predstavljena je u značajnoj meri i u ostavom srednjoevropskog srebrnog novca XI–XII veka (11 primeraka), sa lokalitetu "Ada" u Čupriji (srednjovekovno Ravno), kao i mletačkim primericima kovanim u srebru i zlatu (srebrni matapani XII veka i zlatni cekini XV–XVI veka, lokalitet "Rasadnik" u Jagodini).

Najstariji primerci srpskog novca u Muzeju jesu dva srebrna "krstasta" dinara kralja Milutina (1282–1321 g.), dinar kralja Dušana (1331–1345 g.), pet primeraka carskog Dušanovog novca (1345–1355 g.) i primerci srebrnog novca kralja Uroša (1346–1355 g.), kralja Vukašina (1366–1371 g.), kneza Lazara (1371–1389 g.), Đurda Brankovića i Lazara (1408–1411 g.). Posebnu pažnju zaslužuje grupni nalaz jednog srebrnog dinara i šest poludinara Đurda Brankovića (1429–1456 g.), pronađen u Jošaničkom Prnjavoru. Na ovom mestu valja pomenuti i turske akce XIV i XV veka, među kojima se ističu primerci novca Bajazita I iz 1390. g.

Pozniji periodi su slabije zastupljeni u numizmatičkoj zbirci Muzeja. Tu su pre svega retki primerci dubrovačkog (srebrni dinari), mletačkog (anonimne bronzane monete), mađarskog ("Madonnengeld", srebrni denari) i holandskog (novac "Republike ujedinjenih provincija") novca XVII veka, te ruskog, austrijskog i austrougarskog novca s kraja XVIII i iz XIX veka. Posebnu pažnju zaslužuju brižljivo sakupljeni i sistematizovani primerci srpskog i jugoslovenskog kovanog novca, u gotovo svim nominalima, počev od 1868., pa sve do 1943. g.

Zbirka znamenja, plakata i diploma

Plakat (novolatinski: placare, placatum) je štampana ili ilustrovana objava koja se ističe na za to određenim javnim mestima sa namerom da privuče pažnju prolaznika i da uputi, upozori ili informiše o nekom događaju ili akciji. Koreni plakata sežu u antičko doba, kada su na zidovima ispisivani rukom (takvi su bili predizborni plakati na uličnim zidovima rimskog grada Pompeje). Prvi štampani plakati javljaju se u XVI veku, a pravi počeci plakata zbog specifične tehnologije izrade vezuju se za štamparije opremljene litografskom tehnikom. Istorija modernog plakata započinje oko 1900. g., kada je u njegovoj izradi preovladao stil koji je u osnovnim crtaima zadržan do danas. Zbirka plakata u Muzeju broji blizu 7000 primeraka, koji pokrivaju mnoge događaje iz privredne, kulturne i političke istorije grada i okoline u razdoblju od kraja XIX veka do današnjih dana. Posebnu vrednost imaju sačuvani plakati do Drugog svetskog rata. Među zanimljivije plakate koji dočaravaju bogatstvo života ranijih vremena ističu se plakati Saveznog pevačkog društva "Sloga" sa dočeka pravoslavne Nove 1941. g., kao i letak–plakat sa predavanja direktora Učiteljske škole u Jagodini prof. dr Dragoljuba Petrovića iz oko 1925. g.

Diplome (grčki: diploma) u savremenom značenju pojma predstavljaju najpre isprave kojima se potvrđuje sticanje određenih školskih, zanatskih i uopšte profesionalnih zvanja, ali i priznanja koja prate plakete, nagrade, odlikovanja i uvođenja u viši rang. Poreklo diploma je takođe u antičkom dobu, ali su diplome koje su u starom Rimu dodeljivane magistratima imale nešto drugačije značenje. U istorijskoj nauci i njenoj pomoćnoj disciplini diplomatice pojma označava stare isprave uopšte, koje se sreću pod različitim nazivima (zahvalnica, diploma, povelja, pohvalnica, esnafsko, kalfensko ili majstorsko pismo, ukazi o odlikovanju ili postavljanju). U zbirci diploma ima blizu 600 jedinica iz perioda XIX–XX vek obuhvatajući uglavnom

oblast privredne i društvene istorije. Pojedini primerci iz druge polovine XIX veka naročito se izdvajaju po svom likovnom rešenju, dok je za primere s početka XX veka osobena pojava posebno poučnih deviza. Među izloženim eksponatima izdvajaju se Majstorsko pismo terzijsko–bakalskog esnafa iz 1864. g., Diploma Beogradske trgovачke omladine iz 1921. g., Diplome Srpskog poljoprivrednog društva iz 1934. g. i Kola srpskih sestara iz 1925. g., kao i Ukaz o odlikovanju Ordenom belog orla iz 1919. g.

Geografske karte (grčki: harti, latinski: charta) i planovi (lat. planum) predstavljaju kartografski prikaz većih ili manjih oblasti, naseljenih mesta ili pak crteže grupa ili pojedinačnih građevina. Pojavljuju se još u doba antike, a tokom vremena im se menjao oblik prikazivanja. Muzej raspolaže kartografskom zbirkom od preko 170 jedinica (geografske karte, skice, planovi, atlasi, zemljopisi, vojne topografske karte) pokrivači uglavnom period XIX–XX veka. Kao posebnu vrednost zbirke svakako treba istaći veliku kartu Johana Etingera štampanu u Nürnbergu 1737. g., sa prikazom severne Srbije i Bosne kao vojništem Austro–turskog rata 1716–1718. i planovima većeg broja utvrdenih gradova.

Po svom sastavu Zbirka znamenja je kompleksna zbirka. Sadrži odlikovanja (ordeni, medalje, spomenice), plakete, značke i slične predmete dekorativnog i komemorativnog karaktera koji se dodeljuju za izuzetne zasluge u ratu i miru, u formi nagrade, povodom značajnih događaja, jubileja i sl. Zbirka broji preko 300 jedinica. Orden (lat. ordo, red, organizacija) predstavlja nagradni znak najčešće u obliku krsta. Izrađuje se od srebra ili zlata, a ukrašava se emajlom i dragim kamenjem. Poreklo ordena je u srednjovekovnim organizacijama Rimokatoličke crkve, kada su članovi novoosnovanih monaških redova, koji kasnije dobijaju i vojnički karakter, krstolike zname koristili da bi se među sobom isticali i razlikovali. U periodu XV–XVIII vek samo je najviše feudalno plemstvo moglo pripadati određenom redu i uživati privilegije. Od XVIII veka ordenje se dodeljuje po ličnoj zasluzi, a ne u odnosu na titule, zvanja ili u odnosu na društveni položaj. Medalja (lat. metallum, metal, ruda) je kružna metalna pločica od zlata, srebra, bronce, olova ili neke legure, ukrašena reljefnim prikazom umetničke izrade. Svrha kovanja medalja uvek je vezana za počast, uspomenu ili obeležavanje značajnih događaja. Izrađuje se u jednom primerku ili u ograničenom broju. Preteče savremenih medalja jesu starogrčki i antički rimski medaljoni, a prve spomen–medalje pojavljuju se u doba renesanse (prva polovina XV veka) u Italiji. Medalji je sasvim srodnata plaketa (fr. plaquette), koja je najčešće četvorougaona pločica od metala, koja takođe nosi spomen na neku značajnu ličnost ili važan istorijski događaj. Na stalnoj muzejskoj postavci izložena su odlikovanja i plakete iz perioda XIX – XX vek, koja su dodeljivana za vreme Kneževine i Kraljevine Srbije, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Kraljevine Jugoslavije, DFJ, FNRJ i SFRJ, kao i pojedina strana odličja. Iz perioda Kneževine i Kraljevine Srbije ističu se Ordeni Takovskog krsta IV i V reda, Orden Društva srpskog Crvenog krsta (varijanta Kneževine Srbije), Zlatni vojnički orden Karadordeve zvezde sa mačevima, Zlatna i Srebrna medalja za hrabrost "Miloš Obilić," Orden Karađorđeve zvezde IV stepena. Za period Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije treba izdvojiti Orden Jugoslovenske krune IV reda, Albansku spomenicu, Medalju Srpskog poljoprivrednog društva, Spomenicu venčanja kralja Aleksandra I Karadordevića i rumunske princeze Marije. Od odlikovanja SFRJ posebno se ističu Orden rada sa crvenom zastavom, Orden partizanske zvezde sa puškama, Medalja za hrabrost. Naročitu vrednost predstavljaju minijature odlikovanja Ordena rada sa srebrnom zvezdom, Ordena zasluga za narod sa srebrnom zvezdom, Ordena za vojne zasluge sa srebrnim mačevima, Medalje zasluga za narod, Medalje rada, Spomenica 20–godišnjice JNA. Izuzetno zanimljiv segment zbirke predstavlja deo sa izloženim odlikovanjima SFRJ, među kojima se ističu Orden narodnog heroja, Orden narodnog oslobođenja, Orden jugoslovenske zastave sa lentom, i posebno, Orden jugoslovenske zvezde na ogrlici.

25. KULT

Od samog praskozorja pojave ljudskih zajednica, kroz još uvek neistražene paleolitske i mezolitske horizonte, stare više stotina hiljada godina, praistorijski čovek je – s materijalnim – gradio i duhovne i umetničke tekovine. Međutim, tek su nosioci neolitskog doba, od pre sedam hiljada godina, testamentirali o tome mnoštvo raznovrsnih svedočanstava, a u međuvremenu su ona prikupljena u takvom obimu da se može odgometati njihova namena, naslućivati njihov smisao i ocenjivati njihov kulturološki značaj. Strah od realne nadmoći prirode i često veći od umišljenih iracionalnih sila iz onostranog sveta, podstakao je rađanje kultova i religije, a u traženju načina za razrešenje sukoba sa novim, neočekivanim i nedokučivim protivnicima osmišljavane su kultne radnje i produkovani instrumenti kulta. Ovaj proces je začet u centrima najstarijih zemljoradnjičko-stočarskih kultura u koje je spadalo i Veliko Pomoravlje, kao jedna od klevki neolitske civilizacije na Balkanu.

Osnova duhovnog života neolitskog čoveka bilo je poštovanje kulta plodnosti – rađanja, preko zemlje – majke (Velike Boginje Majke), sa kojim je bio povezan i kult mrtvih – umiranja. Oba su bila natkriljena kultom predaka, sa kojima je život počinjao, trajao i nastavljao se preko potomaka, zahvaljujući ličnom trudu i ponašanju zajednice, kroz obrede priređivane pred određene aktivnosti ili ciklične, vezane za godišnja doba. Religija neolitskog društva je još uvek bila zbir različitih kultova, ali se, uprkos njihovoj primitivnosti, u svakom sreće složena struktura radnji, sa bogatim inventarom korišćenih instrumenata kulta. Mnogi su se do danas održali u folklornoj tradiciji.

Kao najčešći kulni predmeti sreću se antropomorfne statuete sa predstavom žene i, mnogo ređe, muškarca, vajane od gline, a izuzetno od kamena ili kostiju. Iza njih slede tzv. žrtvenici, poput stočića na četiri noge i recipijentom u vidu poluloptaste zdele, zatim, dekorisane vase, sa antropomorfnim i zoomorfnim ukrasima, kao i raznoliki amuleti i idoli. Ženske figurine su, mahom, oblikovane sa naglašenim atributima rađanja (bedra, stomak, dojke), preko kojih su povezana sa simbolom majke-zemlje i kultom plodnosti i rađanja. Na retkim i osobenim primerima iz Drenovca kod Paraćina i Supske kod Čuprije na leđima figurina nalaze se udubljenja koja imitiraju klevku. U nekim slučajevima ženske figure sede na "klupici" u dominirajućem položaju prema okolini, a u drugim se javljaju kao kurotrophe, sa detetom u naruču.

Životinjske figure govečeta, ovce, svinje i drugih pripitomljenih primeraka su, u prvom redu, imale totemske značaj, kojim su uvodile zabranu ubijanja radi hrane i u najvećoj oskudici na račun korišćenja pratećih proizvoda (mleko, vuna i sl.) i nove reprodukcije. U isto vreme, figure jelena, kornjače, žabe i zmije su upotrebljavane u obredima posvećenim uspešnjem lovov ili zaštiti ukućana. Žrtvenici i dekorisane vase su, takođe, imali totemske karakter, jer su služili za čuvanje žita za novu setvu i prikupljenih plodova. Interesantna je i pojava tzv. zavetnih pločica, sa urezima ideogramskog i slovno-brojnog karaktera, koje u tumačenjima pripadaju "azbuci vinčanici", sa korenima u staroj kulturi Lepenskog Vira, te predstavljaju artefakte jedne od najstarijih "azbuka" u svetu.

Kulni predmeti, i to prevashodno statuete, najčešće su likovni produkt visokog umetničkog dometa, iako su nastali kao "umetnost bez imena", odnosno bez naručioca, stvaraoca i korisnika unutar društvene zajednice koja još nije bila raslojena ni u kojem pogledu. Javljuju se kao rani začetak tzv. narodnog ili samoniklog i samoukog ("naivnog") umetničkog stvaralaštva, ali sa izgrađenim likovnim stilom i prepoznatljivim umetničkim izrazom. Za statuete iskopane u Vinči kod Beograda, Predionici, Fafosu i Valaču kod Prištine, Crnokalačkoj bari kod Kruševca i Drenovcu kod Paraćina (iskopani primerci izloženi su na stalnoj postavci Muzeja) rečeno je da potiču iz najvećih praistorijskih ateljea i mogu se "s pravom uključiti u imaginarni muzej svetske umetnosti" (D. Srejović) sa drugim najpoznatijim likovnim delima svetske baštine.

Istaknuto mesto na ovom delu stalne postavke pripada Drenovcu kod Paraćina. Na ovom mestu iskopano je svetilište sa monumentalnim žrtvenikom – ambarom, kraj kojeg su

nadene tri ženske statuete, veličine preko 30 cm i desetak posuda. Sve tri su u sedećem položaju, dok je jedna imala i dete u naruču (eksponati Moravka I, Moravka II i Majka s detetom). Koliba je u prvobitnoj funkciji služila kao žitница (ambar), u kojoj je čuvana pšenica za ishranu i narednu setvu, zbog čega je bila pod paskom Majke-hraniteljice i Majke-čuvarke.

Najviše podataka o materijalnoj i duhovnoj kulturi praistorijskih žitelja ovog kraja arheologija crpe sa nekropolama – gradova mrtvih, koji, na neki način postaju i gradovi živih – jedina mesta na kojima se prilikom posebnih rituala okupljala šira zajednica i na kojima se odvijao neki značajniji društveni život.

U Tečiću kod Rekovca otkrivena su dva groba sa zgrčenim skeletnim pokojnicima, čiji položaj podseća na položaj fetusa u majčinoj utrobi, čime simbolično označava početak i kraj životne putanje. Grobni prilozi u vidu bogato ukrašenih posuda ostaju van dometa pouzdanog tumačenja.

U Bukovču kod Jagodine konstatovano je parcijalno sahranjivanje donje ljudske vilice pod najdubljim vatrištem u poluzemunici. Vilica je donesena sa nekog ranijeg staništa i povezana je sa poštovanjem kulta predaka – osnivača naseljene rodovske zajednice.

Sa upotrebotom metala i pojavom novih kultura menjaju se i društveno-ekonomski odnosi, koji će izmeniti fizionomiju i sadržaj duhovnog života i umetničkog stvaralaštva.

U Srednjem Pomoravlju posebno su dobro istražene bronzanodopske nekropole paraćinske kulturne grupe, datovane u period od 1500–1250. g. p.n.e. Konstatovano ih je pedesetak, a one u Rajkincu, Paraćinu, Dvorištu, Despotovcu, Donjem Štiplu i Donjem Račniku, zahvataju površinu od nekoliko hektara. Nosioci paraćinske grupe spaljivali su pokojnike, a njihov pepeo stavljali u keramičke urne, koje su ukopavali u zemlju. Poznato je nekoliko vrsta grobnih konstrukcija: najčešće je u pitanju obična jama, ali se često javljaju i konstrukcije od kamenih ploča i kružni venci od oblutaka. Kao grobni prilog, obično se javlja oružje i keramičko posude.

Među eksponatima vezanim za kult i sahranjivanje u metalnom dobu posebno mesto pripada urnama sa ostacima spaljenih pokojnika pronađenim na nekropolama u Rajkincu i Dvorištu.

Prvobitna rimska religija nije bila u stanju da se uzdigne iznad apstraktnog antropomorfizma. Zamislivi u ljudskom obliku prirodne sile i pojave koje su proglašili božanstvima, Rimljani su vrlo dugo ostavili ova božanstva na stupnju apstraktne personifikacije. Ovim božanstvima obraćali su se u obredima da bi izmolili ono što je bilo potrebno za svakodnevni život. Da bi to ostvarili, stvorili su stroge propise za izvršenje kulnih radnji. Iz domaćeg, privatnog kulta nastao je državni, javni kult – država je svrstala bogove u kategorije i kodifikovala pravila i obrede.

Rimska religija je od svojih početaka bila podeljena u dve grane: na javni, državni kult i privatni, domaći kult. Sve do kraja paganism, domaći kult, kojim je rukovodio otac porodice (pater familias), održao je svoju samostalnost i značaj uporedo sa javnim kultom. Domaći kult se obavljao oko ognjišta i izgleda da se nije bitnije promenio za sve vreme trajanja rimske istorije. Kult je bio namenjen penatima i larima, mitsko-obrednim personifikacijama predaka, kao i genijima – personifikacijama božanske prirode koja je stalna i nepromenljiva, božanskom duhu zaštitniku koji živi zajedno sa čovekom. Krizne situacije u porodici, prilikom venčanja, rođenja i smrti nametale su potrebu za specifičnim obredima koje su zahtevali pojedini duhovi i niža božanstva. Javni kult je kontrolisala država i bio je u nadležnosti jednog broja sveštenika i religijskih bratstava. Za razliku od domaćeg kulta, državni prima u svoj Panteon bogove svih naroda i romanizuje ih ili obožava prema njihovom prvobitnom kultu. U društvu koje je egzistiralo na velikim društvenim protivrečnostima, mase su tražile utehu i spas u duhovnoj orientaciji te se stoga javljaju i mnogobrojni kultovi i misterije. Država je u pojavi tih raznih kultova videla sredstvo za obuzdavanje i kontrolisanje nezadovoljnih masa. Suprotstavlja se samo onim religijama koje mogu da poremete ili ugroze postojeću ravnotežu.

Za vreme monarhije kralj je zauzimao prvo mesto u svešteničkoj hijerarhiji – on je bio Rex sacrorum ("kralj svetinja") i u svojoj palati Regia ("kraljeva kuća") obavljao je tri vrste obreda posvećenih Jupiteru, Junoni i Janusu, ili Jupiteru, Marsu i boginji izobilja i plodnosti zemlje

Opi Konsini. Potom je dolazilo 15 prvosveštenika kulta – *flamines maiores* – na čelu sa tri vrhovna flamina: Jupiterovim, Marsovim i Kvirinovim. Flamini su bili samostalni i povezani jedino sa božanstvom od kojeg im je poticalo ime. Šest vestalki (*virgines vestales*) čuvale su rimski narod održavajući svetu vatu u Vestinom hramu kružnog oblika. Kolegium augura takođe je bio nezavistan. Uloga augura bila je da utvrdi da li je odredeni poduhvat bio fas – dopušten, po volji bogova. U javnom kultu učestvovale su i druge zatvorene grupe ili sodalicije (*sodalitis* – drug) od kojih je svaka imala određenu religijsku tehniku. Fecijali (*fetales*) su predstavljali rimski narod u odnosima sa drugim nacijama, naročito u objavljuvanju rata i zaključivanju mirovnih ugovora. Salijci (*salii* – igrači) Marsa i Kvirina stupali su na scenu u oktobru svake godine u kojoj je dolazilo do objave rata ili zaključenja mira. Arvalska braća (*fratres Arvales*) su štitila obrađena polja, zavetovana Cererinom kultu. Haruspici (*haruspices*) su nebesku volju tumačili po obliku i izgledu utrobe žrtvovane životinje.

Sa teritorije Srednjeg Pomoravlja potiče nekoliko vrlo značajnih nalaza, izloženih na stalnoj postavci, koji svedoče o raznovrsnim načinima zadovoljavanja i izražavanja duhovnih potreba tadašnjih stanovnika. Bronzana votivna ruka Jupitera Dolihena (?) i statueta Izide Fortune svedoče o kultovima prenetim sa Istoka, verovatno regrutovanjem vojnika sa tih prostora u legije stacionirane na dunavskom Limesu. Zanimljiv eksponat je takođe i aplikacija sa kola boginje Minerve, zaštitnice zanata i zanatlija, koja je kasnije poistovećena sa Atenom Paladom. Dobro je očuvana i votivna pločica vezana za kult podunavskih jahača, koji je verovatno bio posvećen nepoznatoj boginji (Kibela, Anatis, Epona, Luna i sl.) kao centralnoj ličnosti kulta i kojoj su jahači bili podređeni. Među eksponatima su i koštana figurina Venere sa Erosom (?), koja je verovatno bila ukrasni deo koštane igle, bronzana kutijica-amulet za nošenje magijskog zapisa oko vrata, kao i veoma zanimljiva karika sa privescima-amuletimi. Poseban prostor dat je nalazima sa otvorenog svetilišta – mitreja – kod sela Dragova, gde su izloženi ikonice sa predstavom boga Mitre (persijsko božanstvo svetlosti, poštovano u celoj Rimskoj imperiji), jedna fibula (inače zaštitni znak Muzeja) i nekoliko fragmentovanih posuda sa reljefnim predstavama zmija.

Grob je bio sveto mesto, *deo rerum religiosarum*, neprikosnovenih stvari, tabua koji se ne smeju oštetiti, jer bi to značilo pravi verski zločin. U početku epitaf ima vrlo jednostavan oblik, samo sa imenom pokojnika, najpre u nominativu, kasnije u genitivu. Ubrzo se dodaju i obaveštenja o starosti i zanimanju pokojnika. U Avgustovo doba epitaf dobija izgled posvete bogovima Manima (duše umrlih). Od tada natpisi često počinju formulom *Dis Manibus*. Posle početnih formula na epitafima dolazi ime pokojnika sa podacima o poreklu, prebivalištu, zanimanju, počastima, starosti. Epitafi predstavljaju dragocenu građu koja pruža mnogo podataka za proučavanje etničke strukture društva, odnosa među stanovništvom naših krajeva, utvrđivanje statusa pojedinih naselja trgovinskim odnosima; obaveštavaju nas o radu i funkciji pokojnika za vreme njegovog života, o upravi, stepenu romanizacije, razmeštanju i sastavu vojnih jedinica.

Votivni natpisi su natpisi na izvesnim spomenicima (žrtvenik–ara) koji su posvećeni božanstvu od strane pojedinca ili grupe građana. Formula je slična kao kod nadgrobnih spomenika. Sadrži: 1) posvetu božanstvu (ili božanstvima). Često se dodaje da se natpis postavlja u čast cara ili careva (redovno počinje formulom *PRO SALUTE*); 2) ime dedikanta, ličnosti koja zavet postavlja, 3) *cursus honorum*–karijera darodavca, 4) razlog zbog koga je votivni spomenik postavljen, 5) datiranje, 6) završna zavetna formula iskazuje da je ličnost dedikanta izvršila zavet božanstva, VSLM–votum solvit libens merito, izvrši zavet rado prema zasluzi božanstva (VLS–votum libens solvit, VS votum solvit). Jedna takva ara nađena je u okolini sela Kušiljeva. Dedikant je Valerius Maximinus.

Figuralni motivi koji ukrasavaju rimske grobnice simbolično prenose mistične težnje ponikle u ljudskim dušama sa razvojem uticaja istočnačkih religija. Ovaj misticizam dolazi da ublaži patnju prouzrokovanoj gubitkom dragih bića. U Ćupriji je nadjen vrlo redak i neobičan nadgrobni spomenik od koga je očuvan samo manji deo. Oblik spomenika nastao je spajanjem dva elementa, oba poreklom iz funerarne plastike: konhe, koja može biti samostalan nadgrobni spomenik i para lavova, koji su vrlo često ukrasni elementi na nadgrobnim spomenicima, povezani jednom figurom u sredini ili nekim drugim objektima (najčešće se u sredini među

lavovima nalazi borova šišarka, Hipnos ili Amor sa buktinjom, Delfi, glava Serapisa sa kalatosom na glavi, katkad glava Meduze sa šišarkom iznad nje). Lav je ambivalentan simbol, solaran i lunaran, i dobar i zao, grabljiva moć smrti, a takođe čovekova pobeda nad smrću. U hrišćanstvu je Hristova moć da izbavi hrišćanina iz lavnih čeljusti, koje su Đavo "kao lav ričući", ali takođe i simbol duhovne budnosti, čvrstine i uskrsnuća. Na spomeniku iz Ćuprije se verovatno radi o predstavi biblijske priče Danilo u lavljoj pećini, koja simbolizuje Božije izbavljenje vernika.

U okviru dela stalne muzejske postavke posvećene kultu sasvim određeno mesto dobili su i nadgrobni spomenici sa islamskih i hrišćanskih nekropola. Turski nišani, zvani i bašluci, jesu nadgrobni drveni ili kameni spomenici muslimana, koje u naše krajeve donose Turci. Najraniji nišani imaju formalne osobine osmanlijskih nišana Anatolije i drugih turskih oblasti. Klesani su od lokalnog kamena, obično peščara, grubo i bez veće figuralne ili reljefne obrade. Slede u formalnom pogledu vertikalni oblik nadgrobnog usadnika kvadratnog preseka po ugledu na antičke rimske stele, pa se obično klešu u vidu visokog stuba nadvišenog stilizovanim turskim turbanom. Osnovne osobine turskih nišana jesu velike dimenzije, rustična obrada i skromna dekoracija.

Hrišćanski nadgrobni spomenici podizani su nad humkama pokojnika u više vidova, kao nadgrobne ploče ili vertikalni usadnici, gotovo uvek sa pratećim natpisima i krsnim znacima. Na postavci su izložena dva primerka, jedan krstoliki vertikalni usadnik (Maksimov) i jedan vodoravna pravougaona ploča (Ljubivoja), obo iz XIX veka. Uz ovaj materijal izložen je i deo monumentalne kultne arhitekture, deo dovratnika portalna sa porušene manastirske crkve Sv. Jovan Glavosek (XV vek) iz klisure reke Crnice kod Paraćina, sa motivom moravske rozete izvedene dvočlanim kanelovanim prepletom u tehniči plitkog reljefa.

26. ETNOLOŠKA ZBIRKA (SEOSKA KUĆA I POKUĆSTVO)

Moravska kuća, karakteristična u južnim delovima Srbije, Pomoravlju, istočnoj Srbiji i delovima Šumadije, građena je od čatme i pletera, sa tremom i lukovima. Stariji tip kuće sa tremom od čatme ima samo dve prostorije: kuću u kojoj je bilo ognjište i sobu. Zadružni način života sa vuše ukućana uslovio je promene u veličini i funkciji tradicionalne seoske kuće kao i pomoćnim zgradama. Moravska kuća imala je poloutvoreno ognjište sa odžakljom postavljenom uz središnji zid kuće. Pod je od nabijene zemlje, a tavanica od šašovaca oblepljena malterom ili blatom. Ispod dela kuće gradi se podrum.

Pokućstvo stare moravske kuće sastoji se od sofre za jelo okruglog ili izduženog oblika, stolica tronožaca i različitih posuda za jelo i držanje jela: drvenih i zemljanih činija, tanjira, lonaca, čupova, drvenih buklja za vodu, vino i rakiju kao i zemljanih šolja, testija, pljoski i dr. Na ognjištu su verige i bakrač, kao i različiti zemljani lonci za kuvanje i držanje jela.

U kući se nalazi i načvar za brašno i mešenje hleba, police za držanje posuda i dolap – drveni orman lociran u uglu za držanje pokućstva i hrane. U sobi je pokućstvo skromno: kreveti od tesanih dasaka i sanduci za držanje spreme – posteljine i rublja. Na podu sobe su krpare, na zidovima vezeni čilimovi, a za pokrivanje kreveta koriste se tkani čaršafi, guberi i čilimi. Sastavni deo seoskog domaćinstva su pomoćne zgrade: vajat za spavanje u kome se ne loži vatra, zidana peć za hleb, mlekar za spravljanje i držanje mleka, sira i kajmaka, ambar, koš, trem za kola, staje i obori za stoku.

Seoske kuće u ravničarskom delu Pomoravlja su ušorene pored druma, dok su kuće u planinskom delu Crnog vrha grupisane po zaseocima i malama. Domaćinstva na selu uglavnom se bave poljoprivredom, stočarstvom, povtarstvom i voćarstvom.

Među eksponatima ističu se primeri bogatog narodnog veza na fermentima, anterijama, jelicima, i kompleti seoske i gradske narodne nošnje iz Jagodine i okoline, kao i velika sofa bogato ukrašena motivima u duborezu.

27. SLIKARSTVO

Sve do sredine XIX veka i pojave Đure Jakšića i Vladislava Titelbaha kao školskih učitelja crtanja, u Jagodini nije bilo umetnika koji su se profesionalno bavili slikarstvom. Povremeni boravci putujućih ikonopisaca, od kojih je sačuvan tek po koji rad, ne mogu ispuniti ogromnu prazninu u poznavanju umetničkih tokova na području Jagodine u prvoj polovini XIX veka. Nakon podizanja 1818. g. crkve Sv. Arhanđela Mihajla, njen ktor, srpski knez Miloš Obrenović naložio je da odmah bude islikana i oltarska pregrada za crkvu. Slikanje ikonostasa je u svom osnovnom delu završio 1822. g. Jovan Stergijević, poznat pod nazivom Janja Moler (od nem. der Maler, slikar), koji je zapravo bio knežev omiljeni ikonopisac. Zna se da je Janja Moler tih godina radio ikone i za ikonostas parohijske, nekada manastirske crkve u Ivkovačkom Prnjavoru, nedaleko od Jagodine. Docniji boravak i slikarski rad Đure Jakšića (1869–1872) u Jagodini predstavljalje je veliku i značajnu fazu ovog najsnažnijeg predstavnika romantizma u slikarstvu kod Srba. Kratkotrajno je bilo i prisustvo Vladislava Titelbaha u Jagodini (1880–1882), koji je tokom boravka u mestu ostavio nekoliko zanimljivih crteža.

Ovu sumornu sliku do izvesne mere razbija pojava Nikole Milojevića (1865–1942), koji se iz Jagodine otisnuo put Beograda i Beča na studije slikarstva, posle čega će ostvariti zapaženu karijeru uglednog portretiste visoke klijentele Beograda. Muzej je jedan veliki broj njegovih radova dobio 1980. g. u legat, koji povremeno izlaze. Istovremeno, nekoliko dela Nikole Milojevića je izloženo i na stalnoj postavci. Među izloženim delima dominira monumentalni Portret g-de Genčić (1907), izlagan na Sveskoj izložbi u Londonu od maja do oktobra 1907. g. Reč je o slici koja se ističe majstorskom virtuznošću tehnike i bogatstvom palete, kojom je Milojević savršeno dočarao srpsku narodnu nošnju. Znatno intimnije i psihološki razrađenije izvedena su druga Milojevićeve odabrana dela, sva nastala oko 1900. g.: Portret jagodinske učiteljice Ljubice Ilić, Portret Miletne Jakšića, književnika i sinovca Đure Jakšića, Portret mlade žene u žutom, Portret žene s bisernom ogrlicom, Portret čoveka s cvikerima, kao i Portret devojke s čipkastim okovratnikom iz 1893. g. Uz navedene slike na postavci je izložen i originalan Milojevićev štafelaj, kao i Nagradna diploma koju je za Autoportret (izveden na slikarskoj paleti, čuva se u Narodnom muzeju u Beogradu) dobio na Međunarodnoj izložbi u Atini 1903. g., čiji je pokrovitelj bila ondašnja grčka princeza Sofija.

Slikar Đorđe Putnik (1851–?), rođen u Beloj Crkvi, najveći deo svog veoma plodnog slikarskog života, koji još nije najbolje proučen, proveo je slikajući ikone, crkvene zastave i ikonostase za srpske pravoslavne crkve na teritoriji današnje Vojvodine i Rumunije. Portreti bračnog para Dobričić iz Čuprije, izloženi na stalnoj postavci, predstavljaju ovog srednje darovitog umetnika u najboljem svetlu, kao veštog zanatlju dopadljivog kolorita.

Veliko platno koje najverovatnije predstavlja Kneza Lazara rad je po svemu sudeći Nikole Markovića (1843–1889), svojevremeno jednog od najcenjenijih srpskih slikara XIX veka i člana Srpskog učenog društva, koji je često sarađivao sa Stevanom Todorovićem, a izveo je i ikonostas za hram manastira Resave (Manasije). Portreti bračnog para Šohaj, poznatih jagodinskih apotekara u periodu između dva svetska rata, dela su slikara T. Ristića, o kome se veoma malo zna.

Grafika i crteži

U likovnim umetnostima grafika je pojam kojim se označava grupa tehničkih postupaka za umnožavanje likovnih predstava. Pri tome se koriste različiti materijali i metodi za obradu matrice, koja može biti od drveta, bakra, kamena i sl. Sa prethodno obrađene matrici na koju je naneta boja potom se otiskuju grafički listovi kao reprodukcije prikaza na matrici. Matrica, odnosno, grafička ploča obrađuje se urezivanjem crteža specijalnim alatom (iglama i noževima) kod bakroreza, drvoreza i litografije, dok se kod bakropisa i suve igle koriste hemijska sredstva. Grafika je među Srbima poznata od svojih početaka u Evropi. Već u štampariji jeromonaha

Makarija na Cetinju iz 1494. g. grafika je korišćena da bi ukrasila i ilustrovala štampane bogoslužbene knjige, zamenjujući klasičnu knjižnu iluminaciju. Potom grafika postaje samostalna umetnička disciplina, i ostaje jedan od glavnih prenosilaca ikonografskih i idejnih postulata u novovekovnom periodu. Kao mogućnost reprodukcije grafika je sve do pronaleta fotografije vekovima bila nezamenljivo sredstvo umetnika, naučnika, arhitekata, štampara, geografa, te vojnih stratega, jer su njome mogле biti zabeležene sve oblasti ljudskog stvaranja i sve što čoveka okružuje.

U Zbirci grafike i crteža posebno se ističu eksponati poreklom sa Atosa, svedočeći o živim vezama pomoravske sredine sa Svetom Gorom i naročito manastiru Hilandarom. Izložena su dva svetogorska bakrorezna lista. Mali kolorisani bakrorez, otisnut 1774. g. u Veneciji, predstavlja Sv. Jovana Vladimira na odru, sa grčkim natpisom koji govori o čudotvornim isceliteljskim moštima dukljanskog kneza iz XI veka, jednog od najranijih slovenskih svetitelja čiji je kult negovan širom Balkana. Na velikom bakroeznom listu, verovatno iz sredine XIX veka, izvedena je ikonografski složena kompozicija sa konjaničkim likovima najpoštovаниjih svetih ratnika sv. Georgija, sv. Dimitrija, sv. Jevstatija i sv. Teodora. Od novijih eksponata koji su obuhvaćeni Zbirkom grafika i crteža na postavci je izložen rad Na studencu poznatog jagodinskog slikara Nikole Milojevića iz 1892. g., tehnički besprekorna litografija sa romantičarskom temom, kao i Portret trgovca Đoke Bogdanovića, izvanredan crtež olovkom iz 1912. g. slikara Emanuela Muanovića, čije umetničko stvaralaštvo još uvek nije dovoljno proučeno.

28. SKULPTURA

Slobodne skulpture u Srbiji nije bilo u onoj meri u kojoj ona postoji u zapadnim delovima Balkana i Evrope. Razlog neomiljenosti ovog umetničkog roda bio je pre svega stav crkve i strah od vajarskog dela kao mogućeg predmeta idolopoklonstva. Na fasadama crkava, međutim, skulptura je postojala u vidu plitkoreljefne dekoracije, figuralne, floralne ili geometrijske. U Jagodini skulptura se pojavljuje veoma kasno, tek u drugoj polovini XIX veka kao sekundarni ukras u vidu fasadne plastike. Predmet fasadne skulpture najčešće su bili okviri prozorskih otvara i potkrovni venci, na kojima su nalazili mesto antikizirajući motivi istorijskih stilova, figuralno obrađene konzole, holedre, maskeroni u vidu pojedinih mitoloških likova, edikule i akroterije, dok su se na fasadnim platnim i kalkanima pojavljivale pune skulpture sa personifikacijama zanatstva, godišnjih doba, izobilja, ili pak inicijali vlasnika i godine izgradnje. Izgleda da je prvi javni spomenik u Jagodini bio Portret Jovana Kosovljjanina, rad znamenitog srpskog vajara Simeona Roksandića, koji je 1904. g. bio postavljen u dvorištu Jagodinske pivare. Tek će znatno kasnije (1930) biti izvedena prva prava javna skulptura u centru grada, Spomenik borcima iz Balkanskih i Prvog svetskog rata, koji je izveo Kotoranin Frano Menegelo Dinčić.

Po broju eksponata skromna, muzejska Zbirka skulptura predstavljena je delima najpoznatijih srpskih i jugoslovenskih skulptora XIX i XX veka. Među njima se velikim formatom ističe bronzani Portret Jovana Kosovljjanina, prvog vlasnika Jagodinske pivare i značajne ličnosti srpske istorije XIX veka. Poznati srpski vajar Simeon Roksandić izveo je glineni model Kosovljjaninovog poprsja 1903. g. a sama bista je izlivena u bronzi naredne, 1904. g. u Nürnbergu, u firmi Guss Lenz. Ovaj rani Roksandićev rad iz njegovog tzv. kragujevačkog perioda, izveden u tehnici dubokog reljefa, pravobitno se nalazio u dvorištu jagodinske Pivare, ali je nakon austro-ugarske devastacije i rušenja pivarskih zgrada i postrojenja krajem Prvog svetskog rata bio sklonjen od očiju javnosti i u najnovije vreme predat Muzeju na čuvanje. Roksandić je poprse Jovana Kosovljjanina izveo na osnovu slikanog predloška, jednog malog uljanog Kosovljjaninovog portreta nepoznatog slikara, koji se čuvalo u porodici naslednika, a čija je reprodukcija izložena uz sam bronzani portret.

Na stalnoj postavci izloženo je još nekoliko portretnih bista. Uz legat Svetislava

Šumarevića, poznatog jagodinskog publiciste i novinara, koji čini uglavnom njegova lična biblioteka, Muzeju je svojevremeno poklonjen i njegov portret, koji je u glini izveo poznati jugoslovenski i slovenački vajar Lojze Dolinar. Iz zaostavštine čuvene porodice Teokarović, koji su bili vlasnici i upravnici velike tekstilne industrije sa postrojenjima u Leskovcu i Paraćinu, Muzej čuva nekoliko reprezentativnih dela, od kojih su na stalnoj izložbenoj postavci bronzani Portret Vane Teokarović, rad vajara Milana Cindrića, mermerno poprsje Devojkе duge kose, rad verovatno Đorda Jovanovića, kao i izvanredan rad u mermeru pod nazivom Dama s leptirom, moguće delo prvog srpskog skulptora Petra Ubavkića. Od eksponata iz novijeg perioda na stalnoj postavci su doobile prostor i skulpture manjeg formata pod nazivom Jovanča Micić i Jagodinski čuran, original modeli vajara Ivana Lalickog za nagrade Festivala "Dani komedije" u Jagodini.

29. ZBIRKA STAKLA I SREBRA

Posebno značajna u okviru fondova Muzeja jeste Zbirka stakla i srebra. Veoma razvijenom zanatstvu i trgovini u Jagodini, sredinom XIX veka pridodata je i industrija. Zahvaljujući povoljnim prirodnim uslovima (dovoljno kamena oblutka, dobra tekuća voda, dosta šume), u blizini Jagodine je 1846. g. podignuta prva srpska fabrika – staklara, kao prvi industrijski objekat od oslobođenja od Turaka. Njen osnivač i vlasnik bio je ondašnji srpski ministar inostranih poslova Avram Petronijević, a pokrovitelj sam gospodar Srbije, knez Aleksandar Karadordjević. Staklara se nalazila između sela Miševića i Belice, na obroncima Crnog vrha. Prva srpska fabrika stakla proizvodila je gotovo sve vrste stakla: brušeno, gravirano, ajhovano, molovano, kao i staklo u boji u stilu češkog bidermajera, a majstori su uglavnom bili Česi i Bavarci. Zbog velike konkurenциje pre svega austrijskih proizvođača stakla i zbog primitivnog manufakturnog načina rada, tzv. Avramovac nije mogao duže da radi, pa se po smrti osnivača 1852. g. ugasio. Tek 1879. g. novu fabriku stakla, na samom izlazu iz Jagodine prema Kragujevcu, podiže Julije Bozitovac, srpski trgovac iz Pešte. Nju ubrzo, 1882. g. otkupljuje jagodinski trgovac Nacko Janković, koji u fabriku donosi nešto savremeniju tehnologiju. Ova nova fabrika, Jagodinska staklara izradivala je obično (ordinar) staklo, presovano, liveno, mlečno i matirano staklo, a ukrašavano je graviranjem, brušenjem i emajliranjem. Proizvodila je i ambalažno staklo za apoteke, železnicu, Pivaru Jovana Kosovljana i druge potrebe. Za svoje proizvode Jankovićeva staklara dobijala je i međunarodna priznanja.

Na postavci je izloženo nekoliko izuzetnih primeraka stakla iz staklare Avrama Petronijevića i staklare Nacka Jankovića. Naročito mesto zauzima prvi proizvod Avramovca, veliki zvonoliki pehar od bezbojnog duvanog stakla iz 1846. g. koji je poklonjen knezu Aleksandru u Topoli na dan njegove slave, kao i unikatni lični primerci Nacka Jankovića – mali ukrasni peharić od tirkizno plavog livenog stakla (pre 1896. g.), čaša za vino sa vlasnikovim inicijalima od rubin crvenog stakla (posle 1896. g.) i čaša za vino sa vlasnikovim inicijalima i portretom sina Dušana od bezbojnog stakla (posle 1896. g.). Od velikog broja eksponata svakako treba izdvojiti rakijske čašice od debelog stakla, bočicu sa zatvaračem i posudu za med i šećer iz Avramovca, kao i ukrašene čaše za vino i rakiju, muvar rakijski ibrik i dekorativnu staklenu šatulu iz staklare Nacka Jankovića. Uz ove, pažnju privlače i primerci pivarskog i apotekarskog stakla, kao i čaša za vino i krigla za pivo sa inicijalima jagodinskog bankara Marka Đorđevića. U Zbirci ima i značajnih primeraka uvoznog stakla, kao i stakla iz drugih staklarskih fabrika u Srbiji.

Reprezentativni eksponati od srebra i mesinga gotovo su uglavnom inostranog porekla i u muzejsku zbirku su došli putem otkupa ili poklona. Izvanredni primerci bidermajera i secesijskih posuda od srebra i bojenog plavog i zelenog stakla, ogledala od stakla i mesinga, kompleti srebrnog escajga i čaša različite namene sa bokalima, kao i keramičke dekorisane krigle za pivo, rečito svedoče o visokom ukusu jagodinske trgovačke i bankarske klase.

IV KRUG – MUZEJSKE ZBIRKE

30. SAVREMENA UMETNOST

U prostoru muzejske Galerije u Gornjoj sali mogu se u okviru stalne postavke videti radovi zavičajnih stvaralaca uglavnom okupljenih u Klubu likovnih umetnika Jagodine (KLUJ) i Likovno udruženje Jagodine (LUJ), kao i izbor iz muzejskih legata.

Članovi umetničkih klubova, među kojima je većina akademskih slikara, grafičara i vajara, ali i slikara amatera, zastupljeni su veoma značajnim radovima, koji svedoče o visokoj razvijenosti likovnog stvaralaštva u jagodinskom kraju. Među vodećim autorima u zavičajnom okruženju naročito se ističu: slikari Vojkan Veličković, Ilija Vukićević, Sretko Divljan, Živojin Đokić, Ljubodrag Janković – Jale, Dragutin Tavrić, Dragoslav Marković – Markus, Žikica Jovanović, Nebojša Kostić, Slobodan Štetić, karikaturista i slikar Aleksandar Urošević – Matra, zatim, fotografi Nikola Tatić – Kolja, Predrag Milićević – Peda, vajari Predrag Airo, Dragoslav Marković – Markus i Vojislav Dželetović, kao i slikari amateri Milorad Trajković – Pajko, Momčilo Popović, Mihajlo Stefanović, Miodrag Kamberović, Slobodan Todorović.

U izboru umetničkih dela na stalnoj postavci određeno mesto dobili su i sledeći autori: Nikola Blažev, Božidar Plazinić, Slavoljub Mirković, Dušan Jovanović, Relja Penezić, Stojadin Trajković, Radenko Mišević, Miroslav Ristić, Srećko Zdravković, Milun Mitrović, Ivan Felker, ali i umetnice: Vera Karamatijević, Lidija Macura, Vesna Mijačika, Slobodanka Rakić-Šefer, Živana Kostić, Vera Božičković-Popović, Nevenka Stojsavljević, Zorica Tasić i Olivera Jovanović.

U okviru povremenih izložbi izlažu se i legati. Umetničko odeljenje Zavičajnog muzeja poseduje četiri legata, legat slikara Nikole Milojevića, legat slikara Živana Vulića, legat Republičke zajednice kulture i legat–zaostavštinu slikara Miodraga Filipovića.

Zavičajno stvaralaštvo svog najznačajnijeg predstavnika imalo je u ličnosti slikara Nikole Milojevića (1865–1942), koji predstavlja prvo ime na polju slike u Jagodini i okolini. Iako je najveći deo života proveo u Beogradu, Milojević se u izvesnom smislu može smatrati autemeljivačem likovne aktivnosti u ovom delu Srbije. Rođen je u Jagodini 6. maja 1865. g. u skromnoj i brojnoj zanatlijsko-trgovačkoj porodici. Od četvoro dece u životu je ostao samo Nikola, te majka odlučuje da mu omogući školovanje. U Jagodini završava osnovnu školu i četiri razreda gimnazije. Dalju brigu o Nikolinom školovanju preuzima ujak koji ga odvodi u Beograd, gde počinje da uči trgovački zanat u radnji kancelarijskog materijala poznatog trgovca Jefte Pavlovića. U dodiru sa obiljem crtačeg materijala, a zahvaljujući urođenoj sklonosti, Milojević koristi svaki sloboden trenutak za crtanje. Kasnije, prešavši u kuću trgovca Đoke Pavlovića, uz obavljanje domaćih poslova, više vremena je posvećivao učenju i usavršavanju. Lični kontakti sa slikarima Milošem Tenkovićem a naročito Đorđem Milovanovićem, i trogodišnji boravak u njegovom ateljeu, ostavili su neizbrisiv trag na Milojevićevo umetničko formiranje. Zahvajujući meceni Đoki Pavloviću, Milojević upisuje studije slikarstva na Akademiji likovnih umetnosti u Bečeju, gde provodi tri godine. Ne završivši sasvim Akademiju iz materijalnih razloga, vraća se u Beograd. Tu se osamostaljuje i otvara slikarski atelje u Knez Mihailovoj ulici. Sve do 1930. g.

važi za jednog od najtraženijih portretista srednjeg stadeža beogradske čaršije. Pošto je izgubio vid, prestao je da sliku, te 1942. g. umire izlovan i zaboravljen u svojoj kući sa ateljeom na Dušanovcu. Legat slike Nikole Milojevića obuhvata trideset dela: petnaest crteža, jednu litografiju i četrnaest slika izvedenih u tehniči ulja na platnu ili ulja na dasci. Pet radova potiče iz perioda pre Milojevićevog odlaska na studije slikarstva (reč je uglavnom o crtežima). Najbrojnija su dela nastala za vreme boravka u Beče, poput portreta radenih uljem, te obaveznih školskih radova, kakvi su crteži po živim i gipsanim modelima. Najvredniji deo legata predstavljaju radovi nastali po povratku iz Beče u Beograd: Portret Milet Jakšića, književnika i sinovca Đure Jakšića, Portret pisca Stevana Sremca iz serije Kulturni radnici u sutoru života, Portret Ljubice Ilić, jagodinske učiteljice. Posebno mesto pripada portretu gospode Genčić, supruge ministra unutrašnjih dela u vlasti srpskog premijera Vladana Đorđevića. Formiran kao slikar na bečkoj Akademiji, Nikola Milojević se približio slikarstvu realističke stilske orientacije. Kao realista on je prisutan samo onim elementima svog slikarstva koji podrazumevaju fak-tografsku sličnost sa motivom, bez realizmu svojstvene socijalne komponente.

Drugi legat u fondu jagodinskog Zavičajnog muzeja predstavlja deo likovnog stvaralaštva slikara Živana Vulića i obuhvata četrdeset sedam slika nastalih u različitim razdobljima, promenljivih stilskih opredeljenja, te u klasičnim i eksperimentalnim tehnikama. Živan Vulić takođe potiče iz Jagodine. Rođen je 1911. g. u Starom Laništu, selu nedaleko od Jagodine, u porodici siromašnih zemljoradnika. Nikola Milojević, akademski slikar, uzima ga kod sebe 1919. g. i on od tada živi u Beogradu gde uči slikarstvo. U Beogradu završava osnovnu školu, gimnaziju a potom i Državnu umetničku školu. Diplomirao je na Nastavničkom odseku u klasi Bete Vukanović i Ljube Ivanovića. Po završetku školovanja kratko je službovao u Beogradu, a potom duže u čačanskoj Gimnaziji kao profesor likovne umetnosti. Kraj službovanja i penziju dočekao je u Beogradu. Legat Živana Vulića obuhvata stvaralaštvo tehnički veoma raznovrsno, u kome su motivi predmeti, ljudi a posebno pejzaži, obrađivani u tematskim ciklusima: motivi sa Rudnika, iz Pomoravlja, sa Jadranom mora ili iz okoline Beograda. Koristeći se tekvinama impresionizma ovaj slikar interpretira pejzaže u svetlim harmonijama, a portrete finom psihološkom karakterizacijom. Druga faza u Vulićevom radu predstavlja stilizovanje motiva i apstrahovanje detalja. Treća faza, koju sam autor naziva "kamen kao boja u slikarstvu", predstavlja najviši stepen korišćenja "neslikarskih" materijala u stvaralaštву ovog umetnika. Kao pigmentom, Vulić se služi finim prahom rečnog kamena u prirodnim nijansama. Najbrojniji deo legata čine slike rađene uljanom tehnikom na platnu ili kartonu. Samo korišćenje raznovrsnih podloga i materijala otkriva jednog maštovitog slikara koji i beznačajne predmete pretvara u motive dostojeće autentične umetničke inspiracije. Ove slike rađene su lazurnim postupkom i svetlim, toplim koloritom. U praćenju likovnog razvoja Živana Vulića bili su značajni, pored nesumnjivog ličnog talenta i izuzetne radne energije, i uticaji ateljea Nikole Milojevića, a još više Državne umetničke škole i njениh profesora. Pod njihovom pedagoškom paletom Vulićeva stvaralačka širina dobija umetničke okvire, podvrgava se zanatskim postulatima, i u isto vreme dobija podsticaje za samostalna istraživanja, što je najznačajnija osobenost ovog slikara.

Legat Republičke zajednice kulture broji pedesetak dela različitih autora, koja je Republička zajednica kulture prikupljala putem otkupa sa samostalnih i drugih umetničkih izložbi, uglavnom u Beogradu. Fond je veoma raznovrstan, u njemu ima slika, grafika, predmeta prinenjene umetnosti. Tu su se našla imena naših stvaralača poput Vere Božičković-Popović, Ljubodraga Jankovića – Jaleta, Lidije Macure, Relje Penezića, Rajne Nikolić i dr.

Legat–ostavština Miodraga Filipovića – Fiće dospeo je u Muzej 1992. g. posle tragične smrti ovog mladog umetnika u usponu. Fond broji oko dve stotine slika i crteža, rađenih mahom u tehniči ulja, tuša i ugljena. Legat nije pripremljen za izlaganje i za sada nije zastupljen na stalnoj izložbenoj postavci.

BIBLIOGRAFIJA

1. Literatura o Muzeju

1.1. Muzej i stalna izložbena postavka

- D. Vukićević, Za kompleksni muzej u Svetozarevu, Novi put 20, 1955, str. 5.
- D. Vukićević, Pov. "Nedelje muzeja." Muzej mora da postane dopunski deo škole, Novi put 41, 1957, str. 5.
- D. Vukićević, Svetozarevo još uvek bez muzejske zgrade, Novi put 42, 1958, str. 5.
- S. Vetnić, Organizaciona struktura i rad provincijskih muzeja u Srbiji, Muzeji i spomenici kulture 4, Sofija 1966, str. 44–50.
- S. Vetnić, Jedna projekcija razvoja muzejske službe u Pomoravlju, Bilten Zajednice muzeja Srbije 3, Beograd 1975, str. 16–20.
- M. Aleksić, Stalna postavka – rezultat dugogodišnjeg rada Muzeja, Doba 21, 1983, str. 11.
- M. Stojić, Prvi tragovi života. Nalaz. iz mladeg kamenog doba. Metalno doba. Antika, Doba 21, 1983, str. 12.
- S. Vetnić, Srednjovekovni period, Doba 21, 1983, str. 13.
- D. Jovanović, Jagodina u vreme turske vladavine (15–18. vek), Doba 21, 1983, str. 13.
- M. Aleksić, Etnološka zbirka Zavičajnog muzeja, Doba 21, 1983, str. 14.
- Lj. Zdravković, Pregled istorijskog dela postavke Zavičajnog muzeja, Doba 21, 1983, str. 14–15.
- M. Bojković, Umetnička zbirka Zavičajnog muzeja, Doba 21, 1983, str. 16.
- M. Aleksić, Stalna postavka Zavičajnog muzeja Svetozarevo – rezultat dugogodišnjeg rada Muzeja, Informatica Museologica 1–3 (67–69), Zagreb 1984, str. 25–27.
- S. Vetnić, Zavičajni muzej Svetozarevo. Stalna postavka, Svetozarevo 1984.
- M. Kojić, Oblici pedagoškog rada u Zavičajnom muzeju u Svetozarevu, Informatica Muscologica 1–4, Zagreb 1987, str. 20–23.
- Muzeji i galerije u Saveznoj Republici Jugoslaviji, Beograd 1993, str. 76.
- B. Cvetković, Jagodina, Kroz Srbiju i Crnu Goru, ed. S. Ristanović, Beograd 1995, str. 308.
- Kulturna riznica Srbije, ed. J. Janićijević, Beograd 1996, str. 328.
- M. Kojić, Zavičajni muzej Jagodina, Enciklopedija srpske istoriografije, ed. S. Ćirković, R. Mihaljić, Beograd 1997, str. 218.

1.2. Eksponati, zbirke, studijska građa i terenski rad

- S. Urošević, Crni vrh. Studija terena kristalastih škriljaca i granita, Glas SKA LXXXVII, Beograd 1912, str. 98–135.
- Z. Bešić, Kratak izveštaj o terenskom radu u Geološko-paleontološkom odeljenju Prirodnočaškog muzeja srpske zemlje u 1949. g., Glasnik Prirodnjačkog muzeja srpske zemlje A, 3, 1950, str. 34–50.
- D. Vukićević, Otkopan kazan za pećenje rakije iz Prvog srpskog ustanka, Novi put 39, 1954, str. 5.
- D. Vukićević, Fosil star oko milion i po godina, Novi put 41, 1956, str. 5.
- B. Matejić i Z. Petronijević, Prethodno saopštenje o nalasku pikernijske faune kod Svetozareva, Zapisnici Srpskog geološkog društva za 1956. godinu, Beograd 1957.
- A. Čirić, "Štajerska" fauna sisara iz Lozovika kod Svetozareva, Vesnik Zavoda za geološka i geofizička istraživanja, Ser. A, knj. XX, Beograd 1962, str. 32–39.
- D. Vukićević, Zanimljiv arheološki nalaz u Bunaru, Novi put 40, 1961, str. 5.
- K. Petković i P. Nikolić, Osnovi geologije (Geologija II). Istorija geologije, Beograd 1965, str. 1–51.
- S. Vetnić, Medieval Weapons and Implements Deriving From the Middle Morava Basin, Balcanoslavica 10, 1983, pp. 137–157.
- M. Kojić, Zavičajni muzej Svetozarevo. Kalendar, Svetozarevo 1987.
- A. Jovanović, Nalaz varvarizovanog tremisisa iz Dobre Vode kod Svetozareva, Numizmatičar 11, 1988, str. 83–86.
- B. Cvetković, Portret Jovana Kosovljana – rad Simeona Roksandića, ZNM XIV/2, 1990, str. 96–101.
- V. Mihailović – R. Mandić, Žetoni u Srbiji II, Numizmatičar 15, 1992, str. 99–106.
- B. Cvetković, Vizantijska ampula za osvećenje ulje, Tokovi 15, 1993, str. 33.
- B. Cvetković, Fragmenti srpskog srednjovekovnih rukopisa iz Hilandara, Tokovi 16 – 17, 1994, str. 28.
- B. Cvetković, Ulomci fresko slikarstva iz manastira Jošanice, Glasnik DKS 18, 1994, str. 99–101.
- B. Cvetković, Vizantijska ampula iz Zavičajnog muzeja u Jagodini, ZNM XV–2, 1994, str. 7–12.
- B. Cvetković, Tiričevi hilendarski odlomci iz zbirke Zavičajnog muzeja u Jagodini, Arh. prilozi 16, 1994, str. 91–140.
- M. Stojić, Nekoliko predmeta figuralne umetnosti u basenu Velike Morave, Radionice i kovnica srebra, Beograd 1995, str. 77–84.
- D. Ujes, Ostava helenističkog bronzanog novca iz Levča u Zavičajnom muzeju u Jagodini, Numizmatičar 18/19, 1996, str. 31–37.
- D. Ujes, Le dépôt de monnaies en bronze des rois Macedoniens et des villes Ouest–Pontiques de l'époque hellénistique découvert à Paraćin, in: "Quaderni ticinesi di numismatica e antichità classiche", Lugano 1997, vol. XXVI, pp. 185–204.
- S. Krstić, Srednjovekovni nakit iz zbirke Zavičajnog muzeja u Jagodini, Glasnik SAD 13, 1997, str. 329–348.

B. Cvetković, Nekoliko neobjavljenih skulptura iz Zavičajnog muzeja u Jagodini, Leskovački zbornik XXXVIII, 1998, str. 177–185.

V. Ilić, Zbirka antičkog nakita, Novi put, 29. jul 1998, str. 5.

V. Ilić, Keramika iz gvozdenog doba, Novi put, 12. avgust 1998, str. 5.

S. Krstić, Geme iz Zavičajnog muzeja u Jagodini, Glasnik SAD 14, 1998, str. 249–258.

M. Stojić, Novi nalazi vrhova bronzanih strelica skitskog tipa u Srbiji južno od Save i Dunava, Zbornik rada va Narodnog muzeja XXVIII, Čačak 1998, str. 5–10.

S. Krstić, Ostava vizantijskih skifata iz Mirilovca kod Paraćina, Numizmatičar 21, 1998, str. 117–125.

S. Krstić, Dva krsta – enkolpiona iz Zavičajnog muzeja u Jagodini, "Srednjovekovni nakit u Srbiji". Zbornik radova, Knjaževac (u štampi).

2. Izdanja Zavičajnog muzeja

2.1. Knjige, studije i zbornici

S. Vetnić, Z. Marković, Pet godina Festivala "Dani komedije" u Svetozarevu 1972–1976, Svetozarevo 1977.

M. Stojić, Gvozdeno doba u basenu Velike Morave, Beograd – Svetozarevo 1986.

N. Crnobrnja, Ostava rimskog novca iz Svetozareva (Valerijan – Dioklecijan), Svetozarevo 1987.

Lj. Zdravković, Narodni heroji Svetozareva, Svetozarevo 1988.

Knjiga o staklu, Akta simpozijuma "150 godina staklarstva u Srbiji – Staklare u Jagodini" (u štampi)

2.2. Izložbeni katalozi

M. Stojić, Stare kulture i narodi na tlu Srednjeg Pomoravlja, Svetozarevo 1980.

M. Bojković, Izložba legata akademskih slika Nikole Milojevića i Živana Vulića, Svetozarevo 1980.

S. Vetnić, Pozorište u Svetozarevu, Svetozarevo 1983.

M. Bojković, Ambijent jagodinske gradanske kuće u drugoj polovini XIX veka, Svetozarevo 1987.

M. Stojić, Keramičko posuđe u Srednjem Pomoravlju, Vukovar 1985.

M. Bojković, Staklo iz zbirke Zavičajnog muzeja u Svetozarevu, Vukovar – Svetozarevo 1986.

M. Bojković, Vojkan – hraničar stare Jagodine, Svetozarevo 1989.

M. Kojić–M. Bojković, Mića Popović – slike–crteži, Svetozarevo 1990.

M. Aleksić, Naše žito i hleb, Obredni hleb u Srbiji. Katalog, Svetozarevo 1991, str. 12–13.

M. Stojić, Gvozdeno doba u Pomoravlju – utvrđenje Gradac u Laništu, Beograd 1991.

Lj. Zdravković, Fotografija u Jagodini 1870–1941, Jagodina 1993.

M. Aleksić, Zanati stare Jagodine. Katalog izložbe povodom 40 godina Zavičajnog muzeja u Jagodini, Jagodina 1994.

M. Bojković, 150 godina staklarstva u Srbiji – staklare u Jagodini. Simpozijum i izložba, Jagodina 1996.

Lj. Zdravković, Proboj Solunskog fronta, Jagodina 1998.

M. Bojković, Vojin Veličković Vojkan. Retrospektivna izložba akvarela i pastela povodom šest vekova Jagodine i osamdeset i pet godina života, Jagodina 1999.

Lj. Zdravković, dr Dragoljub Petrović, đak, učitelj, suplent, profesor i direktor Muške učiteljske škole, Obrazovanje učitelja u Jagodini 1898 – 1998, Beograd 1999, str. 41–46.

grupa autora, Vek i po resavskog uglja, Senjski Rudnik – Jagodina 1999.

M. Bojković, Likovno stvaralaštvo u Jagodini 1945–2000. Retrospektiva, Jagodina 2000.

M. Bojković, Međunarodna izložba likovnog stvaralaštva, Jagodina 2000.

3. Bibliografija muzejajkih saradnika

3.1. Knjige, brošure i studije

D. Vukićević i dr., Turistički vodič sreza Svetozareva, Beograd 1962.

S. Vetnić, Prirodnačka i kulturno-istorijska prošlost. Monografija, Jugoslovenski institut za urbanizam, Studije 4, Beograd 1974.

S. Vetnić, Tito u Srednjem Pomoravlju, Svetozarevo 1977.

D. Vukićević, Hronika Svetozareva I–IV, redigovani rukopis 1980.

S. Vetnić, "Šarena kafana" u Jagodini, Svetozarevo 1981.

S. Vetnić, Arheološki i istorijski izvori o gajenju vinove loze u Srednjem Pomoravlju, Svetozarevo 1984.

S. Vetnić, Zbor Narodnog fronta slobode u Jagodini 3. 5. 1936–1986, Svetozarevo 1986.

S. Vetnić, Trgovački dom u Jagodini, Svetozarevo 1990.

B. Cvetković, Hram i konak u manastiru Jošanica, Svetozarevo 1991.

S. Vetnić, Sto petnaest godina rada Opšt. odb. Crvenog krsta u Svetozarevu 1876 – 1991, Svetozarevo 1991.

S. Vetnić, Sokolsko društvo u Jagodini, Svetozarevo 1991.

S. Vetnić, Osnovna škola u Dubokoj, Monografija "Osnovna škola "Vuk Karadžić" u Glogovcu i odeljenje škole u Dubokoj 1891 – 1991, Svetozarevo 1991.

S. Vetnić, Staro trgovine i trgovci u Jagodini od 1815. do 1944. godine, Svetozarevo 1992.

S. Vetnić, Pioniri zdravstva u Jagodini, Jagodina 1992.

S. Vetnić, Geografske, kulturno-istorijske i privredne odlike, Pomoravski okrug, Beograd 1994, str. 9–18.

S. Vetnić, Dom staraca i starica u Jagodini 1934 – 1944, Jagodina 1994.

B. Cvetković, Srednje Pomoravlje (Jagodina, Čuprija, Despotovac, Svilajnac, Rekovac), Kroz Srbiju i Crnu Goru, ed. S. Ristanović, Beograd 1995, str. 305 – 325.

S. Vetnić, Socijalna zaštita na tlu Jagodine 1815 – 1945, Jagodina 1995.

S. Vetnić, Monografija sela Rakitova kod Jagodine – Zadužbinar novog zavičaja, Jagodina 1996.

S. Vetnić, S. Marković, Kinematograf u Jagodini 1910 – 1944, Jagodina 1996.

S. Vetnić, M. Aleksić, Javno preduzeće "Standard" Jagodina – Komunalne službe u Jagodini 1815 – 1995, Jagodina 1996.

M. Cunjak – B. Cvetković, Crkva Uspenja Presvete Bogorodice u Smederevu, Smederevo 1997.

S. Vetnić, mr Miodrag Aleksić, Udrženje samostalnih privrednika u Paraćinu 1842 – 1997, Paraćin 1997.

S. Vetnić, M. Aleksić, D. Jovanović, Više od svetlosti – 70 godina elektrifikacije Jagodine, Jagodina 1997.

S. Vetnić, Pozorišni život Čuprije, Čuprija 1997.

S. Vetnić, M. Aleksić, Ekonomsko-trgovinska škola "Slavka Đurđević", Jagodina 1987/88 – 1997/98 – prvi deset godina, Jagodina 1998.

S. Vetnić, Osnovna škola "Vuk Karadžić" u Čupriji 1938 – 1998, Čuprija 1998.

S. Vetnić, M. Aleksić, PTT u Pomoravlju, Resavi i Levču, Jagodina 1999.

S. Vetnić, Jagodina 1399 – 1999, Jagodina 1999.

S. Vetnić, D. Jovanović, M. Aleksić, Škola Milošević kod Jagodine, Jagodina 1999.

3.2. Rasprave, prilozi i članci

D. Vukićević, Uoči Prvog srpskog ustanka, Novi put 5, 1954, str. 3.

D. Vukićević, 1804 – 1954 Sto pedeset godina od Prvog srpskog ustanka, Novi put 7, 1954, str. 1.

D. Vukićević, Znameniti ljudi našeg kraja, Novi put 6, 1954, str. 3.

D. Vukićević, Znameniti ljudi našeg kraja – Miloje Teodorović, Novi put 8, 1954, str. 3.

D. Vukićević, Bitka na Ivankovcu, Novi put 31, 1954, str. 3.

D. Vukićević, Fragmenti iz stare Jagodine I–III (felton), Novi put 31, 1957, str. 5; 32, str. 5; 33, str. 5.

D. Vukićević, Iz istorije radničkog pokreta – Marseljeza na ulicama Jagodine, Novi put 17 – 18, 1958, str. 9.

D. Vukićević, Centar radničke aktivnosti nalazio se u kafanama "Bulevar," "Port Artur" i "Radnička kooperativa," Novi put 19, 1958, str. 2.

D. Vukićević, Savremenici i sledbenici Svetozara Markovića o njegovoj smrti, Novi put 8, 1959, str. 3.

D. Vukićević, Iz istorije radničkog pokreta – Svetozar Marković u Jagodini I – II, Novi put 10, 1959, str. 2;

11, str. 2.

D. Vukićević, Prvoborac naprednog ženskog pokreta u Pomoravlju, Novi put 10, 1959, str. 3.

D. Vukićević, Iz istorije radničkog pokreta – Radovan Dragović u Jagodini, Novi put 12, 1959, str. 2.

D. Vukićević, Zanimljivi ljudi stare Jagodine – tananc strune Mije Ciganina I – III (felton), Novi put 12, 1959, str. 6; 13, str. 6; 14, str. 6.

D. Vukićević, Povodom 20-godišnjice KPJ i SKOJ-a, Novi put 33, 1959, str. 2.

D. Vukićević, "Šarenca kafane" više nema, Novi put 42, 1959, str. 5.

D. Vukićević, Iz prošlosti Svetozareva I–XI (felton). Za vreme srednjovekovne države, Svetlost 14, Kragujevac 1963, str. 16; Jagodina pod Turcima, 15, str. 16; Kočina krajina, 16, str. 16; Prvi i Drugi ustanak, 17 – 18, str. 13; Prvi dani u slobodi, 19, str. 16; Miloš i Jagodinci, 20, str. 16; Prva fabrika u Srbiji, 21, str. 16; Trgovina i zanatstvo, 22, str. 16; Dura Jakšić u Jagodini, 23, str. 16; Prve političke borbe, 24, str. 16; Začeci radničkog pokreta, 25, str. 16.

D. Vukićević, Iz starog albuma, Novi put 3, 1968, str. 6.

S. Vetnić, Ločika, Svetozarevo – naselje vinčanske grupe, AP 9, 1967, str. 14 – 15.

S. Vetnić, Trnati laz, Lukar, Svetozarevo – naselje vinčanske grupe, AP 9, 1967, str. 15–16.

S. Vetnić, Obala, Majur, Svetozarevo – nekropola iz bronzanog doba, AP 9, 1967, str. 24.

S. Vetnić, Lipar, D. Štiplje, Svetozarevo – praistorijski tumul, AP 9, 1967, str. 26.

S. Vetnić, Obala, Majur, Svetozarevo – dako–getska naselje, AP 9, 1967, str. 41.

S. Vetnić, Sarine mede, Svetozarevo – Latensko naselje, AP 9, 1967, str. 42.

S. Vetnić, Djula, Ostrikovac, Svetozarevo – kasnoantička nekropola, AP 9, 1967, str. 111.

S. Vetnić, Ilinjača, Dragovo, Rekovac – antički mitrej, AP 9, 1967, str. 42.

S. Vetnić, Bukovačka česma, Bukovč, Svetozarevo – starčevačko naselje, AP 14, 1972, str. 12.

S. Vetnić, Velika reka, Deonica, Svetozarevo – starčevačko naselje, AP 14, 1972, str. 15.

S. Vetnić, Trnati Laz, Lukar, Svetozarevo – starčevačko naselje, AP 14, 1972, str. 21.

S. Vetnić, Slatina, Motel kod Paraćina – starčevačko naselje, AP 14, 1972, str. 22.

S. Vetnić, Gradište na Juhoru, selo Majur – praistorijska gradina, AP 15, 1973, str. 35–36.

S. Vetnić, Počeci rada na istraživanju kulture prvih zemljoradnika u srednjem Pomoravlju, Materijali SAD X, Beograd–Subotica 1974, str. 123–168, T. I – XII.

M. Stojić, Nalazišta Basarabi kulture u okolini Svetozareva, Starinar n.s. XXX, 1980, str. 97 – 107.

M. Stojić, Forschungen der älteren Eisenzeit in mittleren Morava–Gebiet, Referati sa simpozijuma Starije gvozdeno doba Vojvodine i njegove veze sa drugim podunavskim i susednim oblastima Novi Sad 1979, Materijali XIX, Novi Sad 1981, str. 141–150.

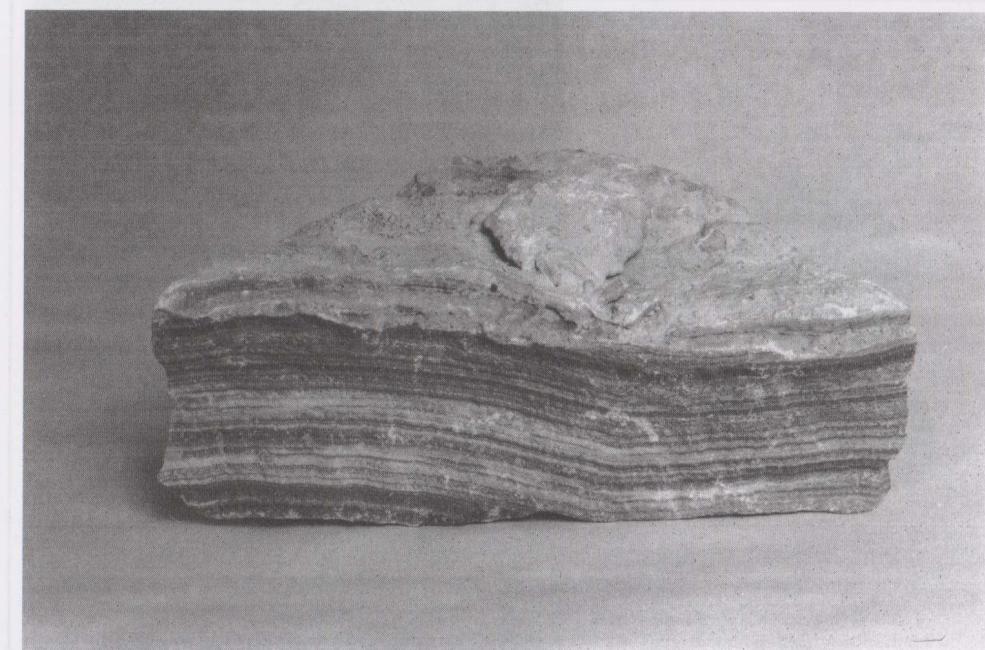
M. Bojković, Umetnik i vreme, Doba 20, 1982, str. 5–8.

M. Stojić, Praistorijski lokalitet Sarina meda u Svetozarevu, Starinar n.s. XXXII, 1982, str. 33–38.

M. Stojić, Uticaj ekonomskih i društveno – istorijskih faktora na distribuciju i topografiju praistorijskih naselja

- ja u Srednjem Pomoravlju, Etnološke sveske VI, 1985, str. 95–102.
- S. Vetić, Starčevačka naselja tipa Bukovč u Pomoravlju, Glasnik SAD 2, 1985, str. 163–166.
- M. Aleksić, Poštanski saobraćaj u Jagodini u prvoj pol. XIX veka, Etnološke sveske VI, 1985, str. 103–110.
- M. Stojić, Les installations humaines enceintes dans la région de Pomoravlje, Symposium Internationale Donji Milanovac 1985, Beograd 1986, pp. 27–29.
- S. Vetić, Starčevačka kultura tipa "Tečić" u Pomoravlju, Glasnik SAD 3, 1986, str. 163–167.
- M. Stojić, Gradine u basenu Velike Morave, Odbrambeni sistemi u praistoriji i antici na tlu Jugoslavije, Materijali XXII, Novi Sad 1986, str. 74–79.
- M. Garašanin – M. Stojić, Đula u Ostrikovcu – gradinsko naselje iz metalnog doba, Glasnik SAD 3, 1986, str. 192–194.
- M. Stojić, Praistorijsko naselje Vecina mala u Majuru kod Svetozareva, Starinar n.s. XXXVII, 1986, str. 145–152.
- M. Stojić, Utvrđenje iz gvozdenog doba Gradac u Laništu, Glasnik SAD 4, 1987, str. 110–125.
- S. Vetić, Starčevačko naselje u Bunaru kod Svetozareva, Glasnik SAD 4, 1987, str. 95–100.
- M. Stojić, Gradine der alten Eisenzeit im Gross Morava Becken, Balcanica XVII–XIX, 1988, pp. 71–77.
- S. Vetić, Naselja starčevačke kulture u Gornjoj Belici kod Svetozareva, Glasnik SAD 5, 1989, str. 60–64.
- M. Stojić, Gradište na Juhoru, Glasnik SAD 5, 1989, str. 72–73.
- M. Stojić, Grob spaljenog pokojnika iz Ljuljaka, prelazni period iz bronzanog u gvozdeno doba, Glasnik SAD 5, 1989, str. 145–147.
- S. Drča, Jerinin grad – Belica (istraživanja 1987), Glasnik SAD 5, 1989, str. 82–85.
- M. Stojić, Praist. nalazište Đula u Ostrikovcu kod Svetozareva, Balcanica XX, 1989, str. 171–183.
- M. Aleksić, Razvoj zanata u Jagodini, Doba 24, 1989, str. 47–50.
- M. Stojić, Gvozdeno doba, Doba 24, 1989, str. 57–59.
- S. Vetić, The Earliest Settlements of the Vinča Culture (Proto Vinča) in the Morava Valley, Vinča and its World. Symposia of the Serbian Academy Sciences and Arts, Volume LI, Department of Historical Sciences, book 14, Beograd 1990, pp. 91–97.
- Lj. Đurić, Rekognosciranje pećina i podkapina u slivu Resave, Glasnik SAD 6, 1990, str. 181–190.
- M. Stojić, Early Iron Age in the Pomoravlje, u Gospodari srebra, Beograd 1990, pp. 89–100.
- B. Cvetković, O dolovskim riperidama Jovana Popovića i njihovom likovnom predlošku, ZMSLU 27–28, 1991–1992, str. 73–79.
- M. Stojić, Nalazišta vatinske kulturne grupe u Srednjem Pomoravlju, ZNM XIV/1, 1992, str. 213–220.
- M. Stojić, Odbrambeni objekat iz gvozdenog doba na gradini Đula u Ostrikovcu, Starinar XL/XLI, 1992, str. 155–158.
- M. Stojić, Knochengegenstände aus der Eisenzeit im Mittleren Morava Gebiet, Balcanica XXIII, 1992, pp. 371–377.
- M. Stojić, Les regions du bassin de la Morava, du bassin Danubien Moyen et du bassin a Oltenie a l'age de fer ancien, Simposia thracologica 9, Bibliotheca thracologica II, Bucuresti 1992, p. 126.
- S. Trifunović, Panjevački rit, Slovensko naselje VII–X veka, Glasnik SAD 9, 1993, str. 207–210.
- M. Stojić, Panjevački rit, Glasnik SAD 9, 1993, str. 198–201.
- M. Stojić, Keramika iz gvozdenog doba radena rukom u basenu Zapadne Morave nizvodno od Ovčarsko – kablarske klisure, Zbornik radova Narodnog muzeja XXII/XXIII, Čačak 1994, str. 5–21.
- M. Jocić, M. Stojić, Metalno doba u Leskovačkoj kotlini, Leskovački zbornik XXXIII, 1993, str. 291–298.
- B. Cvetković, Rezultati istraživanja kitorskih portreta u manastiru Ravanici, Tokovi 14, 1993, str. 33.
- B. Cvetković, Portret Tod. Brankovića u dakovniku Gračanice, ZMSLU 29–30, 1993/4, str. 76–88.
- M. Stojić, Basen Južne Morave u ranotribalskom periodu, Materijali simpozijuma Kultura gvozdenog doba jugoslovenskog Podunavlja, Sombor 1993, Beograd 1994, str. 91–99.
- M. Stojić, Gvozdeno doba u Leskovačkoj i Vranjsko – bujanovačkoj kotlini, Vranjski glasnik XXVI–XXVII, 1993/1994, str. 9–16.
- M. Stojić, Etendue, chronologie et interpretation de la ceramique tremee sur la peninsula Balkanique et la region Danubienne moyenne, Banatica 12, Resita 1994, pp. 103–108.
- M. Stojić, Le bassin de la Morava entre 1200 et 700 avant J.C., The Early Hallstatt Period in South-Eastern Europe, Alba Iulia 1994, pp. 219–230.
- B. Cvetković, The Investiture Relief in Arta, Epiros, ZRVI XXXIV, 1994, pp. 103–112.
- D. Grbović, Venecijanski Crepović, Gorocvet 26–27–28, 1994, str. 33–34.
- B. Cvetković, Živeti u gradu sopstvenog identiteta, Tokovi 18–19, 1994, str. 28–31.
- B. Cvetković, Novi prilozi proučavanju kitorske kompozicije u Ravanici, Saopštenja XXVI, 1994, str. 37–51.
- M. Stojić, Keramika metalnog doba u Srednjem Pomoravlju, Arheološka radionica 1, Paraćin 1994, str. 13–20.
- B. Cvetković, Portret kralja Al. I Karadordevića iz crkve u Čupriji, Glasnik DKS19, 1995, str. 221–222.
- D. Grbović, Prvi pomen sela Trnava, Novi put 1395, 1995, str. 8.
- B. Cvetković, Prilog najstarijoj istoriji crkve u Jošanici, Zograf 24, 1995, str. 68–78.
- B. Cvetković, Ostatak stare monumentalne arhitekture u Jagodini, Glasnik DKS 19, 1995, str. 148–151.
- D. Grbović, Srednje Pomoravlje od kraja XII veka do pada pod tursku vlast (feljton u 6 delova). Pod vlašću Bizantije, Novi put, 1414, str. 6; Vreme Nemanjića, 1415, str. 6; Doba kneza Lazara, 1416, str. 6; Borba za opstanak, 1417, str. 6; Despotovina i uspon, 1418, str. 6; Brankovići i propast, 1419, str. 6.
- B. Cvetković, Prilog proučavanju viz. dvorskog kostima-granaca, lapacas, ZRVI XXXIV, 1995, str. 143–155.
- B. Cvetković, Fragment Dmitrijevski 42 iz Biblioteke Ruske akademije nauka u Sankt Peterburgu, Arh. prilozi 17, 1995, str. 71–98.
- B. Cvetković, Koenig Milutin und die Paraklesia des Hl. Joachim und der Hl. Anna im Kloster Studenica, Balcanica XXVI, 1995, pp. 251–276.
- B. Cvetković, O dinastičkoj slici Lazarevića u manastiru Ljubostinji i problemu datovanja Ljubostinjskog živopisa, Saopštenja XXVII/XXVIII, 1995/96, str. 67–78.
- B. Cvetković, T. Starodubcev, Nekoliko zapožanja o freskama donje zone u manastiru Jošanici, Saopštenja XXVII/XXVIII, 1995/1996, str. 193–198.
- B. Cvetković, Lepota autentičnosti. Fasadna plastika i njena zaštita na zgradi Opštinskog suda u Jagodini, Novi put 1500, 1996, str. 6.
- B. Cvetković, Ovako izgleda skulptura, Novi put br. 1503, 1996, str. 7.
- B. Cvetković, "Sveto jevanđelje" manastira Blagoveštenja, Arh. prilozi 18, 1996, str. 353–379.
- D. Grbović, Jedan izvor za istoriju Jagodine – ljubav prema knjizi, Novi put 1451, 1996, str. 6.
- B. Cvetković, Trile Vukosava Raftailovića iz 1845. godine, Zbornik radova Narodnog muzeja XXVI, Čačak 1996, str. 87–96.
- D. Grbović, Župc Belica i Levač Nećmanjina dedovina, Novi put 1500, 1996, str. 9.
- B. Cvetković, Gerasimov zapis i ktori Kalenića, Saopštenja XXIX, 1997, str. 107–122.
- D. Grbović, Čedomir D. Marjanović, Enciklopedija srpske istoriografije, Beograd 1997, str. 483–484.
- B. Cvetković, Dan Opštine Jagodina. Zašto baš 15. jul, Novi put 1538, 1997, str. 1.
- B. Cvetković, Grb i steg Jagodine. Obrazloženje člana Komisije za utvrđivanje predloga grba Jagodine, Novi put 1539, 1997, str. 2.
- B. Cvetković, Skulptura Drenče. Prilog proučavanju, Zbornik radova Narodnog muzeja XXVII, Čačak 1997, str. 49–66.
- A. Bulatović, Encolitski stambeni objekat sa nalazišta Panjevački rit u Jagodini, Glasnik SAD 13, Beograd 1997, str. 71–77.
- M. Stojić, Kulni objekat iz ranotribalskog perioda na lokalitetu Panjevački rit u Jagodini, Uzdarje Dragoslava Srejovića, Beograd 1997, str. 317–322.
- S. Vetić, O poreklu starčevačke kulture u basenu Velike Morave, Rad Dragoslava Srejovića na istraživanju praistorije centralnog Balkana, Kragujevac 1998, str. 75–96.
- B. Cvetković, Studenički eksonarteks i kralj Radoslav: prilog datovanju, ZRVI XXXVII, 1998, str. 75–85.
- D. Grbović, Državnička delatnost kneginje Milice – povelja manastiru Sv. Pantelejmona s kraja XIV veka (podaci za istoriju Srednjeg Pomoravlja), Deseti kongres istoričara Jugoslavije (15–17. januar 1998). Zbornik radova, Beograd 1998, str. 381–392.
- D. Grbović, Jagodinci i Sveta Gora, Novi put 1608, 1998, str. 6.
- D. Grbović, Emilo Cvetić – istraživač prošlosti stare Jagodine, Novi put 1611, 1998, str. 7.
- B. Cvetković, Manastir Lipovac. Prilog proučavanju, Naučni skup Kulturno-istorijska baština Jugoistočne Srbije (VII), Narodni muzej Leskovac 8–9. oktobar 1998, Leskovački zbornik XXXIX, 1999, str. 79–100.
- D. Grbović, Dušan Vukićević (1897–1969), Novi put 1614, 1999, str. 5.
- D. Grbović, Orden Svetog Save kao državno priznanje, Novi put 1618, 1999, str. 6.
- B. Cvetković, Rukopisni katchizis iz man. Sv. Pantalejmona na Atosu, Arh. prilozi 21, 1999, str. 333–361.
- S. Vetić, Novi prilozi o Petrušu, Petruška oblast u srednjovekovnoj Srbiji, Zbornik radova sa V stručne radionice (okruglog stola), Paraćin 1999, str. 9–46.
- D. Grbović, Petruška oblast i Hilandar (1360–1459), Petruška oblast u srednjovekovnoj Srbiji, V stručna radionica Zbornik radova, Paraćin 1999, str. 58–70.
- D. Grbović, Odlikovanja i kojim se povodom dodeljuju, Novi put 1634, 1999, str. 5.
- D. Grbović, Ostala državna priznanja, Novi put 1635, 1999, str. 5.
- D. Grbović, Ko je Živilin Stanišić na čije ime glasi Razrešnica, Novi put 1641, 1999, str. 8.
- D. Grbović, Razrešnica kao istorijsko svedočanstvo – vreme i ličnosti, Novi put 1643, 1999, str. 8.
- S. Vetić, Starčevački žrtvenici sa naselja u basenu Velike Morave, Glasnik SAD 14, 1999/2000, str. 9–22.
- S. Vetić, Grafike na neolitskim predmetima u basenu Velike Morave, Mitološki zbornik 3, Rača 2000, str. 217–240.
- D. Tomović, Otkopani temelji hana, Večernje novosti 1. jun 2000, str. 15.
- D. Tomović, Srednjovekovni turski han, Novi put 7. jun 2000, str. 5.
- I. Delić, Građevina iz doba Despotova, Štampa br. 24, 20. jun 2000, str. 8.
- B. Žikić, Stari han nadomak Despotova, Novi put 21. jun 2000, str. 5.
- D. Grbović, Stara koliko i Jagodina – uz razglednicu o selu Trnava, Novi put 1698, 6. 9. 2000, str. 11.
- D. Grbović, "Moravski glasnik" – iz istorije pomoravske štampe, Novi put 1701, 27. 9. 2000, str. 4.
- D. Grbović, Rodonačelnik dinastije i svetac Stefan Nemanja, Novi put 1702, 4. 10. 2000, str. 11.
- B. Cvetković, Pećinski spomenici Istočne i Južne Evrope. Medunarodni naučni skup, Tbilisi – Bordžomi – Ahalcice – Gori (Gruzija), 14–20. septembar 1998, Glasnik DKS 23–24, 2000, str. 133–135.
- B. Cvetković, Pećinski i megalitici spomenici – Problemi i načini njihovog prevazilaženja. Međunarodni naučni skup, Sofija – Krdžali – Šumen – Sofija, 12–20. juli 1999, Glasnik DKS 23–24, 2000, str. 142–144.
- B. Cvetković, Za dve miniatuри u Cod. Vat. Slavo 2, Problemi na izkustvoto 1 (Sofija 2000), str. 11–16.
- B. Cvetković, Christianity and Royalty: The Touch of the Holy, International Symposium "Christianity: Past, Present, Future", Tbilisi 2000, pp. 105–106.
- B. Cvetković, Freske u zapadnom traveju crkve Sv. Dimitrija u Pećkoj patrijaršiji i kult kralja Milutina, Problemi na izkustvoto 4 (Sofija 2000), str. 3–9.
- D. Grbović, dr Čedomilj D. Marjanović, Moravski glasnik 1, god. I (Čuprija 18. decembar 2000), str. 7.
- B. Cvetković, Hram Sv. Dimitrija u Pećkoj patrijaršiji: neka zapožanja, Glasnik DKS 25, 2001, str. 72–80.

ILUSTRACIJE

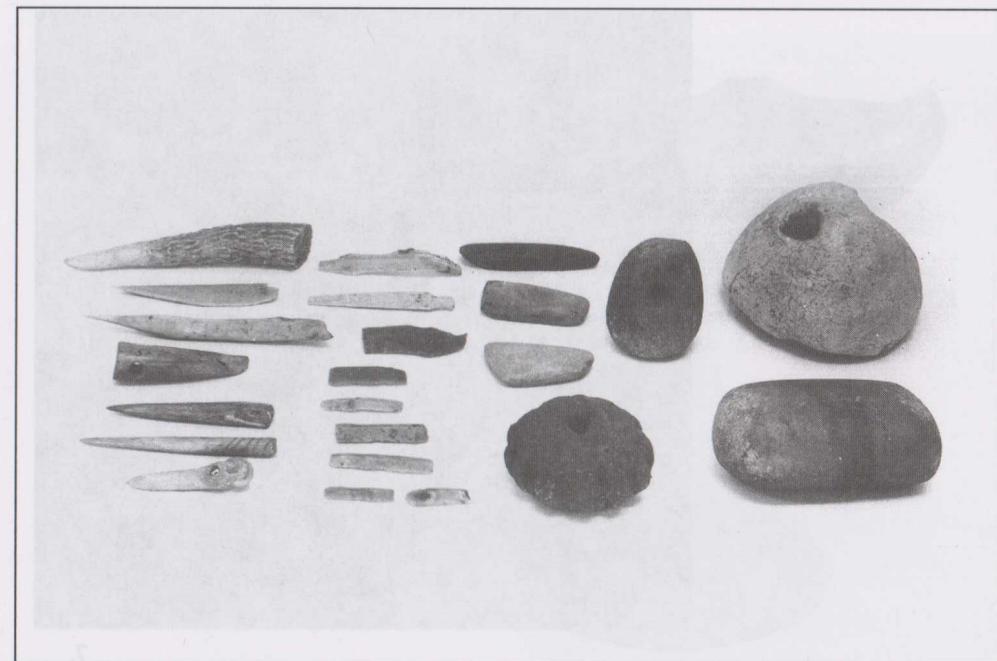
1

2.

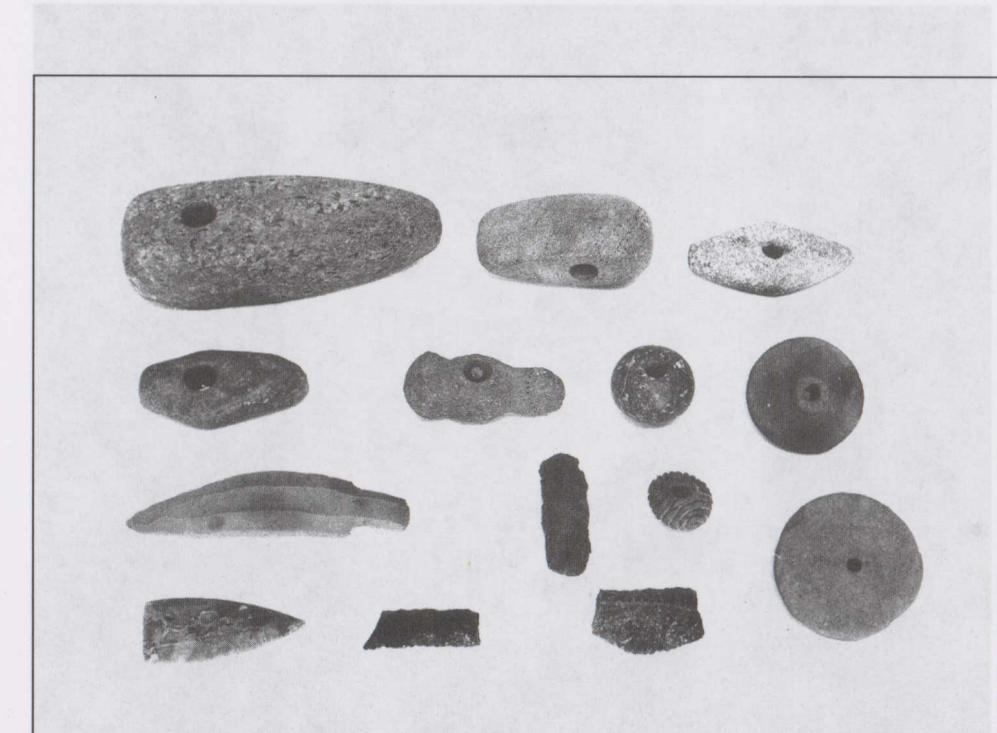
3.

5.

4.

6.

7.

9.

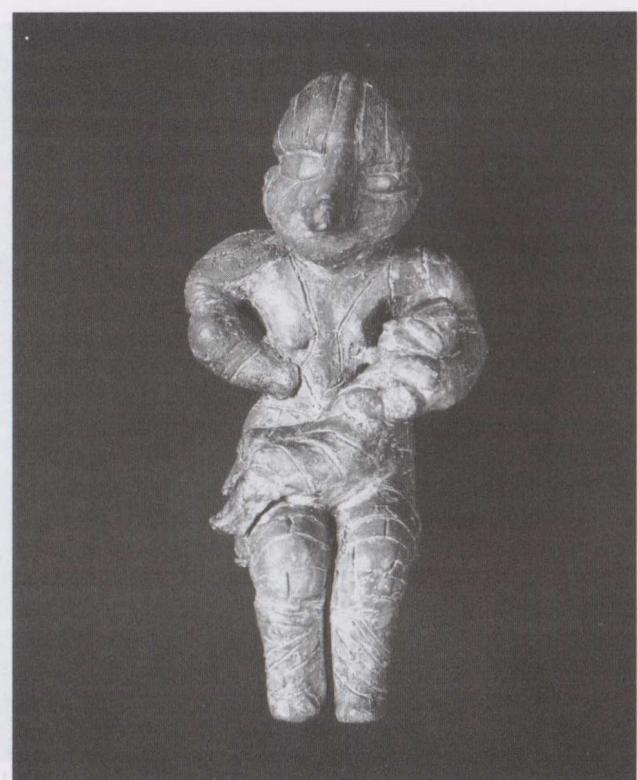
8.

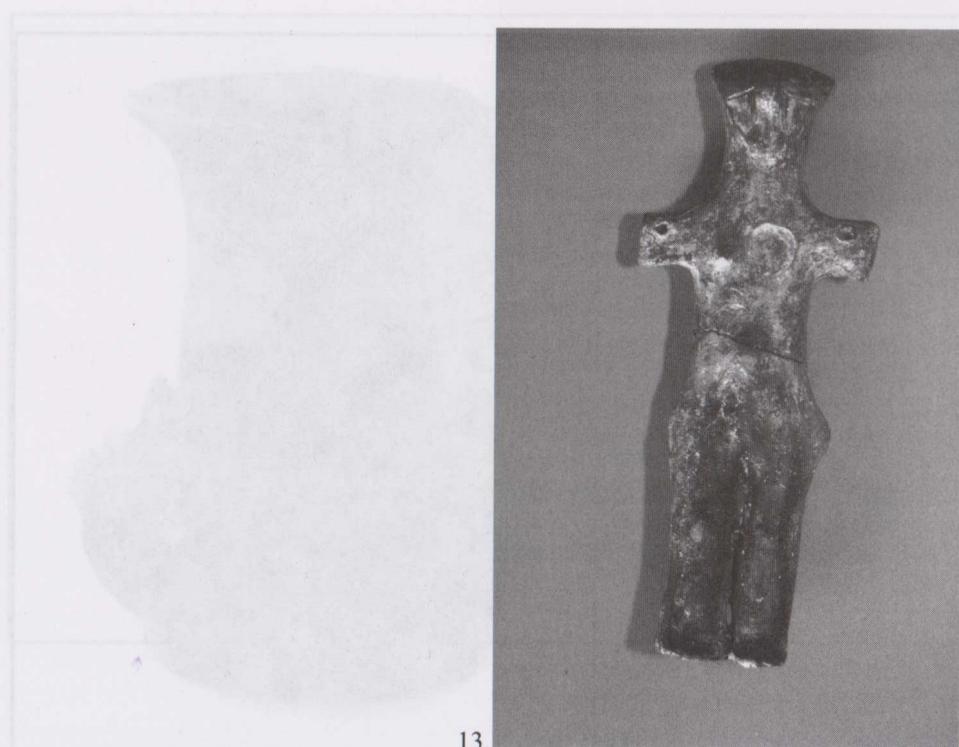
10.

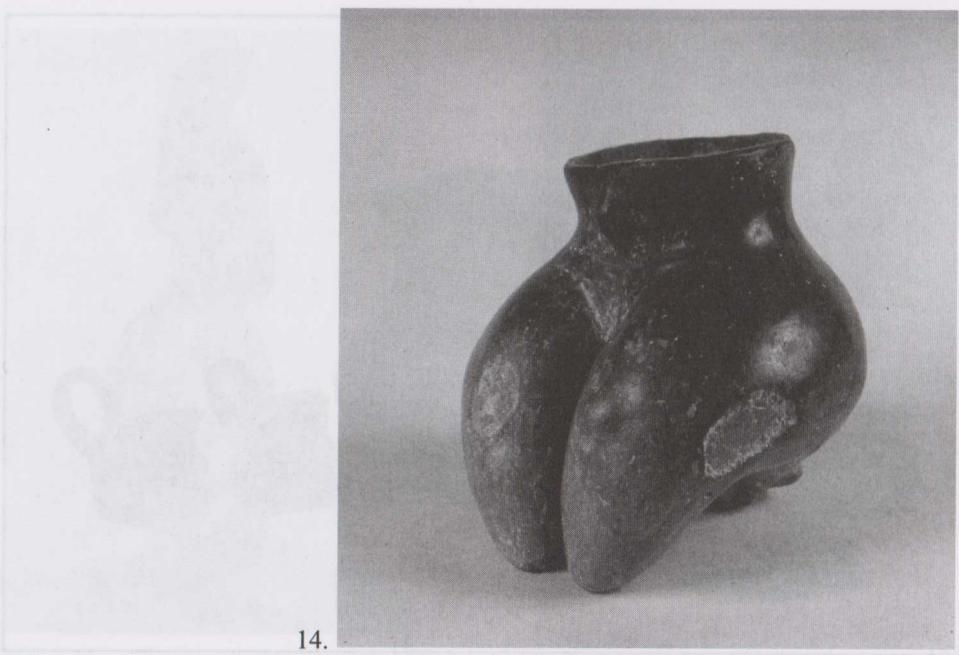
11.

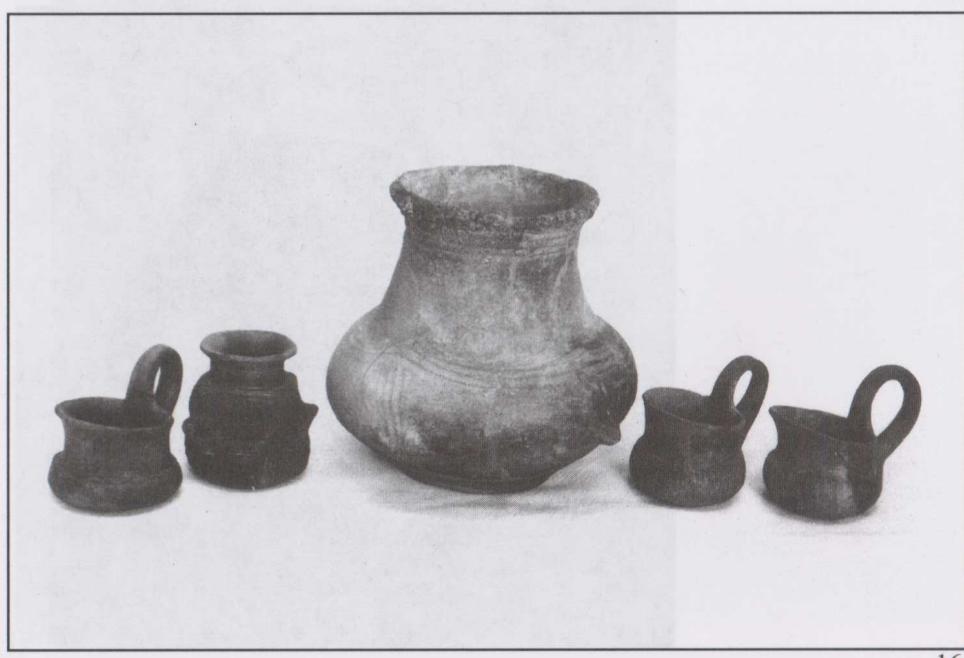
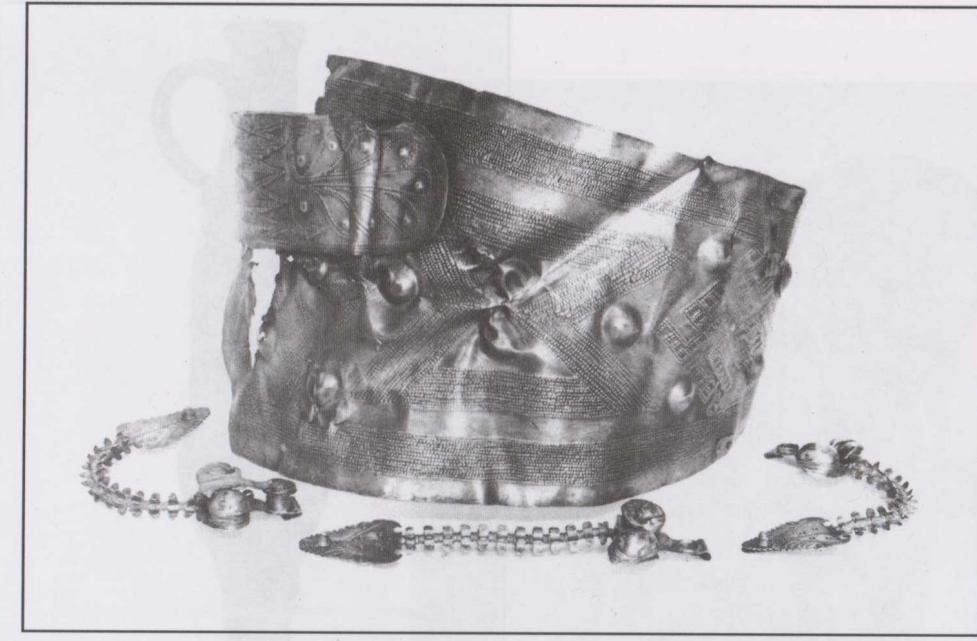
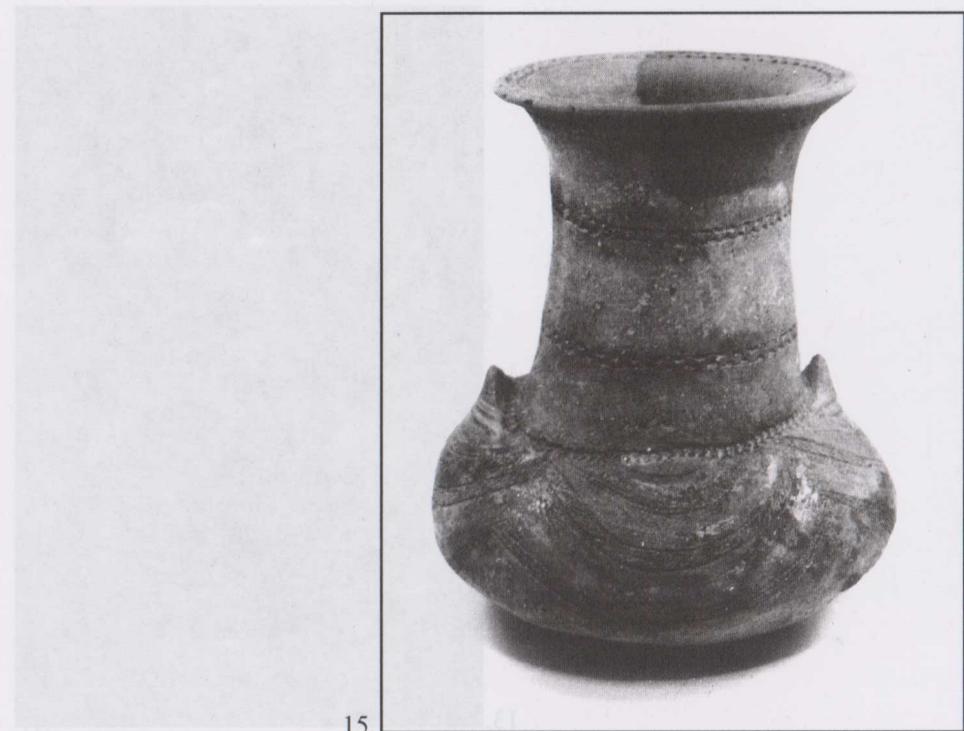
12.

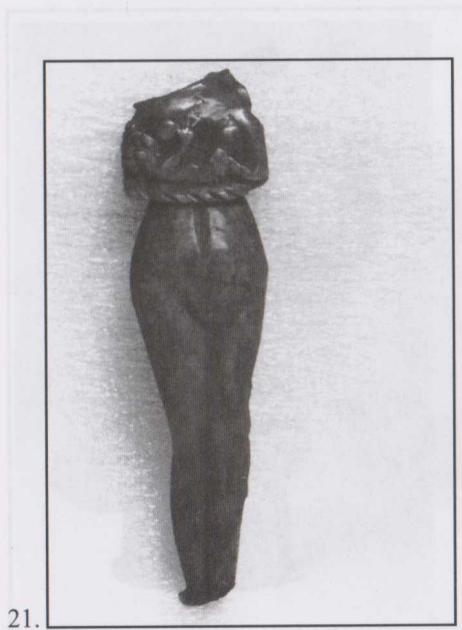
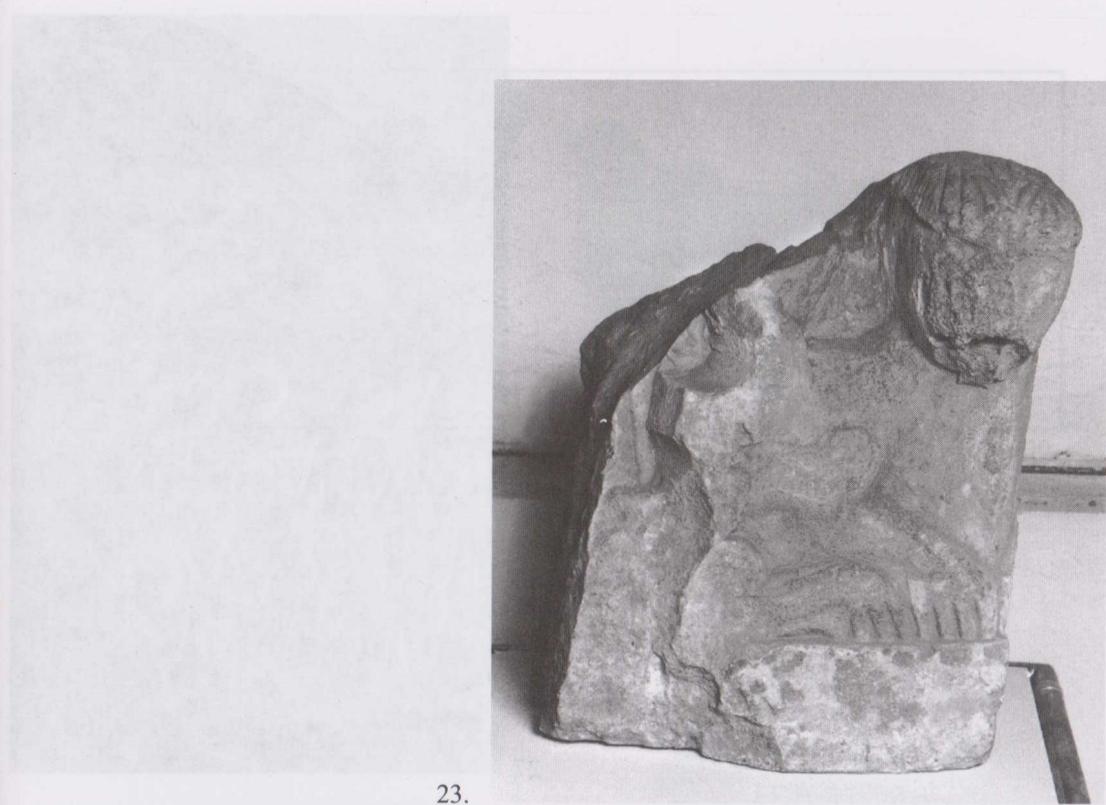
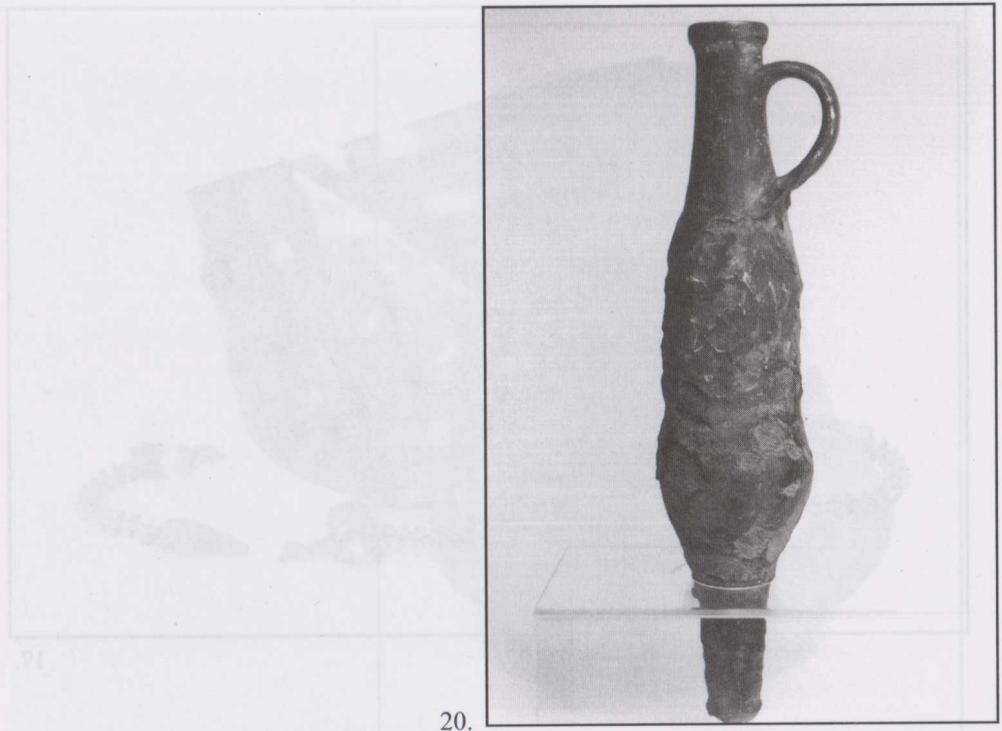

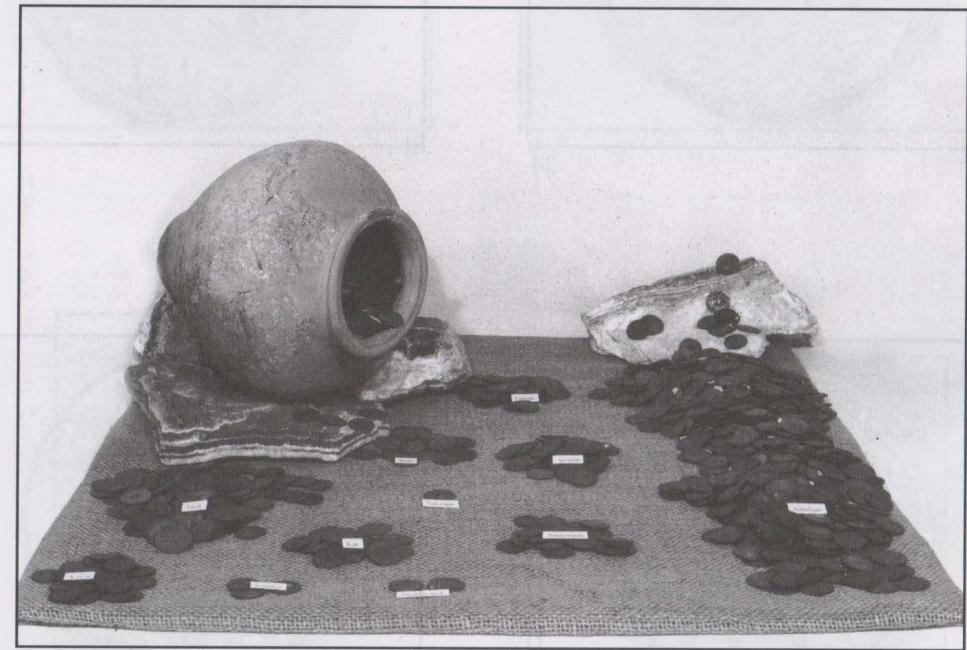
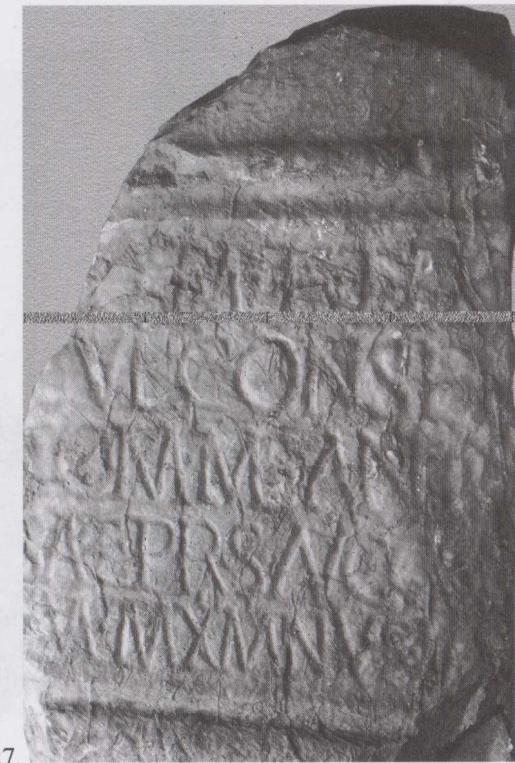
13.

14.

32.

33.

38.

39.

34.

35.

40.

41.

36.

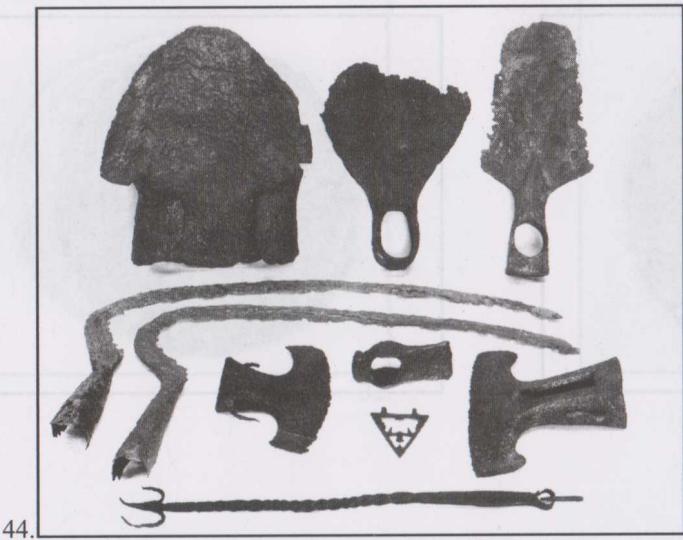
37.

42.

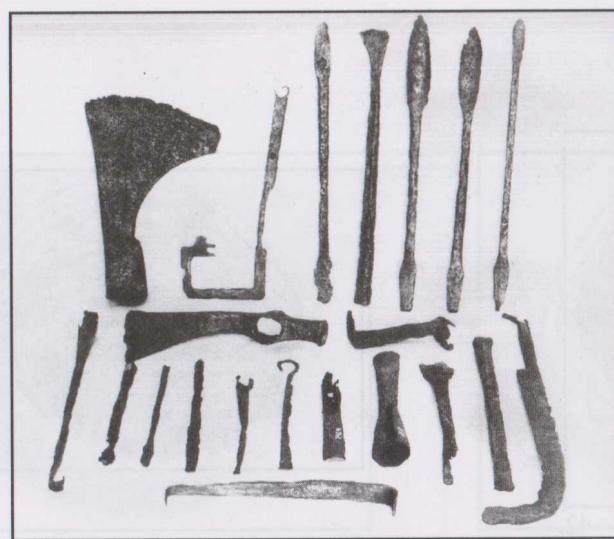
43.

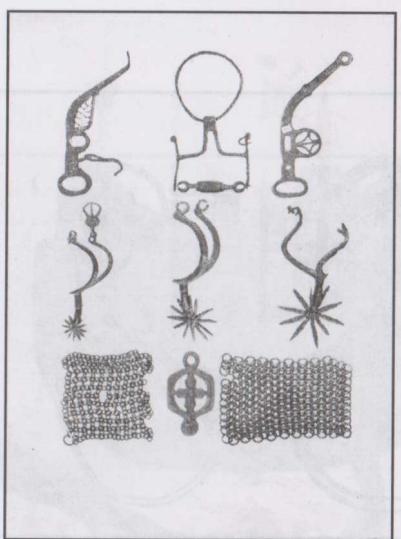
44.

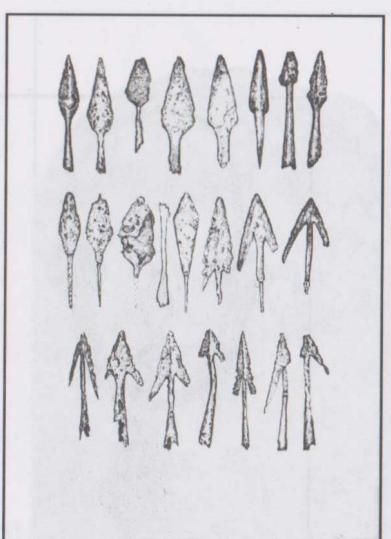
46.

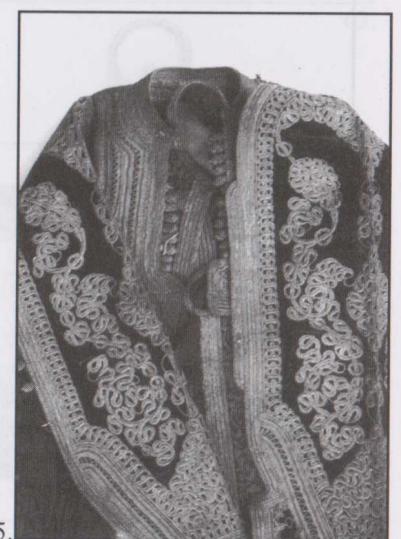
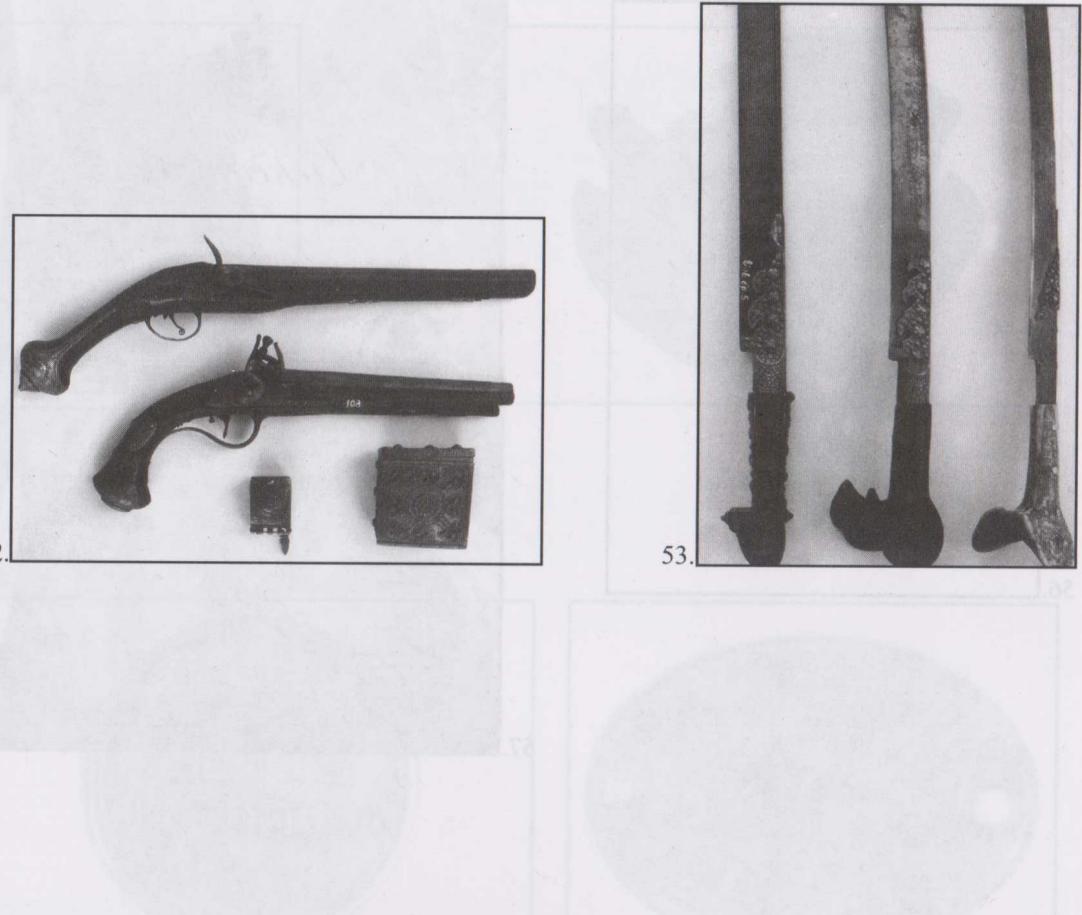
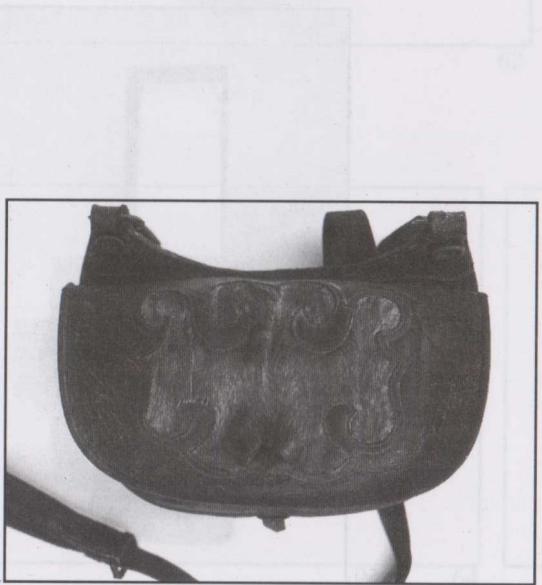
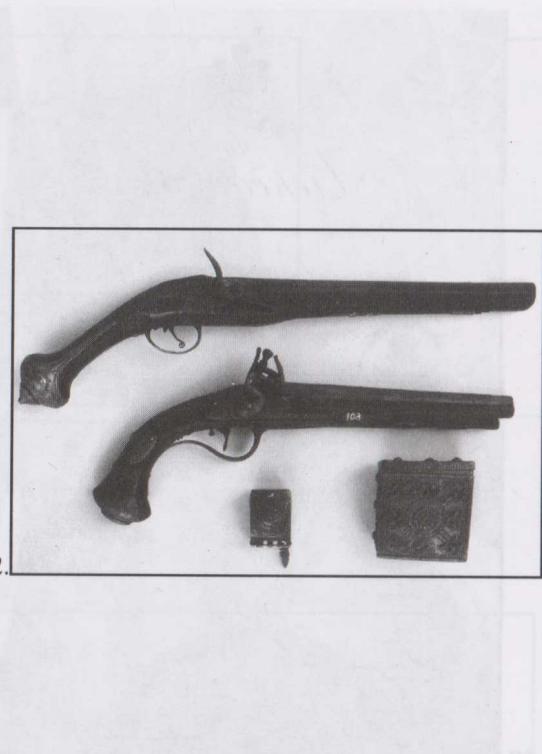
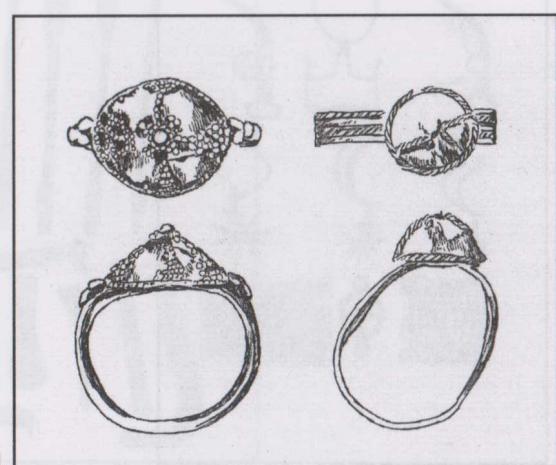
45.

47.

48.

56.

57.

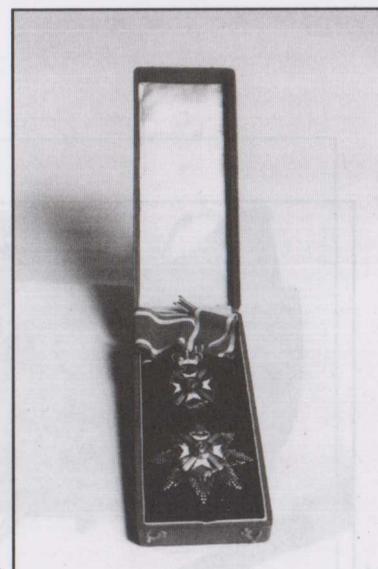
60.

61.

58.

59.

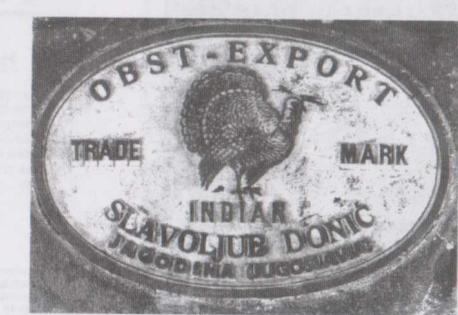
62.

63.

64.

65.

66.

69.

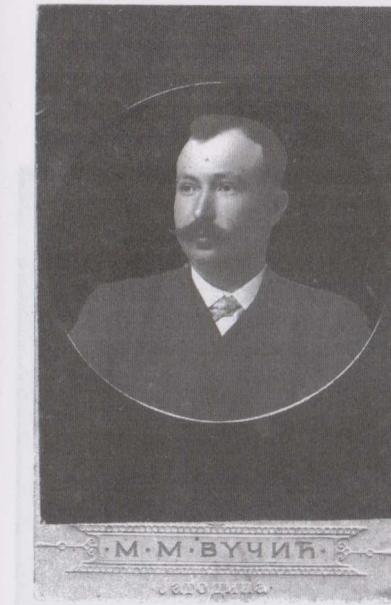
70.

67.

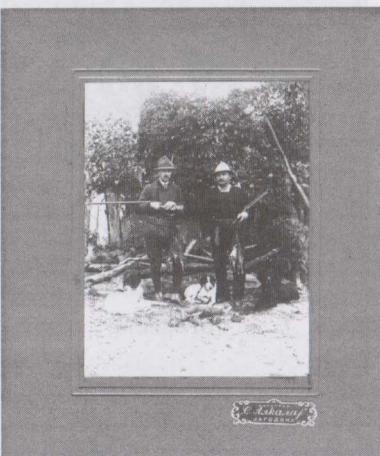
68.

71.

72.

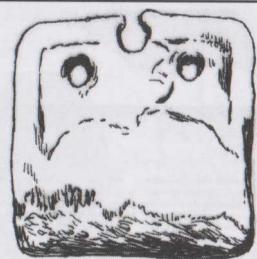
79.

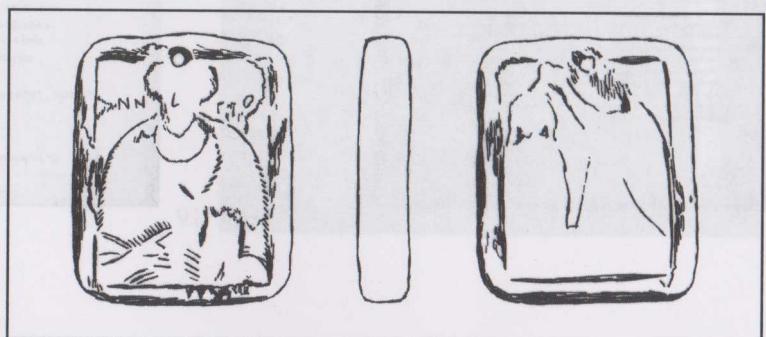
80.

81.

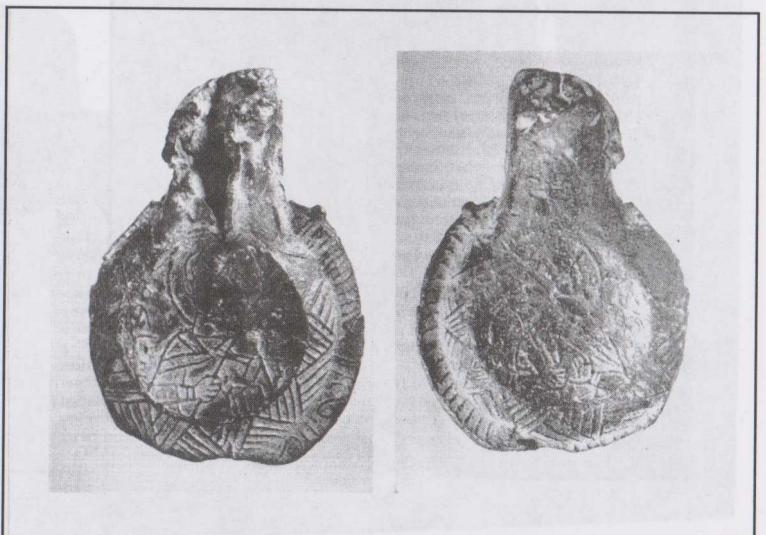
82.

83.

84.

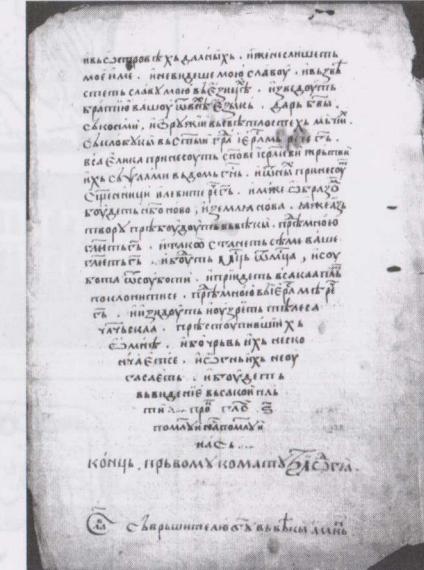
85.

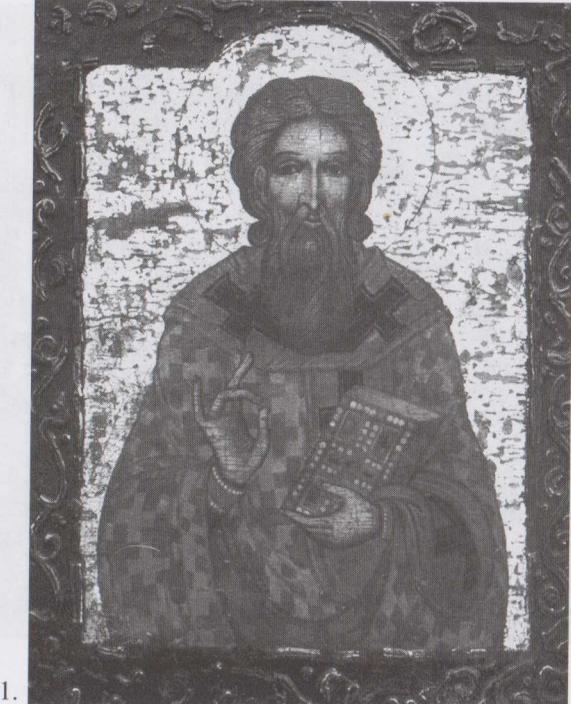
86.

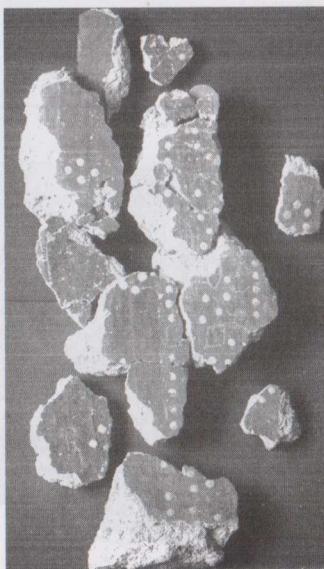
87.

88.

91.

89.

90.

92.

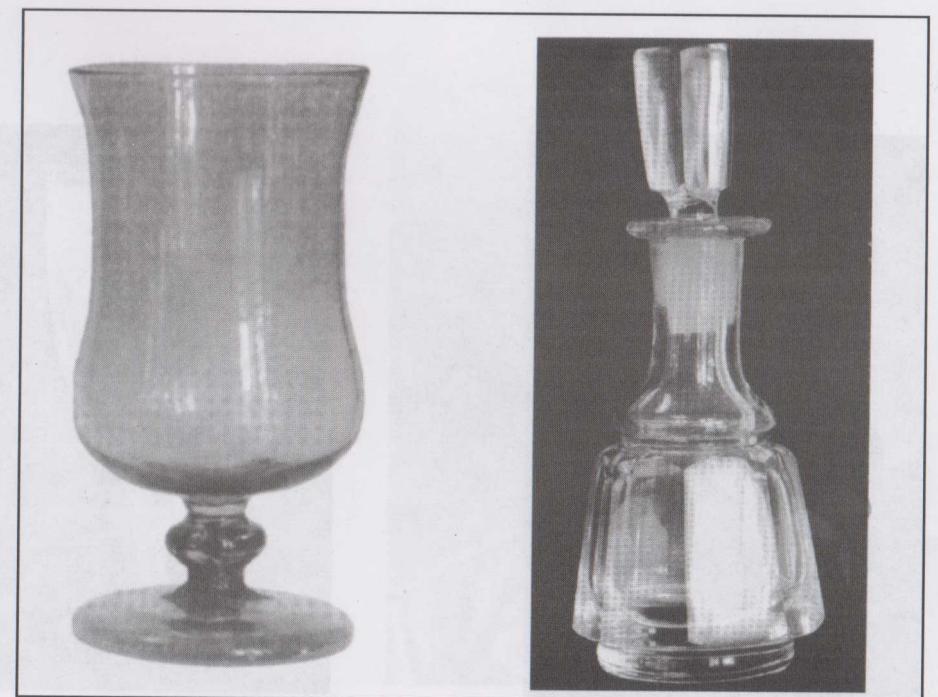
93.

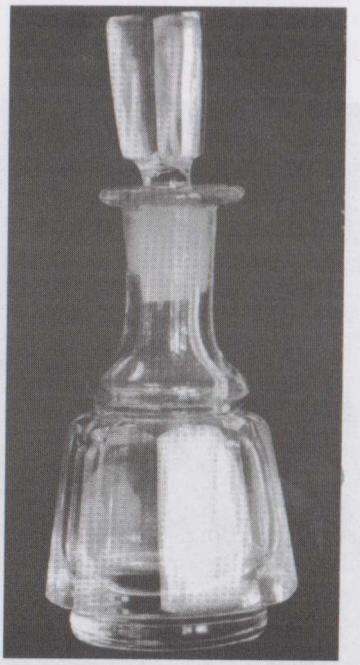
94.

95.

96.

97.

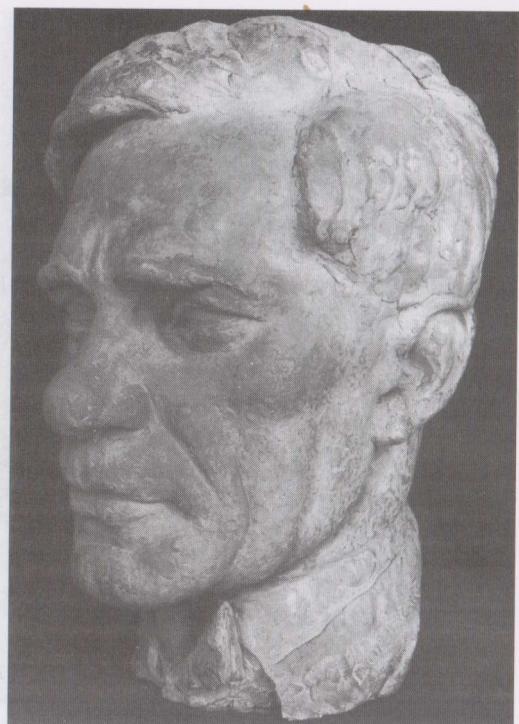

98.

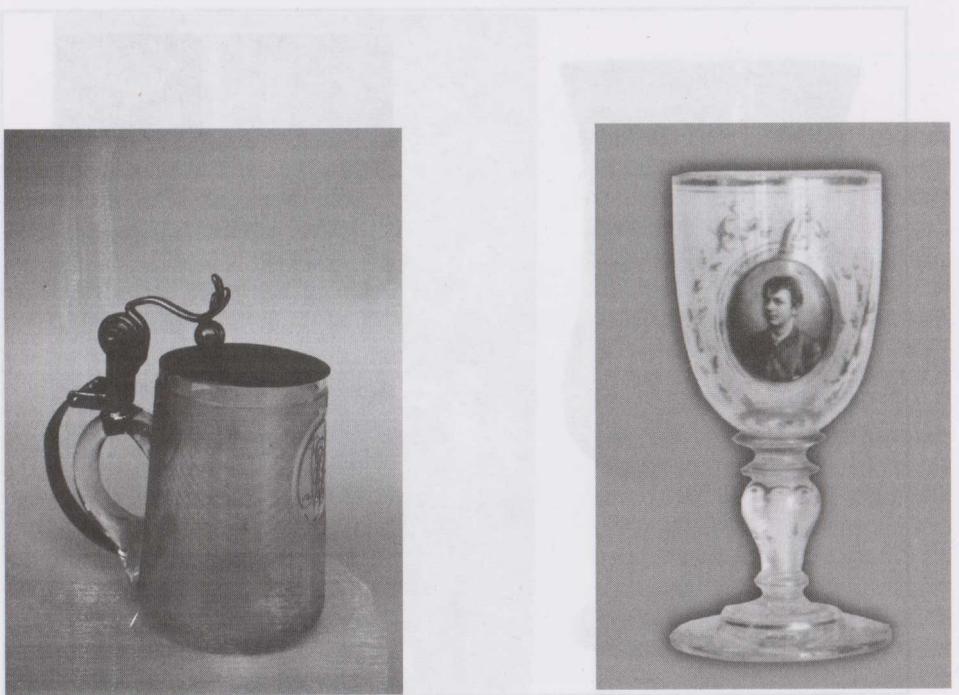
99.

102.

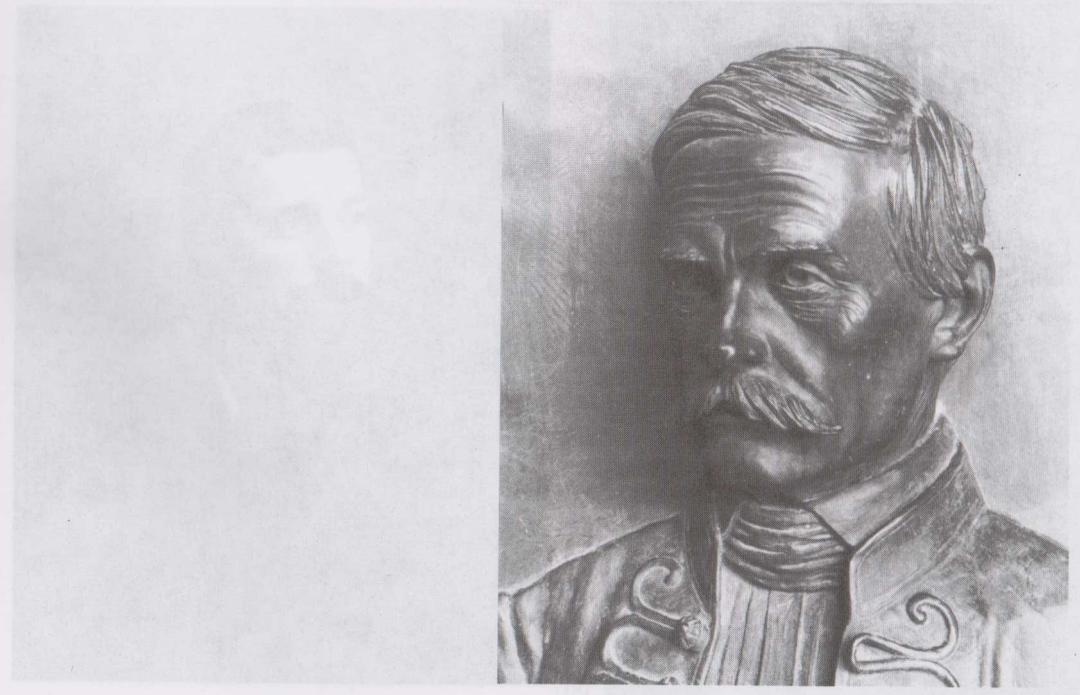

103.

100.

101.

104.

105.

106.

108.

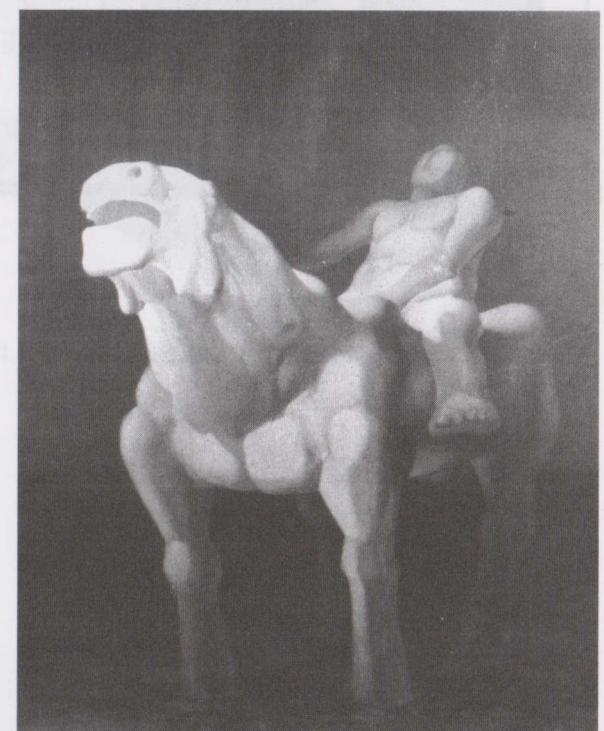
109.

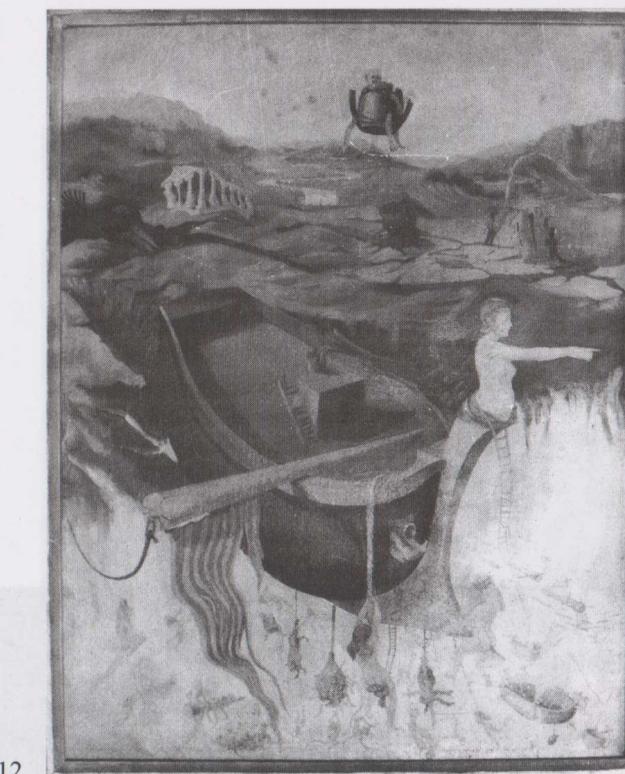
107.

110.

111.

112.

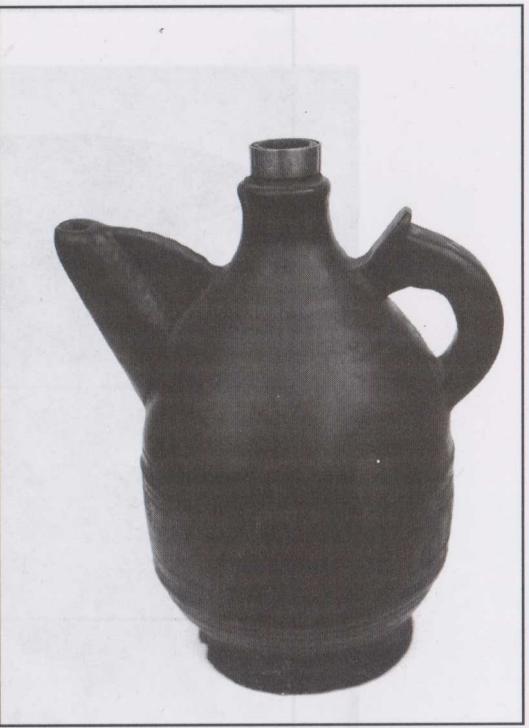
113.

114.

115.

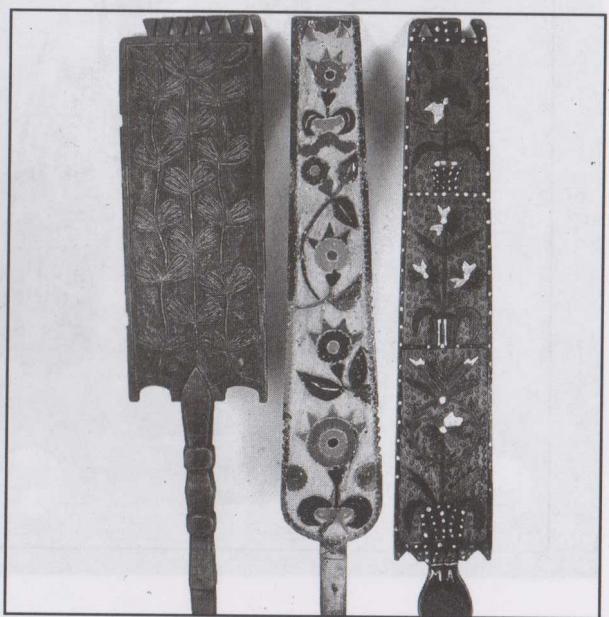
116.

117.

118.

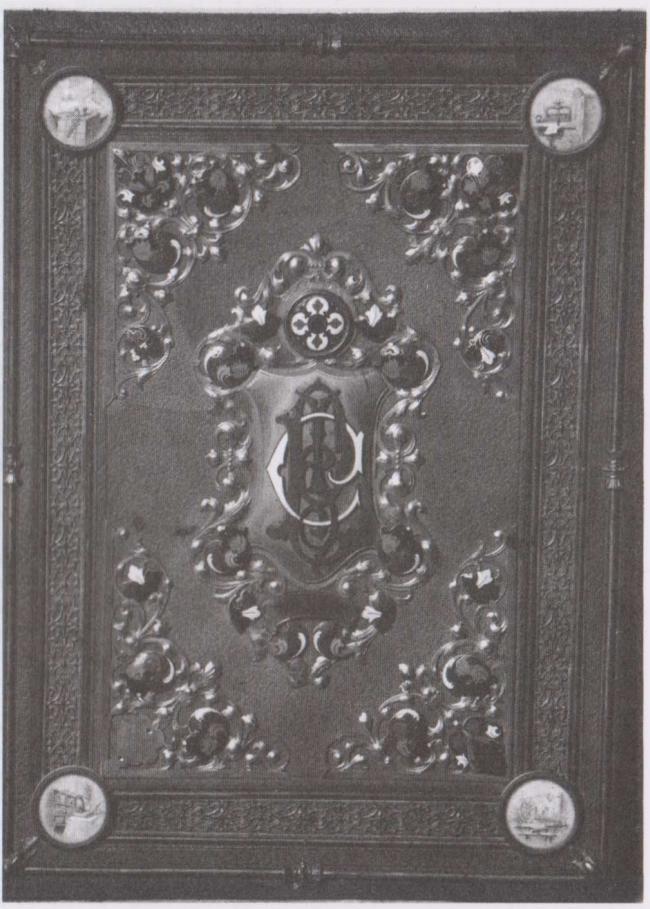

119.

120.

-

121.

SPISAK ILUSTRACIJA

1. Odlomak mermernog oniksa, Rudnik oniksa i travertina, Lozovik, pliocen, 6 miliona godina
2. Laporac s otiscima biljke paprati (*Odomopteris*), Istočna Srbija, miocen, 25–20 miliona godina
3. Vilica surlaša (*Mammonteus Primigenius*), Jelenska obala, Rajkinac, pleistocen, 20.000 godina
4. Vilica surlaša (*Tetralophodon Longinostris*), Kauv, Beli pesak, Đurđevo brđo, Jagodina, miocen–piocen, 5,5 miliona godina
5. Orudje neolitskog doba
6. Kameno, kremeno i keramičko orudje metalnog doba
7. Pehar, Tečić, starčevačka slikana keramika, neolit
8. Prosopomorfni poklopac, Drenovac, neolit
9. Pehar na visokoj stopi, Paraćin "Motel", neolit
10. Posuda, Drenovac, neolit
11. Statueta "Moravka", Drenovac, neolit
12. Statueta "Majka s detetom", Drenovac, neolit
13. Antropomorfna statueta, Svojnovac, neolit
14. Antropomorfna posuda, Drenovac, neolit
15. "Basarabi" urna, N. Lanište, 7–6. vek p.n.e.
16. Grupa keramike starijeg gvozdenog doba, Panjevački rit, Jagodina
17. Gvozdenodopski nakit, 6–4. vek p.n.e.
18. Minerva, antička aplikacija sa kola, Horreum Margi, 3–4. vek
19. Ruka Jupitera Dolihena (?), antički votiv, Ivankovac, 3–4. vek
20. Amfora za ulje, Horreum Margi, 2–5. vek
21. Venera s Erosom (?), antička statueta, 3–4. vek
22. Izida Fortuna, antička statueta, 3–4. vek
23. Figura lava, antički nadgrobnik, 3–4. vek
24. Jupiter na tronu, antička gema, Horreum Margi, 2–3. vek
25. Artemida Eilethia, antička gema, Horreum Margi, 2–3. vek
26. Minerva Nike, antička gema, Horreum Margi, 2–3. vek
27. Antička ara, okolina Vezičeva, 3. vek
28. Podunavski konjanik, antički reljef, 3. vek
29. Mitra žrtvuje biku, antički reljef, Dragovo, 3–4. vek
30. Posude sa zmijama iz Mitrinog svetilišta, Dragovo, 3–4. vek
31. Ostava antoninijana, Staklena bašta, Jagodina, dr. pol. 3. veka
32. Srebrna drahma Dirahiona, Lešje, avers, 2. vek p.n.e.
33. Srebrna drahma Dirahiona, Lešje, revers, 2. vek p.n.e.
34. Rimski republikanski denar, Komarane, avers, kraj 2. – poč. 3. veka p.n.e.
35. Rimski republikanski denar, Komarane, revers, kraj 2. – poč. 3. veka p.n.e.
36. Denar Faustine II, okolina Jagodine, avers, 161–176.
37. Denar Faustine II, okolina Jagodine, revers, 161–176.
38. Srebrna silikva Konstansa, Zap. Rimsko Carstvo, nep. lok, avers, 408–411.
39. Srebrna silikva Konstansa, Zap. Rimsko Carstvo, nep. lok, revers, 408–411.
40. Zlatni solid Teodosija II, Ločika, avers, 408–450.
41. Zlatni solid Teodosija II, Ločika, revers, 408–450.
42. Dinar kralja Dušana, nep. lok, avers, 1331–1345.
43. Dinar kralja Dušana, nep. lok, revers, 1331–1345.
44. Antičko i srednjovekovno orudje
45. Ostava antičkog orudja, Kolare
46. Srednjovekovno oružje
47. Konjička oprema, srednji vek
48. Vrhovi strela, srednji vek
49. Rimске fibule, 1–6. vek
50. Naušnica, Gilje kod Jagodine, 10–11. vek
51. Kupasto prstenje, Bigrenica, 10–11. vek
52. Kubure i fišeklije, 18–19. vek
53. Jatačani, 18–19. vek
54. Torba jagodinskog kneza Miloja Teodorovića, oko 1815.
55. Fermen jagodinskog kneza Miloja Teodorovića, oko 1815.
56. Orden Svetog Save IV reda, 1883.
57. Učesnik o dodeljivanju Ordena Svetog Save IV reda B. Tiriću, 1894.
58. Orden Karadjordjeve zvezde IV reda, 1904.
59. Takovski krst II reda (1878) jag. adv. S. Malenović, 1901.
60. Petar Ubavkić, Vožd Karadjordje, plaketa, 1904.
61. Etiketa Livnica zvona Ž. Burića, oko 1920.
62. Žeton, Klanica P. J. Klefiša, oko 1930.
63. Vojnička pločica sa Solunskog fronta R. Radojkovića, 1918.
64. Pečat Blagajne Okruga jagodinskog, 1887.

65. Pečat firme S. Donića, oko 1935.
66. J. Etinger, Karta austro-turskog vojišta 1716–1718, Nürnberg 1737.
67. Pohvalnica Srpskog poljoprivrednog društva braća Marković, 1924.
68. Pozorišni plakat, Sokolsko društvo Jagodina, 1939.
69. Revers jagodinskih fotografija E. Klara (Klarovića) i M. Georgijevića, 1878.
70. Revers jagodinskog fotografija P. Julinca, 1890.
71. Autoportret M. M. Vučića, jagodinskog fotografa, oko 1910.
72. Revers jagodinskog fotografija M. M. Vučića, oko 1910.
73. Krsta Andjelković – Foto Krata, Kafedžijska slava, oko 1930.
74. Solomon Alkalaj, Lovci, 1920–1937.
75. Milan Krčmarević, Porodica Ilijic I. Lazića, čurčije iz Jagodine, 1908.
76. Krsta Andjelković – Foto Krata, Venčanje S. Prokića, 1927.
77. Glavna ulica u Jagodini, razglednica, oko 1900.
78. Pivara u Jagodini, razglednica (Emilo Cvetić piše Jovanu Cvijiću), oko 1903.
79. Muška učiteljska škola, razglednica, oko 1906.
80. Krsta Andjelković – Foto Krata, Osvećenje Spomenika na skveru, 7. 12. 1930.
81. Kamena ikonica, Jagodina, avers (poprsje arh. Mihaila), 15. vek
82. Kamena ikonica, Jagodina, revers, 15. vek
83. Kamena ikonica, nep. lok., avers (Sv. Nikolaj), 13.–15. vek
84. Kamena ikonica, nep. lok., revers (Krštenje Hristovo), 13.–15. vek
85. Olovna ampula, Belušić, avers (Sv. Dimitrije), 13.–15. vek
86. Olovna ampula, Belušić, revers (Sv. Teodora Solunska), 13.–15. vek
87. Minej za decembar, pergament, Hilandar, oko 1330.
88. Posni triod, hartija, Slankamen–Hilandar (Hil. 260), oko 1515.
89. Ulomci fresko živopisa, Jošanica, 1430.
90. Dvostrani krst sa Raspećem, duborez i srebro, 18. vek
91. Sveti arhijerej, ruska ikona, 16. vek
92. Triptih, srpska ikona, 19. vek
93. Bogorodica sa svetiteljima, grčka ikona, 17. vek
94. Sv. Georgije, Alimpije i Petka, srpska ikona, 19. vek
95. Sveti ratnici, Sveta Gora, bakrorez, sred. 19. veka
96. Pčhar, Staklara Avrama Petronijevića, 1846.
97. Bočica, Staklara Avrama Petronijevića, 1846–1852.
98. Tirkizni peharić, Staklara Nacka Jankovića, pre 1892.
99. Crvena vinska čaša sa inicijalima Nacka Jankovića, oko 1896.
100. Čaša sa portretom i inicijalima Dušana Jankovića, oko 1896.
101. Krigla sa monogramom jagodinskog bankara M. Djordjevića, kraj 19. veka
102. Petar Ubavkić (?), Žena sa leptirom, mermur, oko 1900.
103. Simeon Roksandić, Jovan Kosovljanić, bronza, 1903.
104. Lojze Dolinar, Svetislav Šumarević, glina, 1949–1959.
105. Nikola Milojević, Portret mlade žene u žutom, ulje na platnu, oko 1900.
106. Nikola Milojević, Gospodja sa biserom oglicom, ulje na platnu, oko 1900.
107. Nikola Milojević, Portret književnika Milete Jakšića, ulje na platnu, 1894.
108. Nikola Milojević, Portret jag. učiteljice Ljubice Ilić, ulje na dasci, oko 1900.
109. Nikola Milojević, Portret gospodje Genčić, ulje na platnu, 1907.
110. Vojin Veličković Vojkan, Šarena kafana, ulje na platnu, 1965.
111. Ljubodrag Janković Jalec, Oziris, ulje na platnu, 1973.
112. Nebojša Kostić, Sumanuta barka spasa, ulje na platnu, 1970.
113. Turska metalna posuda, 18. vek
114. Turska metalna posuda, 18. vek
115. Turska metalna posuda, 18. vek
116. Parta, drvo, 19. vek
117. Zemljano posudje, 20. vek
118. Pintersko rende, 19. vek
119. Preslice, 19.–20. vek
120. Pafta sa pojasmom, 19. vek
121. Esnafska knjiga za varoš Jagodinu i okolinu, 1974–1896.